

UNIVERZITET U NIŠU

**PRAVNI FAKULTET
NIŠ**

M A S T E R R A D

**TEMA: ISTORIJSKI RAZVOJ DRUŠTVENE REAKCIJE NA
KRIMINALNO PONAŠANJE**

Mentor: prof. dr Miomira Kostić

Student: Anita Ilić

Niš, 2013

„ Demokratija proizvodi demokratske zakone, tirani proizvode autokratske zakone i tako dalje. Sa formiranjem zakona određuje se, šta je dobro za subjekte i šta služi njihovim interesima. Ko krši zakone, označavaju ga kao grešnika i kažnjavaju ga. “ Platon “Država”

S A D R Ž A J

UVOD	4
1. PERIOD PRIMITIVNE REAKCIJE	11
2. Period države-javne reakcije na kriminalitet.....	16
3. Kažnjavanje u starom veku	21
4. Kažnjavanje i pravni izvori kazni u srednjem veku...	36
5. Kažnjavanje u novom veku	57
6. Istorijski razvoj krivičnih sankcija u Srbiji.....	68
6.1 Izvršenje krivičnih sankcija do 1918. Godine.....	68
6.2 Izvršenje krivičnih sankcija u Kraljevini Jugoslaviji.....	76
6.3 Izvršenje krivičnih sankcija od 1945. do 2000. godine.....	81
6.4 Izvršenje krivičnih sankcija od 2000. godine do danas...	87
7. Zaključak.....	97
8. Literatura.....	106

UVOD

*Krivične sankcije su krivičnopravne mere koje se s ciljem suzbijanja kriminaliteta primenjuju prema učiniocu protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo na osnovu odluke suda donete u sprovedenom krivičnom postupku.*¹

Iz ove definicije krivičnih sankcija proizilazi njihova osnovna obeležja i to: a) cilj krivičnih sankcija je suzbijanje kriminaliteta, b) one su po svojoj prirodi pre svega represivnog, ali i preventivnog karaktera, v) primenjuje se prema učiniocu protivpravnog i u zakonu određenog krivičnog dela, g) moraju biti predviđene zakonom, d) konkretizuju se u krivičnom postupku.²

U najranijem periodu sankcije su imale jedan jedini cilj – retribuciju. Zastrahiti i kazniti tako da se niko ne usudi da ponovo izvrši nedozvoljeno delo. „Ako je krivično delo zlo koje je učinilac svojom slobodnom voljom naneo drugom licu, ili društvu, imperativ apsolutno pravde je da se i njemu zbog učinjenog krivičnog dela nanese zlo.“³ Međutim, vršenje zločina nije umanjeno na ovakav način. Uočava se potreba i neophodnost da se zaustavi vršenje zločina. Kazna dobija jedan novi cilj „kažnjava se da se ne bi grešilo, a ne zbog toga što se zgrešilo.“⁴ Iako, je potreba za prevencijom uočena dosta rano, početkom XVIII veka, retribucija nije iščezla ni kasnije. Sa njom se društvo suočava i u XX veku, što opravdava postojanje smrtne kazne. Međutim, društvu se javlja jedan problem koji nije zanemarljiv. Šta učiniti sa bivšim osuđenima, kako ih ponovo vratiti društvu i prilagoditi društvenoj zajednici uz obavezu poštovanja društvenih normi? Tada se javlja novi cilj sankcije, javila se rehabilitacija (resocijalizacija). Teorija rehabilitacije zasniva se na verovanju da može da se predvidi kada su zaista prestupnici rehabilitovani i spremni da izađu iz zatvora, ili da prekinu s programom tretmana.⁵ Naime, to nije jedini problem koji se javlja nakon izvršenog krivičnog dela. Adoptirati i odvratiti izvršioca krivičnog dela s

¹ Ignjatović, A., „*Krivično pravo*“, opšti deo, Alfa-graf NS, Novi Sad, 2007. godine, str. 116.

² ibidem

³ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Penologija*“, SVEN, Niš, 2011. godine, str. 59.

⁴ ibidem

⁵ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 68.

puta kriminaliteta bio je veoma važan zadatak, ali se s druge strane zanemarivala narušena ravnoteža. Bilo je potrebno izvršiti reparaciju i uspostaviti bolji odnos između prestupnika i žrtve. Osim ovog cilja, restorativna pravda je želela da izbegne osvetu koja se i nakon izvršene kazne vrlo često javljala.

Vrsta sankcije, kao društvene reakcije, zavisila je od lestivice razvoja ljudskog društva. Napredovanje u razvoju ljudskog društva nije bio nimalo lak i jednostavan proces. Ljudsko društvo otpočinje svoj razvoj sa postankom prvobitnih ljudskih zajednica. Ono što je važno za te zajednice je jak osećaj solidarnosti, jednakosti, nepostojanje klasa, dok članovi imaju iste interese.⁶ Sa razvojem proizvodnje i ovako uspostavljeni odnosi počinju da se menjaju. Sa pojavom svojine „strast nad svim strastima“⁷ počinje nova epoha u ljudskom društvu – civilizacija. Sve dok interesi međusobno ne budu suprotavljeni, prvobitna zajednica uspeva da se održi. „Onda kada klasne suprotnosti ne mogu biti izmirene, nastaje država.“⁸ Međutim zajednica je uspela da očuva svoje postojanje, time što je čuvala svoje običaje. U duboku svest plemena usađeno je verovanje o njihovoj ispravnosti, tako da su se javile i prvobitne reakcije protiv onih koji ih nisu poštovali. Čuvarima običaja smatraju se sveštenici, koji su izricali sankcije religijskog karaktera, ali se prema prekršiocu mogu izreći i svetovna kazna, što je najčešće bilo progonstvo.⁹ Naime, zajednica je često bila na meti napada od strane drugih plemena. Sama suština opstanka predstavlja večnu borbu u kojoj jači organizam uništava slabiji. Kao potvrda ekvivalentnosti, javila se krvna osveta. Učinjeno zlo mora biti jednako reakciji koja će uslediti. O tome se odlučivalo na sastancima, kojima su prisustvovali predstavnici plemena. Ukoliko su postojale olakšavajuće okolnosti onda su se mogli dogovoriti i u materijalnom izmirenju. U početku su vrednost materijalne nadoknade određivale „zavađene strane“. Kasnije, sa nastankom prvih država u njenom utvrđivanju učestvuje i sama država, jer se deo vrednosti sliva u njenu kasu. Stalno prisutan strah od prezira i ignorisanja ostalih

⁶ Slavnić, Lj., „*Istorija pravnih institucija*“, Alfa-Graf NS, Novi Sad, 2008. godine, str. 48.

⁷ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 74.

⁸ Citat prema: Engelsu, F., „*Poreklo porodice, privatne svojine i države*“, Kultura, Beograd, 1967. godine, str. 110.

⁹ Slavnić, Lj., op. cit., str. 62.

članova plemena, „uvrede Bogova“ i uprljane časti, doprinosila je da ovako uspostavljen sistem sankcionisanja funkcioniše dosta dugo.

Period prvih država je period društvenih slojeva, ali i prvih zakona i prvih krivičnih sankcija. Vlast predstavlja pojedinac, dok su mu ostali potčinjeni i izvršavaju njegova naređenja. "Druga osobina je - uspostavljanje javne vlasti, koja se ne poklapa više neposredno sa stanovništvom koje se samo organizuje kao oružana snaga. Ta posebna javna vlast nužna je zato što je spontana oružana organizacija stanovništva postala nemoguća otkako se društvo pocepalo na klase. Ta javna vlast postoji u svakoj državi. Ona se sastoji ne samo iz oružanih ljudi nego i iz materijalnih dodataka: tamnica i prinudnih ustanova svake vrste, koje nije poznavalo rodovsko društvo."¹⁰ „U početnoj fazi period državne kazne, u njenoj teokratskoj fazi (fazi božanske pravde) smatralo se da je jedini cilj kazne ispaštanje izvršioca krivičnih dela. Država je zabranila privatnu osvetu, ali zato sada tu osvetu vrši vladar preko svojih organa.“¹¹ Vrlo često se postavlja pitanje: da li je prelazak iz gentilnog društva u državno uređenje robovlasničkog tipa predstavljao napredak? Među istoričarima se može pronaći odgovor da je bilo neke primitivne logike, da zarobljeni neprijatelj umesto da bude ubijen, bude pretvoren u roba, ili da dužnik kome zajam spašava život, zalažući slobodu jer ništa drugo nema, postaje rob. Osnovno obeležje i glavna karakteristika Starog veka je je robovlasničko društveno uređenje. U mnogim državama Starog veka zadržali su se ostaci prvobitne zajednice i rodovskog uređenja.

Kao jedno od osnovnih obeležja pravnih zbornika predstavlja pravnu nejednakost, što znači da se na različite društvene grupe primenjuju različita pravna pravila. Zakonici su pod velikim uticajem religije, dok je tehnika kojom su se koristili dosta primitivna. U ovim Zakonicima nedostaju konkretni pojmovi, dok vrlo često u njima se unose sudske odluke (Hamurabijev Zakon). Pravo u starom veku je prožeto formalizmom, tako pravni poslovi neće biti važeći ako nije zaključen u određenoj formi. U tesnoj vezi sa formalizmom je i primena simbola (rukovanje prilikom zaključenja ugovora, stavljanje burme prilikom zaključenja braka održale su se do danas).

¹⁰ ibidem

¹¹ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 80.

Srednji vek se prema istoričaru E. Gibonu naziva „duga noć nepismenosti i nasilja.“ Karakteristična crta srednjeg veka je feudalno državno uređenje. Kodifikovano krivično pravo u feudalizmu nije postojalo. Pravni izvori su nepotpuni, a vrlo često i protivurečni. Ovakvo stanje je doprinosilo pojavi arbitrarnosti i samovolje. Ideje zastrašivanja svakodnevnim prizorima najstrašnih pogubljenja, nalazile su opravdanja u uticaju na druge da ne vrše krivična dela. Dakle, kazna treba da uplaši i zastraši kriminalce i da na taj način ohrabri društvo. Za izvršenje telesnih i smrtnih kazni korišćeni su trgovi, a postupak njihovog izvršenja je zavisio od vrste krivičnog dela i od toga ko je žrtva. Tako, na primer, ukoliko je ubijen neko od plemićke porodice, telo je komadano i visilo okačeno na gradske kapije kako bi uplašilo i prolaznike. Međutim, vrlo često tortura i mučenje nije započinjala prilikom izvršenja krivičnih sankcija, već i u samom postupku. Načela inkvizitornog postupka počinju da prodiru u sudove još u XIV veku. Osnovni cilj ovog postupka je dobijanje priznanja okrivljenog. U članu 63. Opštenemačkog KZ (Karolina) odluku o načinu, stepenu, surovosti i dužini ispitivanja pod torturom, prepuštena je proceni „blagonamernog sudije“. Međutim, ni englesko srednjovekovno zakonodavstvo nije bilo manje surovije od nemačkog. Početkom XIV veka smrtna kazna je bila predviđena za čak 220 krivičnih dela. U Rusiji se ne koristi smrtna kazna čak ni za najteža krivična dela. Knez Vladimir je uveo smrtnu kaznu za ubistvo negde pred kraj X veka, ali ju je vrlo brzo ukinuo, jer se „plašio greha“. Iako, se u Rusiji ne izvršava smrtna kazna u srednjem veku, oni dosta primenjuju iracionalna dokazna sredstva.

Srednjovekovne kazne nisu uspele da smanje stopu kriminaliteta, ali zato raste nezadovoljstvo zbog načina njihovog izvršenja i nesrazmernosti kazne i krivičnog dela. Najpre se nezadovoljstvo javlja u radovima nekih pravnika i istoričara, a onda se plamen nezadovoljstva proširio gotovo u svim zemljama. Političke afere, verski sukobi i protesti, siromaštvo i kršenje osnovnih ljudskih prava dovešće do izbijanja Francuske buržoaske revolucije. U mnogim zemljama se javljaju isti problemi, stopa kriminaliteta ne opada. Šire se ideje popravljivanja delinkvenata putem rada i humanog postupanja, najpre u radovima Tomas Mora, a onda i Huga Grociusa, Tomasa Hobsa i ostalih. Menja se svrha kazne, koja je umesto retribucije, odmazde i zastrašivanja, trebala da obezbedi prevenciju od kriminaliteta. Feri je prvi ukazao da zločince treba lečiti a ne kažnjavati, dok Garofalo

uvodi pojam temibiliteta. Garofalo smatra da treba ispitivati mogućnost prilagođavanja prestupnika, i istražiti uslove sredine za koju se veruje da će prestati da bude opasan.¹² Krivični zakони zadržavaju kaznu, kao instrument klasične škole, ali uvode i mere bezbednosti za delinkvente s opasnim stanjem. Ovako uspostavljen dualistički sistem je vremenom počeo da pokazuje svoje nedostatke. Upravo iz tog razloga, posle Drugog svetskog rata, javile su se nove doktrine. Njihova suština je učešće zajednice u borbi protiv kriminaliteta i upravljenost na resocijalizaciju i povratak prestupnika u društvo.

Razvoj krivičnih sankcija u Srbiji se može posmatrati na sledeći način: u periodu do 1918. godine, za vreme Kraljevine Jugoslavije, u periodu od 1945. godine do 2000. godine, i primena krivičnih sankcija danas. Sve do nastanka države Nemanjića, u Srbiji je bila poznata privatna reakcija. Tada, pod uticajem vizantijskog prava, sankcije dobijaju javnopravni karakter. Kao prvi sačuvani pravni akt, u istoriji se spominje Zakonopravilo Svetog Save. Zakonopravilo predstavlja prevod vizantijskog Prohirona, pa su i kazne identične njemu. Najvažniji pravni spomenik srednjovekovne Srbije je Dušanov zakonik, koji detaljno reguliše sistem kazni i način njihovog izvršenja. Vrlo često se postavlja pitanje da li je on bio ustav srednjovekovne Srbije? Postoje različita mišljenja o tome, ali svakako je sigurno da se u periodu ranog feudalizma u Srbiji ne može govoriti o ustavu i ustavnosti. Međutim, po svemu sudeći ovaj dokument predstavlja klice ustavnosti u savremenom smislu. Od kazni Zakonik poznaje smrtnu kaznu (najčešće izricanu za ubistvo), telesne kazne kao i imovinske kazne koje su se kretale u širokom rasponu. Državni i politički razvitak je prekinut viševjekovnom turskom vladavinom. Posle Prvog i Drugog srpskog ustanka doneti su Krivični zakonik prote Matije Nenadovića i Karađorđev Kriminalni zakonik. Za oba ova Zakonika se može reći da su predviđala stroge telesne kazne. Prvi potpuniji KZ u Srbiji je donet 29. marta 1860. godine, koji je predviđao sedam vrsta glavnih kazni i četiri sporedne. Ovaj Zakonik je menjan i dopunjivan 1863. i 1868. godine kojim su sankcije poštene jer je došlo do porasta stope kriminaliteta. Kao najznačajnija izmena u Zakoniku je bila potpuno ukidanje telesne kazne 1873. godine. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca započeta je unifikacija krivičnog zakonodavstva, tako da je 27. januara

¹² ibidem

1929. godine donet Krivični zakonik. Kao glavne kazne bile su predviđene smrtna kazna, robija, strogi zatvor, zatvor i novčana kazna, dok kao sporedne kazne mogu se izreći gubitak časnih prava i gubitak službe. Ovim Zakonikom su predviđene i mere bezbednosti, a prilikom izvršenja kazne lišenja slobode bio je usvojen irski progresivni sistem. U toku Drugog Svetskog rata na oslobođenim teritorijama doneto je više propisa kojima je otpočelo stvaranje novog pravnog poretka. Fočanski propisi iz 1942. godine i „Krajinski dokument“, ali njime nije bila predviđena kazna lišenja slobode. Zakon o vrstama kazni je donet 5. jula 1945. godine je predviđao dvanaest kazni, dok su Zakonom o potvrdi i izmenama Zakona o vrstama kazni pridodate i tri vaspitno-popravne mere. U opštem delu Krivičnog zakonika koji je donet 4. decembra 1947. godine su bile predviđene 12 vrste kazni, a Zakon o izvršenju kazni iz 1948. godine je usvojio model irskog progresivnog sistema. Broj kazni je sveden na sedam Krivičnim zakonikom FNRJ iz 1951. godine, dok su Zakonom o izvršenju kazni mere bezbednosti i vaspitno-popravnih mera po prvi put unete odredbe o postpenalnoj pomoći. Kazne, mere bezbednosti i vaspitno-popravne mere izvršavane su po ovom Zakonu sve do 1961. godine. Ovim Zakonikom broj kazni je sveden na pet, registar mere mere bezbednosti i vaspitno-popravnih mera je proširen, a takođe su uvede sudska opomena i kazna maloletničkog zatvora. S druge strane, izvršenje krivičnih sankcija u potpunosti je preneto iz nadležnosti federacije u nadležnost federalnih jedinica, pa je u skladu s tim, SR Srbija 28. juna 1977. godine donela svoj Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Republici Srbiji je donet tek 1997. godine, a razlog za njegovo donošenje je usaglašavanje pravnog sistema Republike sa međunarodnim dokumentima univerzalnog i regionalnog karaktera. Reforma krivičnog zakonodavstva i sistema izvršenja krivičnih sankcija u Srbiji dogodila se na razmeđi II i III milenijuma. U skladu s tim, narodna skupština Republike Srbije je donela Krivični zakonik 29. septembra 2005. godine, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, koji su stupili na snagu 1. januara 2006. godine. Krivični zakonik predviđa četiri vrste krivičnih sankcija: kazne (zatvor, novčana kazna, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole), mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena) mere bezbednosti (obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi; obavezno psihijatrijsko lečenje na

slobodi; obavezno lečenje alkoholičara; zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti; zabrana upravljanja motornim vozilom; oduzimanje predmeta; proterivanje stranca iz zemlje; javno objavljivanje presude; zabrana približavanja i komunikacije sa oštećenim; zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama) i vaspitne mere. Republika Srbija se pridružila većini evropskih zemalja, koje su krivičnopravni položaj maloletnika regulisale posebnim Zakonom. Ovim Zakonikom prema maloletnom učiniocu krivičnog dela mogu se izreći vaspitne mere, kazne maloletničkog zatvora i mere bezbednosti predviđene članom 79. KZ, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti. Vaspitne mere, kao najvažnije krivične sankcije namenjene ovoj kategoriji učinilaca utvrđene su članom 11. stav 1 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnog dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica. S ciljem jačanja lične odgovornosti maloletnika, ovim Zakonikom se predviđa mogućnost primene vaspitnih naloga. Ovako uspostavljen sistem krivičnih sankcija, još uvek pokazuje niz nedostataka u penitencijarnoj praksi. Ti problemi nisu zanemarljivi, pa je potrebno uskoro pronaći najadekvatnije rešenje.

1. PERIOD PRIMITIVNE REAKCIJE

Oblici reakcije smenjivali su se po istorijskim etapama, od kojih je svaka imala sopstvene osobine i dinamiku razvoja, čija generalizacija skoro da je nemoguća. Čovečanstvo je otpočelo svoje napredovanje s dna lestvice, krećući se od perioda divljaštva i varvarstva, ka periodu civilizacije.¹³ Morgan je ova tri etnička razdoblja podelio na tri stadijuma (niži srednji i viši). Razdoblje divljaštva je počeo pre 60.000 godina. U nižoj fazi divljaštva čovek se izdvojio u tropskim predelima, u srednjoj fazi čovek razvija ribolov, pronalazi vatru i naseljava obalu, dok u višim stadijumima čovek koristi luk i strelu. Razdoblje varvarstva je počelo pre 35.000 godina. U nižoj fazi varvarstva čovek se bavio vrtlarstvom, u srednjoj uzgaja životinje, a na višem stupnju počinje da uzgaja bilje i životinje. Period civilizacije počinje pre 5.000 godina. Na nižim stupnjevima razvoja civilizacije period odgovara antičkoj civilizaciji, na srednjem stupnju period odgovara srednjem veku, a na višem stupnju modernom dobu.

Crkveno izučavanje prava smatra da su i svet i čovek delo Božje, stoga i država i pravo¹⁴ moraju biti zasnovani u Bogu. Još je Blaženi Avgustin govorio o dvema državama – jednoj „božanskoj“ i drugoj „đavoljoj“ odnosno zemaljskoj državi. Njihovo poreklo objašnjava time da su „ove dve države stvorene iz dve vrste ljubavi“. Zemaljsko carstvo stvorila je čovekova ljubav prema samom sebi, koja je dospela do preziranja Boga. Nebesko carstvo je stvorila ljubav prema Bogu, koja je došla do prezira prema samom sebi. Kao prvi oblik društvenog uređenja, javljaju se prvobitne ljudske zajednice. One se osnivaju pod uticajem dva principa: krvosrodnički princip i princip jednakosti ljudi.

¹³ Morgan, L., „*Drevno društvo*“, Prosveta, Beograd, 1981. godina, str. 28.

¹⁴ Svetovni zakoni treba da imaju za osnovu istinu i volju Božju. Ovo načelo poslužiće Tomi Akvinskom za oživljavanje učenja o prirodnom pravu i njegovom izjednačavanju sa božanskim pravom. Videti: Nikolić, D., *Istorija prava stari i srednji vek*, SVEN, Niš, 2011. godine, str. 27.

Krvnosrodnički princip¹⁵ znači da su najvažniji osnov okupljanja ljudi krvnosrodničke veze (stvarne ili izmišljene). Jednakost ljudi u prvobitnoj zajednici proizilazila je iz jako izraženog osećanja solidarnosti, pojedinac je snažno uklopljen u grupu i njene interese oseća kao svoje. U ovako ustanovljenim zajednicama, međusobni odnosi bili su uređeni običajima, koji su bili u religijskom ruhu, a neki autori značaj pridaju i moralu. Tako ustanovljeno pravilo ponašanja, koje je bilo obavezno za pripadnike tih rodovskih grupa, nazivalo se primitivno pravo. Pravila koja tvore primitivno pravo su na jednom stepenu razvoja društvene organizacije dobila i odgovarajuće mere, kao reakcije na ponašanje kojim se ta pravila ugrožavaju. Tim merama, prebacivalo se često da su bile sporadične, a vrlo često i magijske i religijske. Međutim, to ne umanjuje njihovu efikasnost. Broj pojedinaca koji su kršili te običaje, a koji se danas savremenim rečnikom nazivaju prestupnicima bio je neuporedivo manji, u poređenju sa bilo kojim danas modernijim pravnim sistemom.

Najstarija ustanova koja se sreće u odnosima unutar jedne grupe je zabranjeno vršenje određenih radnji ili dodirivanja određenih predmeta - *tabua*.¹⁶ Suština tabua je bila uzdržavanje od činjenja onoga što se smatralo da će naškoditi. Skup svih tabua jednog plemena, zapravo je bio zbir svih zabrana prisutnih u njemu. Sve ostalo, sve što je ostalo neobuhvaćeno tabuom, bilo je dozvoljeno. Kršenje tabua je privlačilo za sobom reagovanje zajednice, čije izvršenje je bilo povereno natprirodnim silama. U svetu animizma (verovanja u duhove) i animatizma (verovanja da svaki predmet ima svoju silu, „manu“, koju valja umilostiviti), ovakve mere su bile i više nego delotvorne. Prema Frajzeru, razlozi za propisivanje ovih zabrana mogu se otkriti saznavanjem principa. Prema prvom principu, tzv. zakon sličnosti razvilo se razmišljanje da uzrok liči na svoju posledicu. Prema drugom principu, tzv. zakonu dodira, razvija se verovanje da stvari koje su bile u dodiru sa drugim stvarima jednom, imaće uticaja čak i na razdaljini. Kako su tabui uticali na život u

¹⁵ Sjedinjavanjem dve etničke grupe najčešće je bilo putem proglašenja tih ljudi za bratstva u jednom od postojećih plemena - što znači veštačkim inkorporisanjem. Slavnić, Lj., op. cit., str. 46.

¹⁶ Ova reč je prihvaćena iz jezika polinežanskih domorodaca, a u Evropu je doneo engleski moreplovac Dzems Kuk krajem XVIII veka. Na primer, bilo je zabranjeno dodirivati telo mrtvaca, kročiti u neku šumu, izgovarati određene reči. Te zabrane su se odnosile na najraznovrsnije aspekte plemenskog života. Avramović, S., Stanimirović, V., „Uporedna pravna tradicija“, Službeni glasnik, Beograd, 2009. godine, str. 48.

prvobitnim ljudskim zajednicama možemo sagledati i kroz neke primere. „Kod plemena na ušću reke Vanigele, na Novoj Gvineji, čovek koji ubije nekog smatra se nečistim sve dok ne prođe izvesne obrede čišćenja. A kada ih prođe, on stavlja na sebe svoj najbolji nakit i onoliko značaka koliko je ljudi pogubio; potom naoružan izađe napolje i šepuri se po selu. Sutradan meštani kengurovom džigericom premazuju njegova leđa. Zatim on odlazi do najbliže rečice, ugazi u nju, raširi noge i dok se pere svi mladi i neiskusni ratnici plivaju između njegovih nogu pribavljajući tako hrabrost i snagu. Sledećeg jutra on izjuri iz kuće potpuno naoružan i glasno uzvikuje ime svoje žrtve. Tek pošto stekne uverenje da je potpuno zastrašio duha ubijenog, on se vraćao kući.“¹⁷

„Na Vapu, jednom iz grupe Karolinških ostrva, svaki ribar nalazi se pod najstrožim tabuom tokom čitave sezone ribolova koja traje šest do osam nedelja. Kod Eskima Beringovog moreuza lovac mora vrlo pažljivo da postupa sa telima mrtvih životinja, da se njihove sene ne bi uvredile nanele kakvo zlo njemu ili članovima njegove porodice.“¹⁸

Kao čuvari ovih prvobitnih pravila javljaju se poglavice i sveštenici, koji su izricali sankcije religijskog karatera, ali se prema prekršiocima mogla izreći i svetovna kazna, a to je najčešće bilo progonstvo. U svom delu „Vlast u primitivnom društvu“ Piere Clastres objašnjava ulogu poglavice u primitivnom društvu koja je bila odvojena od institucije vlasti. Međutim, to što poglavica nema vlasti njega ne čini beskorisnim. Naime, poglavica treba da se stara o tome da očuva društvo kao celinu, kao jedinstven totalitet, da afirmiše njegovu posebnost, njegovu autonomiju i nezavisnost u odnosu na druge zajednice. Drugim rečima primitivni vođa je, pre svega, čovek koji govori u ime društva kada ga okolnosti i događaji dovedu u kontakt sa drugim grupama. Za primitivno društvo ti drugi su uvek podeljeni u dve grupe: na prijatelje i neprijatelje. Sa prijateljima se sklapa i učvršćuje savezništvo, a sa neprijateljima se, ako nema druge ili se donese takva odluka, ratuje.¹⁹ To znači da konkretna uloga poglavice pre svega dolazi do izražaja u odnosima društva sa spoljnim svetom. Takva uloga zahteva da poglavica pokaže određene sposobnosti: veštinu i diplomatski talenat neophodne u cilju konsolidacije savezničkih

¹⁷ Videti: ibidem.

¹⁸ Diamond, A., S., „*Primitive Law, Past and Present*“, Routledge, London 1971., p. 32.

¹⁹ Avramović, S., Stanimirović, V., loc. cit., str. 48.

odnosa, od kojih zavisi bezbednost plemena; hrabrost i ratničku prirodu neophodne sa ciljem efikasne odbrane od neprijateljskih napada, ili radi preduzimanja (ako je moguće) pobjedničkih ofanzivnih pohoda.²⁰ Ako bi došlo do sukoba između pojedinaca, koji su pripadali različitim društvenim grupama koje nisu bile u ratu, sukob se rešavao putem krvne osvete. *Krvna osveta*²¹ se primenjivala tako što se grupa kojoj je pripadala žrtva, svetila se grupi kojoj je pripadao učinilac krivičnog dela (povreda ili ubistvo). Vremenom u prvobitnoj zajednici se sužava krug lica prema kojima se primenjuje krvna osveta, tako da dolazi do uvođenja principa taliona, koji znači da je osveta adekvatna učinjenoj povredi, a koji slikoviti izražava biblijska izreka – oko za oko, zub za zub. Na kraju se javila i kompozicija,²² materijalna nadoknada oštećenoj strani, dobrovoljna ili obavezna, ili otkup.²³ Ravnoteža koje prestaje izvršenjem krivičnog dela, tj. sukob koji nastaje i koji predstavlja viševjekovnu zavađenost porodica, nije mogao biti rešen krvnom osvetom ili primenom taliona. Taj sukob je bilo potrebno rešiti izmirenjem, koje je trebalo biti trajno. Naime, hvalila je nadoknada koja se sastojala u materijalnom dobru i koja je mogla poslužiti za razmenu. U početku, tu vrstu nadoknade su određivale zavađene strane. Strane su se sporazumno dogovarale, a porodica onoga ko se nedozvoljeno ponašao je davala nadoknadu porodici oštećenog. Kada visinu te nadoknade počinje da utvrđuje država, ona počinje da gubi dotašanja obeležja i poprima obeležje današnje novčane kazne. U ovom slučaju, država počinje da ima i poseban interes da se sukobi rešavaju na ovaj način. Deo novca koji je utvrđivala država odlazio je u državnu kasu.²⁴

²⁰ Videti: <http://anarhisticka-biblioteka.net/library/pierre-clastres-vlast-u-primitivnom-drustvu>, pristup: 28.09.2013. god.

²¹ Pre formiranja država javlja se krvna osveta, a sa nastankom države počinje rat, borba između porodica se postepeno pretvara u borbu između saveza plemena, zatim između gradova državica, a kasnije između naroda ili nacija. Slavnić, Lj., op. cit., str. 50.

²² “U asirskom pravu kompozicija, to jest materijalna nadoknada koja otklanja krvnu osvetu ili primenu taliona, mogla je da usledi čak i u slučajevima kada je za izvršeno krivično delo predviđeno sakaćenje, ili čak smrtna kazna.“ Nikolić, D., „*Opšta istorija prava*“, SVEN, Niš, 2007. godine, str. 37.

²³ U zajednici gde su muški odrasli članovi izuzetno funkcionalni, kao npr. kod Eskima i nekih vrsta Indijanaca, ubica je morao zameniti ubijenog u njegovoj porodici, ali su se posledice osećale u porodici ubice. Reakcija na povredu norme imala je osnovnu funkciju vraćanje zajednici u ravnotežu i tu je već uvedena ustanova kompenzacije koja postiže ravnotežu putem naknade materijalne štete oštećenoj zajednici u vidu simbola da je zajednica opet u ravnoteži, iako naknada materijalne štete igra sekundarnu ulogu. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 38.

²⁴ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 78.

Ono što važi za predržavno uređenje je to što se konflikti rešavaju bez uticaja vladajuće strukture, a predržavne norme sačinjavaju uređenje satkano ili skoro neraskidivog jedinstva običaja i religije.²⁵ Običaji nastaju dugotrajnim ponavljanjem, sve dok ne postanu deo svesti pripadnika plemena, odnosno sve dok se ne stvori obaveza njihovog poštovanja. Međutim, kasnije kako su se odnosi u primitivnom društvu usložnjavali, menjali su se i običaji kojim su oni regulisani. Tako, ponavljanjem kroz neki duži vremenski period i oni bi postajali deo tradicije tog naroda.

2. Period države-javne reakcije na kriminalitet

Evolucija ljudske vrste je ujedno i evolucija društvene organizacije. Pravnik i etnolog Luis Morgan je u svom delu „Drevno Društvo“ podelio ljudsku organizaciju, koja će prethoditi nastanku države, na sledeći način:²⁶

- Prvi oblik ljudske organizacije predstavljao je rod. Ova grupa ljudi bila je povezana srodstvom od strane istog, stvarnog ili izmišljenog pretka, čiji simbol predstavlja totem roda. Kasnije se u svakom rodu izdvoji rodovski starešina, čija je uloga bila da zastupa rod u odnosu prema ostalim rodovima, i nema neku veću stvarnu vlast.
- Zajednica dva ili više roda, stvorena radi zajedničkih ciljeva, naziva se bratstvo. Postoje dva shvatanja o nastanku bratstva. Prema jednom od njih rodovi se u bratstvo udružuju razmenom žena, dok prema drugom onda kada se rod pocepa na dva dela.
- Kao viši oblik društvene organizacije formiralo se pleme. Ovaj složeni oblik društvene organizacije dovodi i do složenije organizacije vlasti. Na čelu svakog plemena se nalazi vrhovni poglavar koje je najčešće i vrhovni vojskovođa, a ponekad i vrhovni sudija. Za plemensku religiju bio je zadužen vrač, koji često

²⁵ ibidem

²⁶ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 39.

preuzima ulogu šamana, vidara i vrhovnog maga, ali i čuvara plemenske tradicije. Pitanja koja su se odnosila na rešavanje konflikta u okviru plemena rešavana su od strane veća rodovskih starešina. Plemenskoj skupštini u rešavanju problema mogli su prisustvovati jedino odrasli muški pripadnici plemena. Oni su mogli rešavati jedino manje važne probleme, dok su one značajnije preuzimane od strane vojne aristokratije.

- Poslednji oblik društvene organizacije, koji prethodi nastanku države prema Morganu, je konfederacija plemena. Ova najšira društvena organizacija, nastaje radi ostvarivanja kratkoročnih ili dugoročnih ciljeva.²⁷

Onda kada su se robovlasnička država i njeno pravo tek izgrađivali, zapažaju se pokušaji sistematizovanja i zapisivanja pravnih normi. Suviše bi bilo pojednostavljeno, ako bi se pomislilo da je reč o pukom zapisivanju običajnih pravila. Negde je upravo bivalo suprotno. Svojim normama sa prinudnom snagom, država je, ne samo pribavljala novi autoritet postojećim običajnim pravilima, već je mnoga od njih ili ukidala, ili suštinski menjala, prilagođavajući ih novonastalim okolnostima i interesima vladajućeg društvenog sloja. Možda i zbog toga, najstariji zbornici prava nemaju jasno određenu sistematiku. Dakle, kada je počelo da se zapisuje, najstarije pravo je regulisalo samo pojedine društvene odnose, uglavnom one koji su novi ili drugačiji od onih iz ranijih perioda, ili pak one odnose koji izazivaju nedoumice, otpore i sukobe.²⁸

Nastanak prvih država²⁹ označava kraj prvobitne zajednice, ali nakon toga postoje pojedina društva koja zadržavaju odnose karakteristične za predrđavno uređenje. Te prve države³⁰ bile su zasnovane na religiji, tj. svoj autoritet izvodile iz volje bogova.³¹ Tako se

²⁷ ibidem

²⁸ Kada su Englezi osvojili 1759. godine indijsku državu Mazulipatan, nije se moglo otkriti da li je u njoj bilo pisanog prava i zakona. Nikolić, D., „Istorija prava stari i srednji vek“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 32.

²⁹ Država se javlja tek onda kada je onaj koji proizvod mogao stvoriti dovoljno proizvoda za sebe i svoju porodicu, ali i jedan višak koji drugi može da prisvoji. Kada opšte ekonomsko siromaštvo zamenjuje ojačana proizvodnja, povećava se zbir raspoloživih dobara, ali i njihovo nejednako prisvajanje. Dolazi do raslojavanja stanovništva i nastanka hijerarhijskih raspoređenih društvenih klasa – viših i nižih. Videti: Slavnić, Lj., op. cit., str. 52.

³⁰ Fridrih Engels u svom delu „Poreklo porodice privatne svojine i države“ opisuje homerovsko doba kod Grka, opisuje začetke imovinske nejednakosti, propast stare plemenske organizacije, otvaranje perspektive proobljavanja i sopstvenih saplemenika, i zaključuje:

vladari smatraju božanstvima ili njihovim izaslanicima, a na pravo se gleda kao na volju bogova. Sveštenici su svuda bili najstariji pravници, čuvari, tumači, a neretko i stvaraoci prava. Zaključivanje pravnih poslova i suđenje često su obavljani u samim hramovima, dok su široko primenjivana iracionalna dokazna sredstva. Kao primer širokog uticaja religije u uređenju međuljudskih odnosa i prava, navodi se Manuov zakon.³² U ovom Zakonu, religiozne, etičke i pravne norme su delovi jedne nedeljive celine koja uređuje celokupan život i pojedinca i zajednice.³³

Prelaz od nivoa privatne reakcije ili rodovske reakcije ka onome što predstavlja sprovođenje javne pravde, nije u toj merio bio izražen kao volja jedne grupe za primenom nečega, već kao nametanje volje dominantne manjine nad većinom stanovništva.

Postanak sudstva povezan je s nastankom prvih oblika političke vlasti, koja uvodi i obavlja funkciju pravosuđa. U dokazivanju krivice i kažnjavanju krivaca primenjivana je okrutnost. Pokušaj da se ostvari srazmernost između izvršenog krivičnog dela i sankcije koja bi pogađala izvršioca dela, stvorila je kaznu.

„Ukratko, bogatstvo se slavi i poštuje kao najviše dobro, a stara genitilna uređenja zloupotrebljavaju se da bi se opravdalo nasilno otimanje bogatstva. Nedostajalo je još samo jedno: ustanova koja bi obezbeđivala novostečena bogatstva pojedinaca ne samo protiv komunističkih tradicija genitilnog uređenja, koja ne samo da bi proglasila svetu, ranije tako malo cenjenu privatnu svojinu, i koja bi ovo posvećenje istakla za najviši cilj svake ljudske zajednice, već koja bi udarila žig opšteg društvenog priznanja i na nove oblike sticanja svojine, koji se razvijaju jedan za drugim, dakle, na sve ubrzanije povećanje bogatstva; ustanova koja bi ovekovečila ne samo sve veće cepanje društva na klase, već i pravo imućne klase na eksloataciju siromašne klase i vladavinu prve nad drugom. I ta ustanova se pojavila. Pronađena je država.“ Engels, F., loc.cit str. 110.

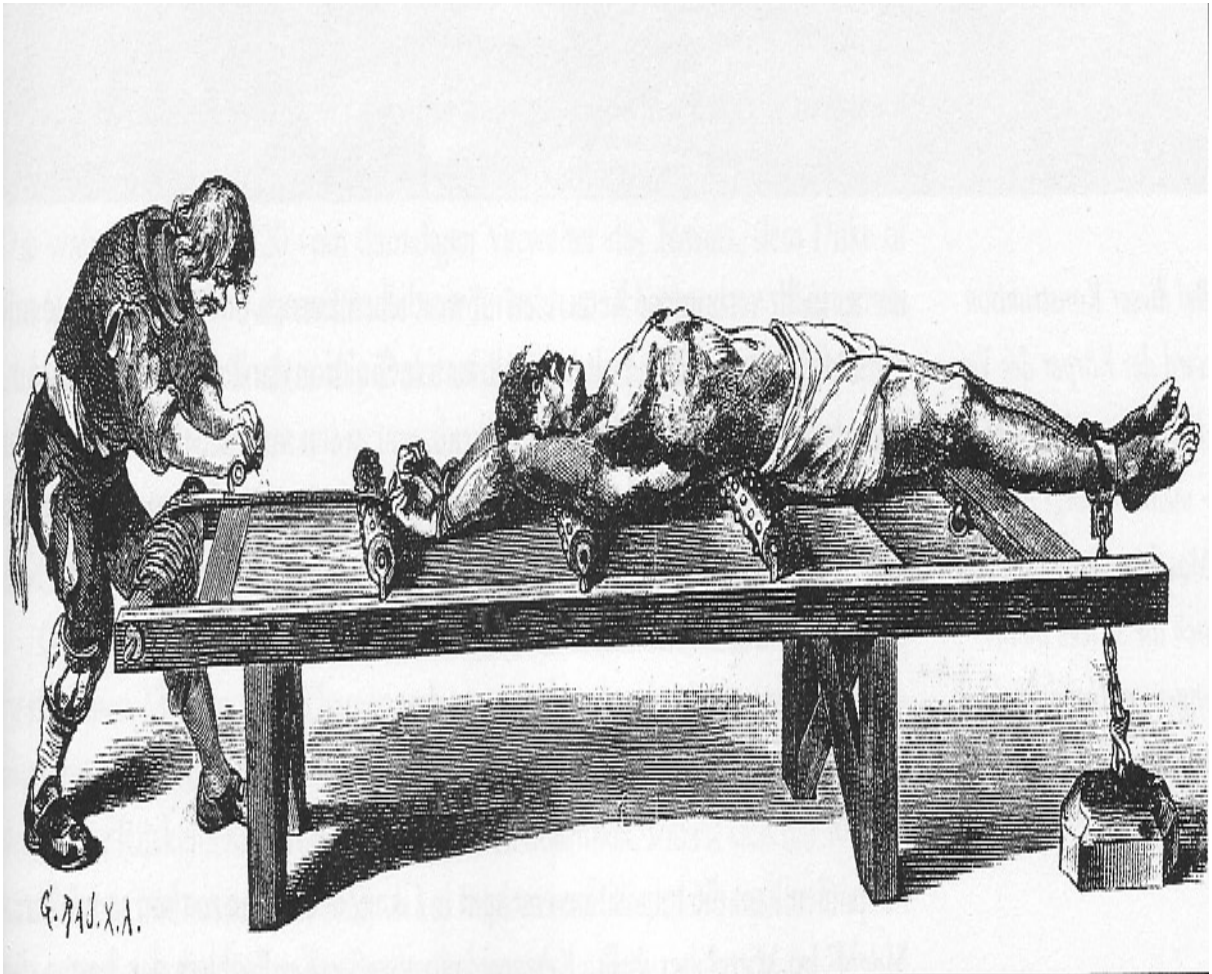
³¹ Govoreći o odnosu države, prava i religije ne možemo prenebregnuti izvanrednu misao Monteskeja da „osnovna snaga religije potiče iz toga što se u nju veruje, a snaga ljudskih zakona izvire iz toga što ih se ljudi boje. U prirodi je ljudskih zakona da podležu svim slučajnosti koje se zbivaju i da se menjaju u skladu s promenama ljudske volje; u prirodi je religijskih zakona, naprotiv, da se ne menjaju nikad. Ljudski zakoni određuju šta je dobro, religija-šta je najbolje. Dobro može imati i neki drugi cilj, pošto postoje više vrsta dobra; ali najbolje je samo jedno, da se prema tome ne može menjati. Zakone možemo da menjamo jer se samo smatra da su dobri, dok se verske ustanove uvek smatraju najboljim. Citat prema: Monteskeje, Š., L., „*U duhu zakona*“, Demetra, Zagreb, 2003. godine, II tom, str. 171.

³² Manuov zakon je donet u periodu od II veka p.n.e do II veka. Predstavlja zbirku drevnih indijskih zakona. Iako, religija ima veoma veliki uticaj u trenutku njegovog nastanka, tekst ovog Zakona je više puta kopiran i kasnije u srednjem veku. Videti:

http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%BE%D0%B2_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA, pristup: 24.01.2014. godine.

³³ Nikolić, D., „*Istorija prava starog i srednjeg veka*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 34.

Senat je organ poreklom iz rodovskog društva, koji se čak do danas zadržao. Takođe je iznenađujuće da su se neki običaji iz prvobitne zajednice zadržali do danas (na primer, krvna osveta).

Telesno kažnjavanje u starom veku

3. Kažnjavanje u starom veku

Kažnjavanje u periodu starog veka može se sagledati kroz sačuvane pravne spomenike prvih država, sve do 476. godine. Pravo u najstarijim državama nije nastalo isključivo preobražajem postojećih običaja. Kao važan izvor prava služile su sudske odluke, koje su dobile značaj opšte norma. Njih je donosio vladar, ali i sveštenik, čije uloga u stvaranju, tumačenju i primeni prava bila znatna. Iako se na prve pravne kodifikacije gleda kao na nešto jako primitivno, može se reći, da su one predstavljale prvi, ujedno najvažniji korak u razvoju prava. Onda kada je sazrela svest, da ono što je predstavljalo dotadašnju moralnu obavezu poštovanja običaja, bude sistematizovano i zapisano, formiralo se plodno tlo za nastanak prvih pravnih kodifikacija. Ti prvi pokušaji bili su nevešti, sa dosta praznina i kauzistični, ali ujedno formirani tako da se znalo koji postupak će doprineti primeni koje sankcije. Samovolja i okrutnost plemenskih starešina i poglavica je izbegnuta. Javila se preteča današnjih pravnih sistema. Naravno, bilo je potrebno još dosta vremena, ali i isto toliko rada, da bi ono poprimilo današnja obeležja.

Kolevka civilizacije, kako se Mesopotamija obično naziva, privlači pažnju, ne samo zbog osobenih formi državne organizacije, ili zbog pronalaska prvog pisma, već zato što su ovde nastali prvi pravni spomenici koje poznaje istorija sveta. U Sumeru i Akadu je pronađeno na hiljade glinenih pločica sa najraznovrsnijim pravnim tekstovima, i nekoliko onih najdragocenih sa zakonskim odredbama vladara gradova-države. Arheolozi su u poslednjih stotina godina ovde otkrili nekoliko zakonskih tekstova od neprocenjive vrednosti za svetsku pravnoistorijsku baštinu.

Prema naučnim saznanjima, koja sada prevlađuju, redosled nastanka klinopisnih zakonskih tekstova iz Mesopotamije izgleda ovako:

- Ur- Namu zakonik je donet oko 2100. godine pre nove ere;
- Zakonik Lipit – Ištar je nastao oko 1720. (ili oko 1770.) godine pre nove ere;
- Ešnunski zakonik potiče iz vremena oko 1720. (ili oko 1770.) godine pre nove ere;
- Hamurabijev zakonik je donet oko 1680 . (ili oko 1750.) godine pre nove ere.

Zakonik vladara Ur- Namu pisan je sumerskim jezikom, potiče iz grada Ur u južnoj Mesopotamiji. Ovaj pravni tekst je sačuvan samo u fragmentima i to prilično oštećenim. Umnogome je obavijen velom tajne, zbog tih oštećenja, ali se ipak mogu razaznati namere koje je zakonopisac imao prilikom donošenja ovog Zakonika. U uvodnom delu nazire se cilj donosioca koji želi ovim Zakonikom da očisti državu od otimača, varalica i podmitljivaca. On želi da spreči da „sirotinja postane žrtva bogatih“, i „da udovica ne padne u ruke moćniku“.³⁴ Od sačuvanih propisa najčešće se sreće nekoliko normi o polnom moralu (preljuba, silovanje). Evo jedne karakteristične norme o „zavođenju“. „Ako žena slobodnog čoveka, služeći se čarolijom, saleće drugog čoveka i on s njom legne, ta žena da se ubije, a muškarac je slobodan.“ Odredbama ovog Zakonika uređen je i „božji sud“, koji se sprovodi nad okrivljenim. Okrivljeni se uranja u reku u slučaju lažne optužbe. Takođe se, ovim Zakonikom, uređuje odnos između odbeglog roba i njegovog vlasnika, ali i kažnjavanje u slučaju nanetih telesnih povreda (npr. u slučaju otkinute noge, smrskane kosti i odsečenog nosa). U ovim slučajevima biće izrečena novčana kazna – kompozicija, a ne neka od primitivnijih poput taliona. U poređenju sa Hamurabijevim zakonikom, koji je donet nekoliko stotina godina kasnije, može se reći da su sankcije bile dosta primitivnije u odnosu na ovaj Zakonik. To potvrđuje da se radi o jednom obliku visokorazvijene sumerske kulture.³⁵

*Zakonik vladara Lipit – Ištar*a potiče iz amoritskog grada Isine u južnoj Mesopotamiji. Njegovo donošenje se pripisuje volji bogova, a njegov tekst je napisan, takođe, sumerskim jezikom. Sačuvano je skoro četrdeset njegovih članova. Kasnije vavilonsko pravo je vrlo slično sa nekim odredbama ovog Zakonika. U ovom Zakoniku žene nisu potpuno obespravljene, rob može da povede spor o svojoj slobodi, tužilac ako ne uspe u postupku kažnjava se kaznom kojoj bi bio osuđen njegov protivnik da je izgubio, u

³⁴ Finkelstein, J., „*The Laws of Ur-Nammu*“, *Journal of Cuneiform Studies* 22/1969, p. 7.

³⁵ Visok stepen pravne tehnike otkriva i način formulisanja dispozicije pravne norme, u kondicionalnom obliku, npr: „Ako čovek čoveku otkine njegovu nogu, platiće deset sekela srebra“. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 62.

napuštenu kuću se svako može useliti, ukoliko plaća porez tri godine, itd.³⁶ Od krivičnih dela ovim Zakonikom se dosta uređuje krađu.³⁷

Zakonik grada Ešnune ponekad se naziva i Bilamin, prema imenu vladara koji ga je verovatno doneo. Pisan je akadskim jezikom i sažetim stilom koji je omogućavao lako memorisanje odredbi. Predstavlja kompilaciju ranije donetih propisa i sudskih odluka. Krivična dela nisu sistematizovana na jednom mestu, već su razbacana po celom Zakoniku. Kazne za ta krivična dela su bile većinom imovinskog karaktera (plaćanje u određenoj količini srebra), smrtna kazna se predviđa u svega nekoliko slučajeva, a taliona gotovo da nema. Sadrži podelu na iste društvene slojeve kao i Hamurabijev zakonik, čak su i po sadržini norme veoma slične.³⁸ Iako po svom akadskom poreklu i po mnogim sličnostima, predstavlja preteču čuvenog Hamurabijevog zakonika, nema dokaza da je reč o pozajmicama iz susedstva, već rezultat slične običajne osnove.

Hetitski zbornik zakona iz 14. veka p.n.e. pronađen je u ruševinama Bogazkeje, nekadašnjeg Hatušaša. Podeljen je u dva dela koja su sastavljena u različito vreme. Zakonik sadrži 35 članova kojim se reguliše pravo svojine, a niz članova zakonski štiti eksploataciju šuma. Ovim Zakonikom se štite krupni vlasnici stada i stoke, koja predstavljaju najvažniji oblik bogatstva.³⁹ Tu su i članovi koji regulišu prava navodnjavanja, zakonsku zaštitu voćnjaka i povrtnjaka. Članovi regulišu i zanatsku proizvodnju, a Zakonik uvodi trgovački sistem mera koji se zasniva na asirsko-vavilonskom sistemu. Zakonik štiti interese robovlasnika i prema robovima se odnosi svirepije od Hamurbijevog, čime se objašnjavaju ustanci robova posle smrti Hatušiliša I u 17. veku p.n.e.⁴⁰

³⁶ Roth, M., T., „*Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*“, Atlanta, 1995., p. 36.

³⁷ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 61.

³⁸ Na primer, skoro istim rečima kao i član 160. Hamurabijevog zakonika, Ešnunski predviđa da ukoliko mladoženja preda tastu veridbeni poklon, a otac uda ćerku za drugog, ovaj mora mladoženji vratiti dvostruki iznos. Hamurabi u članu 136. Skoro doslovno preuzima iz Ešnunskog; ako neko napusti rodno mesto i svoju ženu, te ona ode drugom, a potom se on predomisli i dođe natrag, ne može tražiti da mu se žena vrati. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 63.

³⁹ Macqueen, J., G., „*The Hittites*“, Miler, London, 1986., p. 23.

⁴⁰ Nejednakost je bila naročito vidljiva prilikom izricanja kazni, pa tako ako neko uništi plod slobodne žene u devetom mesecu trudnoće platiće deset sekela srebra, a ukoliko se radilo o robinji onda će platiti pet sekela srebra. Huseinspahić A., „*Tutela mulierum i pravni položaj žene*“, Anali pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, naučni rad, str. 210.

Ovaj Zakonik je sadržao najviše odredbi iz oblasti krivičnog materijalnog prava. Za većinu krivičnih dela bila je predviđena imovinskom kazna, a tek mali broj njih kažnjavao se smrtnom kaznom. Do danas su pronađene dve ploče sa oko 100 članaka Zakona. Ploče potiču od kralja Šupiluliume, te na ovaj način doznajemo njihove zakone za vreme njihove najveće moći. Većina norme uređuje kazneno pravo, mali broj njih se odnosi na porodično, ekonomsko i sl. Pravna terminologija je mnogo nerazvijenija, dok propisi u potpunosti odražavaju neuporedivo niži stepen pravnog razvoja nego kod Hamurabija. Najčešća kazna bila je novčana odšteta, dakle imamo odsustvo pravila „oko za oko, zub za zub“, a smrtna kazna se predviđa u slučajevima nasilja u porodici ⁴¹ ili ubistva kao i sodomija.

Iz Hetitskog zakona: „*Ako neko izvrši abortus, taj mora platiti novčanu kaznu prema mesecu trudnoće.*“

„*Ko je nasilan prema svojim roditeljima, kazna je smrt.*“⁴²

„*Osveta je dozvoljena, samo ako muškarac zatekne svoju ženu u preljubu, tada ih može ubiti oboje.*“

„*Ako slobodnom čoveku neko rastrga uho, daje 12 šekela srebra, jamči kućom.*“

„*Ako neko rastrga uho služavki ili slugi, plaća 3 šekela, jamči kućom.*“⁴³

U red klinopisnih kodifikacija spada i Asirski zakonik. O njemu se malo zna, jer je delimično sačuvan. Asirski zakonik potiče iz XIII veka pre nove ere koji se još naziva „*Komentar o pravima i dužnostima žena*“.⁴⁴ Pisan je akademskim jezikom, a potiče iz grada Asura u severnoj Mesopotamiji. U poređenju sa Hetitskim i Hamurabijevim zakonikom bio je dosta nerazvijeniji. Kod njega se sačuvalo talionsko kažnjavanje za razna krivična dela, a naročito je zanimljivo da se talionom kažnjava čak i krivično delo silovanja.⁴⁵

⁴¹Zanimljiva je pravna situacija u kojoj se čoveku koji zatekne ženu sa preljubnikom stavljaju na raspolaganje dve mogućnosti. Tako se njemu daje, zapravo ono staro *ius vitae ac necis*, koje je imao pater familias rimske porodice, ili se u određenim situacijama to pravo prenosi na kralja. Videti opširnije: Huseinspahić A., op. cit., str. 211.

⁴²Hrozny, F., „*Code Hittites*“, Cran Rusak, London, 1986., p. 58.

⁴³Videti: <http://povijestokulturnog.blogspot.com/2011/06/hetiti.html>, pristup 10.09.2013. godine.

⁴⁴Cardascia, G., „*Les lois assyriennes*“, ED. Du Cerf, Paris 1969., p. 42.

⁴⁵Avramović, S., Stanimirović, V., loc. cit., str. 63.

Jedan od najznačajnijih klinopisnih pravnih spomenika svakako je Hamurabijev zakonik. Doneo ga je Hamurabi za vreme svoje vladavine, po kome je i dobio ime. Iako predstavlja najrazvijeniji pravni tekst tog perioda, uticaj sumerskog prava i prethodnih pravnih zbornika je veliki. Ovaj Zakonik svakako spada u svetovni tekst, međutim Hamurabi se samo na početku i na kraju obraća bogovima. Izostaju i religijski sankcije, koje su u svim prethodnim Zakonicima tog perioda njihov sastavni deo. Hamurabijev zakonik,⁴⁶ je donet prema starijoj hronologiji 1793-1750.p.n.e. Na prvi pogled, Zakonik više podseća na nekakvu zbirku sudskih presuda, nego na zbornik opštih pravnih propisa. Jedna od bitnih osobina Zakonika je njegova kauzističnost. Pravne norme se odnose na pojedinačne situacije, slučajeve koji su više ili manje opisani u samoj dispoziciji. U Hamurabijevom zakoniku granica između privatnog i javnopravnog karaktera nije jasna, jer Hamurabijevo pravo ne razlikuje imovinsku od krivičnopravne odgovornosti. Za niz delikata država još uvek prepušta kažnjavanje oštećenoj strani, tretirajući te delikte kao privatne. Dobar primer za to pruža član 25 „Ako se u čijoj kući pojavi vatra i neko, koji dođe da gasi, baci oko na svojinu gospodara kuće, svojinu gospodara kuće uzme, da se baci u istu vatru“.⁴⁷ Iako vavilonsko pravo ne poznaje podelu na pojedine grane prava, niti opšte pojmove kojima bi se označavali pojedini pravni instituti, Zakonik se ipak drži jednog redosleda materije koju uređuje: na početku su odredbe o suđenju i sudskom postupku (član 1-5), zatim propisi o imovinskim odnosima (6-126), o braku i porodici (127- 195), o krivičnim delima protiv ličnosti (196-220) i najzad o raznovrsnim poslovima i uslugama, o korišćenju, oštećenju ili krađi tuđih sredstava za rad (221-282).⁴⁸ Obuhvata stvarno, obligaciono, bračno, porodično, nasledno, krivično i procesno pravo.

Za različito krivično delo različito su se kažnjavali pripadnici različitih društvenih slojeva, a kazna je zavisila i od toga ko je žrtva. Od krivičnih dela Zakon je predviđao

46 Krivično pravo Hamurabijevog zakonika ustanovljava princip objektivne odgovornosti, osim u članovima 206., koji glasi: „Ako je neko u svađi udario drugog i naneo mu povredu, zakleće se: „To nisam svesno učinio“, i platiće lekara.“ i 207., koji glasi: „Ako drugi umre od ovih udaraca, on će se još zakleti, a ako se radi o sinu slobodnog čoveka, platiće pola mine srebra“ u kojima je uveden princip subjektivne odgovornosti. Jasić, S., „*Zakoni starog i srednjeg vijeka*“, GIP Bona Fides, Beograd, 1968. godina, str. 49.

⁴⁷ Marković, Č., „*Zakonik Hamurabia*“, Gece Kona, Beograd, 1925. godine, str. 34.

⁴⁸ Finet, A., „*Le Code de Hammurapi*“, Les Editions du Cerf, Pariz, 1973., p. 14.

krivična dela protiv države,⁴⁹ protiv ličnosti i ličnog integriteta, umišljajno ubistvo, silovanje⁵⁰ (regulisano samo na jednom mestu) i krađa. Ostala krivična dela mogu se grupisati kao delikti protiv braka i porodice (incest,⁵¹ preljuba žene, otmica deteta) i protiv imovine (najraznovrsnije krađe koje su se kažnjavale novčanim kaznama, a izuzetno i smrtnom kaznom ako su ukradene dvorske ili hramovske stvari). Zanimljiva je različitost u kažnjavanje kod izvršioca incesta. Za incest između sina i majke bila je predviđena smrtna kazna. Međutim, ukoliko bi se incest desio između ćerke i oca, otac bi bio kažnjavan samo progonstvom iz mesta gde se incest dogodio. Ovakva pojava se povezuje sa običajem koji je bilo teško iskoreniti, da otac oduzima nevinost svojoj kćeri pre stupanja u brak. Uz pomenute grupe krivičnih dela, Zakonik poznaje još i neke pojedinačne delikte koji se zbog svoje osobenosti ne mogu striktno klasifikovati.⁵² Krivične sankcije nisu jednako pogađale njihove izvršioce. Pravna nejednakosti aviluma i muškene⁵³ ogleda se kako u različitoj visini propisane kazne za ugrožavanje imovine jednakih ili drugih, tako i u primeni nejednakih aršina kod kažnjavanja učinilaca krivičnog dela, zavisno od njihovog društvenog statusa. Kada je, na primer, telesnu povredu pretrpeo jedan avilum, primeniće se

⁴⁹ Zakonik malo prostora poklanja deliktima protiv države, što je danas jedan od najvažnijih segmenata krivičnog prava, tako da se smatra da je ta oblast bila pokrivena običajnim pravom. Predviđena su samo dva važna slučaja delikta protiv države: kada krčmarica ne prijavi zaverenike i za dezertera koji izbegne odlazak u rat, oba sa smrtnom kaznom kao ishodom. Slavnić, Lj. op. cit., str. 91.

⁵⁰ Silovanje je regulisano samo na jednom mestu (sa smrtnom kaznom kao ishodom), a najčešći oblici silovanja nisu obuhvaćeni, tako da se zaključuje da i tu Hamurabi ostavlja mnogo prostora običajnom pravu.

⁵¹ U jednom slučaju (čl.26) reč je o povredi osnovne obaveze ilku borca da se lično odazove na vladarev vojni poziv; ukoliko tada ne pođe u rat, već „najmi plaćenika“ koji će ga zameniti, kazniće se smrću. U drugom slučaju (čl. 109) Zakonik propisuje smrtnu kaznu za krčmaricu ako dvoru ne prijavi zaverenike koji su se kod nje okupili („ne uhvati i ne preda dvoru“) Dva krivična dela bi se mogla označiti kao delikti protiv službene dužnosti, i za oba je propisana smrtna kazna. Marković, Č., op. cit., str. 34-41.

⁵² Ono što je karakteristično za vavilonsko društvo jeste podela slobodnih ljudi na dve kategorije, privilegovanije avilume i muškene, koji su pripadali nižim i najnižim slojevima slobodnih. U literaturi postoje nesuglasice oko njihovih istorijskih korena, pa se tako u nekim od njih mogu naći podaci da su muškene potomci starosedelačkog sumerskog stanovništva, a avilumi potomci semitskih osvajača. Međutim, postoje takođe izvori koji svedoče da su muškene oslobođeni robovi. Ono što je neosporno je da ove dve kategorije stanovništva ne uživaju jednaku pravnu zaštitu u domenu krivičnog prava. Nikolić, D., „*Upredna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, str. 54.

⁵³ Ono što je karakteristično za vavilonsko društvo jeste podela slobodnih ljudi na dve kategorije, privilegovanije avilume i muškene, koji su pripadali nižim i najnižim slojevima slobodnih. U literaturi postoje nesuglasice oko njihovih istorijskih korena, pa se tako u nekim od njih mogu naći podaci da su muškene potomci starosedelačkog sumerskog stanovništva, a avilumi potomci semitskih osvajača. Međutim, postoje takođe izvori koji svedoče da su muškene oslobođeni robovi. Ono što je neosporno je da ove dve kategorije stanovništva ne uživaju jednaku pravnu zaštitu u domenu krivičnog prava. Videti: ibidem

princip taliona,⁵⁴ a kada čovek njegovog ranga povredi pripadnika nižeg staleža, zakonodavac propisuje samo novčanu kaznu.⁵⁵ Za krivična dela utvrđena Zakonom, bio je predviđen brutalan sistem sankcija, među kojima dominira smrtna kazna, talion i sakaćenje. Smrtna kazna se izvršavala: bacanjem u vodu, bacanjem u vatru, nabijanjem na kolac. Talion se nekada primenjivao potpun a nekad simboličan, dok Vavilon u tom periodu ne poznaje kaznu zatvora. Prema članu 14. Hamurabijevog zakonika ako neko ukrade neodraslog sina, kazniće se smrtnom kaznom („*Ako neko ukrade tuđeg neodraslog sina, da se ubije*“)⁵⁶ U članu 19. ko sakrije odbeglog roba ima se kazniti smrtnom kaznom („*ako odbeglog roba zadrži u svojoj kući i po tom se rob nađe kod njega, taj čovek da se ubije*“) U članu 22. ovog Zakonika za izvršeno razbojništvo bila je primenjivana smrtna kazna („*Ako neko izvrši razbojništvo i bude uhvaćen, da se ubije*“).⁵⁷

Egipatsko pravo se razvijalo kroz prve zakone koje je doneo Manes, pa se zatim kasnije kao jedan od uspešnijih zakonodavaca javlja Ramzes II, dok pozni grčki izvori (Diodor I) govorio tome kako je najuspešniji bio car Bokhoris u VIII veku pre nove ere, kome se pripisuje zbornik prava u 8 knjiga.⁵⁸ Do nas nije stiglo ništa od toga, osim grčkih interpretacija pojedinih propisa, koji se pripisuje nekim od ovih faraona. Razlog što neki od tih tekstova nisu sačuvani je, što su pisani na papirusu a ne na glinenim pločama, kao drugi zakonic i iz tog perioda. Sačuvan je samo jedan broj pojedinačnih pravnih akata – ugovora, presuda, upravnih odluka. Ukupna količina tih izvora, ipak, se ne može porediti sa stotinama hiljada otkrivenih klinopisnih pločica. Egipatsko pravo u poređenju sa vavilonskim pravom, je bilo dosta nerazvijenije. Ono se oslanja na običajno pravo, pa je samim tim potreba za zakonima i kodifikacijama bila manja. Ovakvi običaji, koji nose

⁵⁴ Za ljude drevnog vremena on je svakako bio i logičan i pravičan način odmeravanja kazne - ni više, ni manje od onoga što je učinjeno oštećenom. Princip taliona izrastao je na podlozi prvobitnih predstava o pravičnosti i verovatno je pothranjen razumljivim nastojanje da se učinilac delikta oslabi onoliko koliko je on svojim delom oslabio oštećenog lično, njegovu porodicu i širu zajednicu (rod, pleme) kojoj je pripadao. Videti: ibidem

⁵⁵ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 60.

⁵⁶ Nikolić, D., Đorđević, A., „*Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*“, SVEN, Niš, 2007. godine, str. 12.

⁵⁷ Marković, Č., op. cit., str. 33.

⁵⁸ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 88.

⁵⁸ ibidem

svoje poreklo još iz vremena duboke plemenske prošlosti, ostaće dugo u primeni⁵⁹. Sa njima se srećemo kroz Staro i Srednje carstvo. Dakle, karakteristike egipatskog prava su konzervativnost i statičnost.

Krivično pravo takođe nosi tragove prošlosti. Za krivična dela protiv države (izdaja, pobuna, zavera) zadržavala se kolektivna odgovornost. Tako se, osim izvršiocu, smrtna kazna izriče i njegovoj porodici. Smrtna kazna biće predviđena i krivična dela poput ubistva, razne religijske prestupe, lažnu optužbu i lažno svedočenje. Samo se kod određenih krivičnih dela ona izvršavala na jedan brutalan način, na primer, oceubice su ubijani na taj način što su im se sekli delovi tela, a potom spaljivali.⁶⁰ Ukoliko se pripadnici najvišeg društvenog ranga osude na smrt, biće im omogućeno da izvrše samoubistvo trovanjem. Tek je za vreme vladavina Bokhorisa dozvoljena zamena smrtne kazne kaznom ropstva. Kao teška krivična dela Zakonom su bila predviđena krađa (naročito iz grobnica), bacanje nečistoće u Nil, sahranjivanje na nedozvoljenim mestima, upotreba netačnih mera kao i silovanje.

Egipatska civilizacija, za razliku od drugih kultura iz tog perioda, je bila dosta blaža u izvršenju kazni, što se pokazuje na primeru telesnih kazni. U Egiptu se od telesnih kazni najčešće primenjivala batina, a broj udaraca je zavisio od težine krivičnih dela učinioca (od 10 do 100). U Egiptu su, osim smrtne i telesne kazne, primenjivane i sankcije imovinskog karaktera, kao i prinudni rad. Klasna razlika prilikom kažnjavanja nije bila toliko uočljiva kao što je to slučaj sa Hamurabijevim zakonikom.⁶¹

Krivično pravo Atine delimično ima obeležja privatnog, a delimično javnog prava. Svako, ko se smatrao oštećenim nečijom radnjom, kao i njegov interes ili opšti interes polisa, imao je nekoliko mogućnosti. Mogao je da protiv tog lica preduzme osvetu, zatim da zahteva imovinsku naknadu, ili da od suda tužbom zatraži presudu. Pošto atinsko pravo ni u načelu, ni u pojedinim slučajevima, uglavnom ne pravi suštinsku razliku između građanskopravne i krivične odgovornosti, veoma su rasprostranjene imovinske naknade.

⁵⁹ Modrzejewski, J., „*L’Egypte Ptolemaïque*“, Aspects institutioneles, Paris, 1989., p. 26.

⁶⁰ Za učinjeni prestup pripadnici najviših društvenih slojeva su bili kažnjavani batinama, baš kao i običan svet. Videti: ibidem

⁶¹ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 98.

Osobenost atinskog pravnog rezonovanja u sferi kaznenog prava, najbolje se pokazuje na primeru ubistva. Za vreme homerskog doba, pa i nekoliko vekova kasnije, pravo na gonjenje je pripadalo srodniku ubijenog, a ne državei. Porodica ubijenog, a ne država, mogla je sa ubicom da se sporazume oko namirenja („krvnine“).⁶² Međutim, Drakonovom reformom porodica ubijenog privatnom tužbom se obraćala državnom organu, zvanom dike.⁶³ Najteže kazne bile su namenjene učiniocima krivičnih dela protiv države, a tu su ubrajali izdaja, obmanjivanje naroda lažnim obećanjima, nečasno ponašanje na skupštini, podnošenje skupštini protivzakonitog predloga, ateizam. Za ova krivična dela, državni organi pokretali su postupak i vodili ga po službenoj dužnosti. Njihovim izvršiocima se izricala smrtna kazna. Za krivična dela protiv porodice i polnog morala moglo se goniti u nekim slučajevima privatnom, a u nekim slučajevima javnom tužbom. U ovu grupu krivičnih dela svrstani su neverstvo žene, podvođenje, otmica devojke, surovo postupanje sa roditeljima i slučno.⁶⁴ Kada je u pitanju preljuba, još od Drakonovog zakona, oštećeni može ubiti muškarca⁶⁵ na licu mesta, dok je žena prolazila znatno bolje. Ženi je sledio razvod, a za kaznu ona više nije smela da se pojavljuje na religijskim svetkovinama niti da nosi nakit. Ubistvo je osnovno krivično delo protiv ličnosti, uz telesnu povredu, klevetu i uvredu. Još od Drakonovog doba razlikovano je namerno ubistvo, ubistvo iz nehata i nekažnjivo ubistvo.⁶⁶ Kao kazna za namerno ubistvo bila je predviđena smrtna kazna, konfiskacija imovine i zabrana sahranjivanja u Atini. Za nehatno ubistvo atinsko pravo predviđa progonstvo. Progonstvo može trajati doživotno, osim ukoliko mu porodica

⁶² Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, str. 110.

⁶³ Rođaci ubijenog su se privatnom tužbom – dike obraćali arhontu – basileusu i iznosili optužbu, pri čemu arhont donosi proglas koji zabranjuje ubici pristup svetim mestima, hramovima, agori i mestima gde se sudi. Okrivljeni bi ostajao na slobodi, jer nije postojala bojazan da će on pobeći. Ukoliko bi pobegao, on bi sam sebe osudio na progonstvo. Videti: Avramović, S., „*Pravna istorija starog veka – opšta istorija države i prava*“, Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ, Beograd, 1993. godina, str. 138.

⁶⁴ Zanimljivo je da se silovanje žena kažnjavalo samo novčanom kaznom. Solon je za ovo delo uveo fiksnu kaznu od 100 drahmi, a tek je od IV veka p.n.e. prota dobila pravo da utvrđuje različitu visinu kazne. Novac je isplaćivan i kiriosu silovane žene i državi. Pošto se postupak pokretao istom privatnom tužbom, koja je korišćena za slučaj oštećenja tuđe stvari, silovanje je skoro imalo tretman dela protiv imovine (jer je žena svojina muža), a ne dela protiv ličnosti i polnog morala. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 123.

⁶⁵ Dobrodušni muž je mogao poštediti život, ali je imao prava da zahteva novčanu naknadu ili da ga ponižava – tako što mu stavi rotkvicu ili živu ribu u anus, čupa ga za kosu pred okupljenim građanima, o čemu nas saglasno izveštavaju Lisija i Aristofan, pa je teško sumnjati u taj neobičan podatak. Videti: ibidem.

⁶⁶ Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 111.

ubijenog ne da oproštaj. Pored nehatnog i namernog ubistva, bilo je poznato još i dozvoljeno ubistvo. U dozvoljena ubistva spadaju raznovrsni slučajevi, koji prema današnjim kriterijumima mogu ličiti na nehatno ubistvo. Na primer, ukoliko je do smrti došlo u slučaju na sportskom takmičenju, zbog neuspešne intervencije lekara, ubistvo u nužnoj odbrani, smatraće se dozvoljenim ubistvom. Osnovna razlika između dozvoljenog i nehatnog ubistva je u tome, što izvršiocu dozvoljenog ubistva neće biti izrečena kazna progonstva, kao što je to slučaj sa nehatnim. Ubica se oslobađa svake odgovornosti, kao i u slučaju kada ubije onog ko ruši demokratiju i zavede tiraniju, ili u slučaju odbrane časti. Naime, ukoliko neko zatekne svoju majku, ženu, sestru ili kćerku u vršenju preljube, on može da poćini ubistvo koje će se smatrati dozvoljenim i neće povlačiti kaznu. Za krađu, uvek se gonilo samo po privatnoj tužbi, čak i onda kada je prelazila u razbojništvo. Kod obićne, proste krađe, osim što je krivac u obavezi da vrati ukradenu stvar on je dužan da pokradenom isplati i njenu dvostruku vrednost.

Za krivićna dela u Atini su izricane *smrtna kazne, progonstvo, atimija i imovinske kazne*. Telesno su kaźnjavani samo robovi. *Smrtna kazna* je retko izricana i izvršavana je bez dodatnih surovosti. Osuđeni je po pravilu mogao da bira otrov, bodež ili vešala, ali su izdajnici, ubice i lopovi ipak umirali u mukama, isprebijeni i prikovani za okruglu drvenu ploću. U početku se osuđeni slao u smrt i tako što se živ bacao u provaliju. Kasnije se ubijao na lakši naćin, da se ne bi mućio, a zatim se njegovo telo bacalo u ambis, kako mu se ne bi znao grob. Ubicama, izdajnicima i lopovima je izricana smrtna kazna koja se izvršavala uz muke. Osuđeni je bio prikovan gvozdenim alkama na okruglu drvenu ploću, zatim pretućen, i tako se ostavljao da umre od iscrpljenosti.⁶⁷ Rimsko razapinjanje na krst je samo nešto pozniji i usavršeniji metod. *Progonstvo* iz Atine po težini je odmah iza smrtno kazne, budući da je prognanik u tuđem polisu, bez sredstava za život najćešće završavao kao rob. *Imovinske kazne* su u praksi najćešće izricane, a najteži vid bila je konfiskacija celokupne imovine osuđenog lica. Neprijatna i ćesta kazna bila je atimija – gubitak ćasti. Atimija se propisivala za razna krivićna dela (za krađu, rasipništvo, finansijske prestupe u odnosu na državu, zloupotrebu u korišćenju politićkih prava, podnošenju skupštini

⁶⁷ Harrison, A., R., W., „*The Law of Athens*“, I-II, Oxford, 1968-1971., p. 31.

nezakonitih predloga, za vređanje bogova i hramova, nedozvoljenu prostituciju, itd.). Izricala se kao samostalna kazna, ali se dešavalo da u praksi bude izrečena i sa drugim sankcijama, na primer, imovinskim. U daljoj prošlosti atimija je značila stavljanje van zakona, tako da je lica pod atimijom svako mogao nekažnjeno ubiti, maltretirati ili mu oduzeti imovinu. Kazna gubitka građanske časti *atimija*⁶⁸ do V veka p.n.e bezmalo je izjednačena sa smrtnom kaznom. Svako je mogao da lice pod atimijom nekažnjeno ubije. Od V veka, ova kazna podrazumeva samo gubitak privilegije da se učestvuje u javnom životu polisa – vršenje državnih funkcija, učestvovanje u radu narodne skupštine, posećivanje pozorišta i svetkovina, pojavljivanje pred sudom. Postoje razne vrste atimije, što zavisi od toga koji delikt je izvršen. Ona može biti: potpuna (zabrana obuhvata obavljanje svih funkcija, obraćanja skupštini i sudu, ulazak u hramove, učešće na religijskim svetkovinama), delimična (kada se uskraćuje samo neka prava) ili pojedinačna (kada se zabranjuje samo jedno određeno pravo).

Za atinsko krivično pravo, može se zaključiti, da se razlikovalo od ostalih krivičnih prava tog perioda, zato je sistem kažnjavanja bio dosta blaži. Civilizovana Atina, dakle, nije imala potrebe za nepotrebnim brutalnostima i sakaćenju.

Gortinski zakonik je najstarija evropska kodifikacija. Poznat je još pod imenom Knjiga zakona, *Liber Iudicum*, *Fori Iudicum* kao i *Rekesvintov zakonik*. Nastao je u kritskom polisu Gortini, sredinom V veka p.n.e.⁶⁹ Napisan je na dorskom dijalektu grčkog jezika. Kameni blokovi sa integralnim tekstom Zakonika pronađeni su 1884. godine. Ovaj Zakonik, uglavnom, reguliše privatnopravnu materiju. Od ostalih zakonika izdvaja ga to, što je pravna tehnika, kojom se koristio zakonodavac, na zavidnom nivou. Norme su poređane kontinuirano, uz jasno određen sistem i logiku izlaganja. Ovaj Zakonik se sastoji od dvanaest kolumna i svaka od njih reguliše različito područje prava. Druga kolumna uređuje krivičnopravnu materiju. Zakonik počinje odredbama o sudskom postupku i očiglednom novinom – ograničavanje samopomoći. „*Ko želi da vodi spor u pogledu slobodnog čoveka ili roba, pre parnice neka ga ne odvodi (svojoj kući). A ako ga odvede,*

⁶⁸ ibidem

⁶⁹ Slavnić, LJ., op., cit., str. 100.

neka bude osuđen na deset statera za slobodnog čoveka, na pet statera za roba zbog odvođenja i neka se donese presuda da ga pusti u roku od tri dana. A ako ga ne pusti, neka se osudi za slobodnog čoveka na jedan stater, a za roba na jednu drahmu dnevno, sve dok ga ne pusti.“⁷⁰ Zakonodavca je, stavljajući ovu odredbu na početak Zakonika, želeo da pokaže odlučnost države da raskine sa starom praksom samopomoći. Samopomoć je u svim novonastalim državama bila glavna smetnja jačanju autoriteta državnih – sudskih organa. Međutim, uvodeći ovu zabranu, u praksi zakonodavac nije mogao u potpunosti da iskoreni samopomoć. Takav slučaj je bio poznat i u rimskom i atinskom pravo. Na ovaj način, on je samo ograničava u pogledu onog prava koje je formalno osporeno, dok je za izvršenje presude samopomoć još uvek bila dozvoljena.⁷¹

Uticao običajnog prava je u krivičnopravnoj materiji je veoma široka. U Zakoniku nema ni traga o načinu sankcionisanja nekih osnovnih delikta, poput ubistva, pa je jasno da se još uvek ona uređuju običajnim pravom. U domenu krivičnog prava, zakonodavac najviše pažnje poklanja silovanju i preljubi. Kazne za ovakva dela su imovinskog karaktera. Tako je bilo predviđeno da za krivično delo obljube, učinilac plati određeni novčani iznos zavisno od toga ko je žrtva. „*Ako neko (nevinu) domaću robinju*“⁷² *silom obljudi, platiće dva statera; a ako je već bila obljudljena, ako je (silovana) po danu jedan obol, a ako je silovana po noći dva obola; robinja neka ima prednost u zakletvi.*“⁷³ „*Ako neko pokuša da privoli na obljubu slobodnu (neudatu ženu) koja je pod nadzorom rodjaka, platiće deset statera ako potvrdi svedok.*“⁷³ Za preljubu se takođe kažnjavalo novčano. Kada se radilo o preljubi između slobodnog muškarca i žene u kući njenog oca, brata ili muža kazniće se novčanom kaznom i to sa sto statera. Međutim, ukoliko su preljubnici uviđajni te izvrše preljubu na nekom skrovitijem mestu, oni će se sankcionisati duplo blaže. Uporedivši ovaj Zakonik sa zakonicima grčkih država, možemo primetiti da se preljuba dosta civilizovanije kažnjavala. U Zaleukovim zakonima preljubnicima se vade oba oko, u maloazijskim polisama se preljubnik vodi na magarcu i izvrgava javnom ruglu, dok se u Lepreonu

⁷⁰ Willetts, R., „*The Law Code of Gortyn*“, Berlin, 1967., p. 42.

⁷¹ „A onaj ko odvede čoveka osuđenog zbog duga ili onog koji je založio svoju ličnost neka ne bude kažnjen“ (I 56-II 2). Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 102.

⁷² U Gortini pored patrijarhalnih, već postoje i klasični, privatni, robovi.

⁷³ Nikolić D., Đorđević, A., op. cit., str. 61.

muškarac tri dana vodi kroz grad vezanih ruku, a žena se jedanaest dana odevana samo u čaršav izlaže pogrđama na trgu. Gortisnki zakonik je karakterističan po odsustvu taliona, smrtna kazna takođe ne postoji a umesto nje primenjavana je novčana kazna. Novčana kazna se primenjivala različito, u zavisnosti od klasnih slojeva društva. Zakletva predstavlja važno dokazno sredstvo, kada sudija ne može na osnovu drugih dokaza da presudi (*Ako neko izjavi da je uhvaćen prevarom, da se zakune onaj ko ga je uhvatio*).⁷⁴

Zakon XII tablica je najstariji rimski pravni spomenik, prva rimska kodifikacija. Osmi i deveti tablica sadrže odredbe o deliktima. Originalni tekst nije sačuvan, ali je gotovo u celini rekonstruisan preko kasnijih mnogobrojnih citata, parafraza, komentara i drugih istorijskih izvora. Sadržao je odredbe o suđenju i izvršenju presude (I-II tablica), porodičnom pravu (IV), tutorstvu i naslednom pravu (V), svojini i pravnim poslovima (VI), susedskim odnosima i medjama (VII), deliktima (VIII), javnom (IX) i religijskom pravu (X), dok su XI i XII tablica dopuna prethodnih. Uživao je izuzetno poštovanje u Rimu i formalno nikada nije bio ukinut. Ovaj Zakonik je nastao tako što su se 452. godine patriciji i plebejci dogovorili da sastave komisiju od deset ljudi, koja će u pisanom obliku kodifikovati važeće pravne običaje. Sankcije su religioznog karaktera, jer se još uvek nije pravo bilo odvojilo od religije.

Ovaj Zakon predviđa smrtnu kaznu kod mali broj krivičnih dela. Smrtna kazna primeniće se kod bacanja čini pesmom („ako se neko glasno drugom ruga ili speva pesmu radi nečijeg klevetanja ili ruganja“), kao i „ako noću neko preore ili poseče tuđe plodove“ za odraslog primeniće se smrtna kazna. Princip talion će se primeniti kod nanošenja teških telesnih povreda („ako neko bude osakaćen“), dok se telesne kazne primenjuju najviše kod krađe.⁷⁵ Kazne i način kažnjavanja zavisile su od društvenog položaja učinioca. Zakon XII tablica u tablici VIII predviđa da se lopovi uhvaćeni na delu izbatinaju (ako se radi o slobodnim ljudima), a ako je u pitanju rob onda i da se bace sa Tarpejske stene.⁷⁶ Zelenaši su osuđivani na četvorostruki iznos, za razliku od lopova koji je trebao platiti dvostruki iznos.

⁷⁴ ibidem

⁷⁵ Videti: Nikolić, D., Đorđević, A., op. cit., str. 80-82.

⁷⁶ Watson, A., „*The state, law and religion: Pagan Rome*“ Amazon, Univerzity of Georgia Press, 1992., p. 27.

Izvršenje smrtne kazne u Rimu

4. Kažnjavanje i pravni izvori kazni u srednjem veku

Srednji vek se odnosi na period od V do XV veka, odnosno na period od 476. godine, kada je germanski kralj Odoakar zbacio poslednjeg rimskog cara Romula Avgustula, pa sve do 1492. godine kada je Kristofer Kolumbo otkrio Ameriku.⁷⁷ Međutim, neki istoričari period trajanja srednjeg veka povezuju sa trajanjem Vizantijskog carstva, od njegovog nastanka, zbacivanjem Romula Avgustula, do pada Carigrada 1453. godine. Osobnost srednjeg veka je nastajanje feudalni država koje su se na jedan način ispoljile na Istoku, a na drugi način na Zapadu. I na Zapadu i na Istoku, hrišćanska crkva zauzimala je posebno mesto. Njena misonarska i pastirska uloga, ali i njen ekonomski, politički i kulturni značaj, učinili su je bitnim i nezaobilaznim činiocem u životu srednjovekovnih država.

Na pravne institucije feudalnih država u Srednjem veku značajan i poseban uticaj je imala jedna organizacija – crkva.⁷⁸ U feudalizmu nije postojalo kodifikovano krivično zakonodavstvo, što je doprinosilo pojavu arbitrarnosti i sudske samovolje u izricanju kazne. Ideja ispaštanja, kao osnovnom cilju kažnjavanja, bila je pridodata ideja zastrašivanja okoline. Izvršenje propisanih kazni izazivalo je svojom svirepošću strah, koji je morao biti opomena potencijalnim učiniocima nedozvoljenih ponašanja.⁷⁹ Od krivičnih kazni koje su se izvršavale u feudalnom dobu, prisutne su smrtna kazna, kompozicija i kazna društvene degradacije.

Tipična ranofeudalna zapadnoevropska država je Franačka država. *Pravo u Franačkoj* važilo je po personalnom, a ne po teritorijalnom principu. Ovakva pojava se javila kao posledica etničke heterogenosti stanovništva i usled postojanja jako izražene svesti o plemenskoj pripadnosti.⁸⁰ Državna vlast je objektivno limitirana nekoliko vekova

⁷⁷ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 138.

⁷⁸ ibidem

⁷⁹ Srednjovekovni gradski trgovi su predstavljali pozornicu svakodnevnih mučenja, spaljivanja, sakaćenja, čerećenja i spaljivanja na lomači koja su imala za cilj odvratanje ostalih da ne vrše krivična dela.

⁸⁰ Rivers, T., J., „*Laws of the Salian and Ripuarian Franks*”, AMS Press, University of California, 1986., p. 22.

kako u stvaranju, tako i u primeni prava. Propisi koji su izdavali franački kraljevi bili su sekundarni izvori prava, dok su primarni – običajno pravo plemena koja su ulazila u sastav Franačke. U Salijskom zakonu mogu se identifikovati svi osnovni pravni instituti ranofeudalne države. Međutim, u ovom Zakoniku se uočavaju i znatni relikti plemenskih običaja i najranije običajnog prava. Postojanje brojnih tzv. imaginarnih dokaznih sredstava, svojstvenih nerazvijenom, primitivnom pravu svih ranih država, nezavisno od vremenskih i prostornih determinanti, potvrđuje da jednaki ili slični uslovi društvenog života dovode do pojave sličnih pravnih ustanova, odn. do odsustva onih koje nemaju realnu društvenu podlogu.

Kada govorimo o pravu koje je važno na teritoriji Franačke, možemo reći da je vladalo etničko šarenilo, jak plemenski partikularizam ovoga prostora i limitiranost državne vlasti u stvaranju i primeni prava.⁸¹ Krivično pravo Franačke predstavlja spoj krivične odgovornosti i onoga što je zapravo naknada štete, i uglavnom se sagledava prema odredbama Salijskog zakona. U Salijskom zakoniku⁸² jedno protivpravno delo je poprimalo različite kvalifikacije s obzirom na izvršioca, napadnut ili ugrožen objekat, kao i s obzirom na okolnosti konkretnog slučaja. Vrlo je bitan stepen zle namere, tako ukoliko je taj stepen viši, veća je i odgovornost. Ovako shvaćen pojam radnje bliži je pojmu krivičnog dela u savremenom značenju te reči. Međutim, kada je neka protivpravna posledica prouzrokovana slučajno ili iz nehata, odgovornost je manja. U ovom slučaju za takva krivična dela predviđena „kazna“ više ima obeležja naknade štete nego krivične sankcije.⁸³ Kao još jedno opšte obeležje krivičnog prava u Franačkoj, može se izdvojiti i to da je jedna od najzastupljenijih kazni u stvari kompozicija (otkup). Samo u nekoliko slučajeva u Salijskom zakonu je predviđena smrtna kazna. Međutim, i kompozicija se pretvara u

⁸¹ Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 160.

⁸² Salijski zakon donet je krajem V ili početkom VI veka, za vreme vladavine franačkog kralja Klodovika. Napisan je iskvaranim latinskim jezikom. Uglavnom sadrži norme krivičnog prava, ali se u njemu mogu naći i norme stvarnog, obligacionog, porodičnog, naslednog i procesnog prava. Slavnić, Lj. op. cit., str. 187.

⁸³ Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 180.

⁸³ Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 160.

⁸³ Salijski zakon donet je krajem V ili početkom VI veka, za vreme vladavine franačkog kralja Klodovika. Napisan je iskvaranim latinskim jezikom. Uglavnom sadrži norme krivičnog prava, ali se u njemu mogu naći i norme stvarnog, obligacionog, porodičnog, naslednog i procesnog prava. Slavnić, Lj. op. cit., str. 187.

⁸³ Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 180.

smrtnu kaznu onda kada ni krivac, ni njegovi najbliži srodnici nisu u stanju da je isplate. Maloletni učinoci krivičnih dela, uzrasta do 12 godina, po Salijskom zakonu ne podležu krivičnoj odgovornosti.⁸⁴ Naime, u tom slučaju ovaj Zakonik ne isključuje odgovornost njihovog staratelja. Za svoja dela robovi su lično odgovarali (npr. za ubistvo, silovanje ili krađu). Kažnjavani su šibanjem, uškopljenjem i smrtnom kaznom.

Franačko krivično pravo najviše poznaje dela protiv ličnosti (ubistvo, telesne povrede, uvreda, kleveta, otmica, silovanje, ograničavanje slobode kretanja) i protiv imovine (krađa, paljevina, oštećenje tuđe stvari).⁸⁵ Ovim Zakonikom je poznat tek mali broj krivičnih dela protiv pravosuđa (lažno optuženje, lažno svedočenje, odbijanje grofa da učestvuje u izvršenju presude) i protiv morala.⁸⁶ Ova krivična dela su najduže uređivana običajima i nepisanim običajnim pravom. Kauzističnost franačkog krivičnog prava najviše dolazi do izražaja u odredbama kojim se uređuje krađa.⁸⁷ Za krađu se kažnjavalo novčanom kaznom. Visina ove kazne je zavisila od raznovrsnih pretpostavljenih okolnosti, koje su prilično detaljno date, opisane u samom zakonskom tekstu, što ove odredbe čini posebno zanimljivim. Na primer, ukoliko je reč o krađi u kući kažnjavaće se strože od krađe van kuće, provalna krađa se smatra opasnijom od proste krađe, a krađa koju izvrši rob, povlačila je još i 120 udaraca bičem, pa i uškopljenje ukoliko ovaj ne bi imao da plati kaznu⁸⁸ od 6 solida.

U najtešnjoj vezi sa plaćanjem krvnine su krivična dela ubistva i teške telesne povrede. I kod Franaka je, kao i kod ostalih Germani, bila u primeni krvna osveta i

⁸⁴ Videti član XXIV Salijskog zakona.

⁸⁵ Drew, K., F., „*The Laws of the Salian Franks*“, Philadelphia, 1991., p. 32.

⁸⁶ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 174.

⁸⁷ Tako se na primer čl. II koji nosi naslov „*O krađi svinja*“ sadrži čak 16 tačaka u kojima se propisuju različite kazne za krađu svinja, zavisno od toga da li je ukradeno „*sisanče*“, „*prase koje može živeti bez majke*“, „*godišnjak*“, „*krmača*“, „*dvogodac*“, „*nerast ili predvodnica krmača*“, „*zavetna svinja*“ itd.

⁷⁶ Visina kazne je zavisila od nekoliko elemenata:

- priznanje delikta (u tom slučaju se kazna svodila na nadoknadu štete);
- sakrivanje zločina (bacanje u bunar, zakopavanje u zemlju ili pokrivanje lišćem) trostrukom kaznom se kažnjavalo;
- kvantitet (količina agresije);
- krađa unutar doma ili izvan njega;
- namera (umišljaj –planirano ubistvo, ubistvo iz nehata ili u samoodbrani);
- pokušaj (ubistvo u pokušaju –potezanje mača il noža, upad u tuđi posed –kao pokušaj krađe ili ulazak u tuđu postelju – kao pokušaj obljuje);

D., Nikolić, *Uporedna pravna istorija*, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 169.

odmazda, ali su obe postepeno potiskivane otkupom (kompozicijom).⁸⁹ Wergeld (vražda, krvnina, umir i li pomirbina)⁹⁰ je zavisio ne samo od težine samog dela, već i od etničke pripadnosti, staleža, uzrasta i pola ubijenog ili povređenog lica.⁹¹ Obavezom plaćanja krvnine obuhvaćeni i krivac i njegovi srodnici. Međutim, Salijskim zakonom je predviđeno da, ukoliko se visina krvnine ne može postići ni celokupnom imovinom srodnika, “tada će platiti svojim životom”.⁹² Analizom sankcija imovinskog karaktera tj. kompozicije, postavlja se logično pitanje zašto su se primenjivale u tako visokom iznosu, kada ih je bilo gotovo nemoguće platiti. Međutim, sagledavanjem longobardnog prava možemo pronaći odgovor na ovo pitanje. Dakle, odredbama ovog prava određuje se da onaj koji ne može platiti visinu tog novčanog iznosa, moraće da je odradi. Ukoliko je izrečeni iznos viši od dvadeset solida (što nije bila retko u praksi), a prestupnik nema novca da je plati, on postaje rob poverioca. Samim tim, da je reč o državi u kojoj preovlađuje naturalna privreda, te da je upotreba novca slabo zastupljena, ovakvo rešenje nemogućnosti naplate je bilo veoma poželjno, a samim tim i često u praksi.

Krivično pravo Vizantije se zasnivalo na starom rimskom načelu, koje se potvrđuje u Digestama, da je za postojanje krivičnog dela važnija namera nego posledica. Shodno ovom načelu, ubicom će se smatrati onaj koji „svesno pokuša nekog da ubije, ali u tome ne uspe, dok se ubicom ne smatra onaj ko je ubio ako nije hteo da ubije”.⁹³ U krivičnom pravu je bio poznat i nejednak tretman pripadnika različitih društvenih slojeva. Kod propisivanja kazne, pravljena je razlika između klase slobodnih i neslobodnih ljudi, čak i kada se radilo o istom krivičnom delu. Međutim, ne može se reći da je to bila njegova glavna osobina, jer

⁸⁹ Primenom kompenzacionog sistema u Salijskom zakoniku očitava se klasna izdiferenciranost franačkog društva, jer se za isto krivično delo različito sankcionišu pojedine kategorije stanovništva. Usled ovakve, sve više kauzistične i kompenzacione gradacije, stiče se utisak da Salijski zakonik u pogledu kaznenih odredbi podseća na svojevrstni „cenovnik”. Videti: Nikolić, D., „*Fragmentsi pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 187.

⁹⁰ Nikolić, D., „*Uopredna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godina, op. cit., str. 168.

⁹¹ Otkup za ubistvo koju treba da plati ubica za ubistvo slobodnog Franka utvrđuje se na 200 solida, a za slobodnog Galo-rimljanina 100 solida. Kompenzacija od 600 solida predviđena je za ubistvo slobodne Frankinje „koja može da rađa“ dok wergeld za trudnicu iznosio 800 solida. Tarifa za ubistvo slobodne žene „koja više ne može da rađa“ iznosi 200 solida (što bi značilo da su makar u odnosu na wergeld muškarac i žena bili izjednačeni). Videti: ibidem

⁹² Videti član LVIII Salijskog zakona.

⁹³ Freshfield, E., „*A Manual of Byzantine Law*“, University Press, Cambridge, 1930., p. 33.

je broj krivičnopравnih normi gde se takva klasna razlika uopšte nije otvoreno isticala, neuporedivo veći.⁹⁴

Za izvršeno krivično delo nisu krivično odgovarali maloletnici mlađi od sedam godina, duševno bolesna lica, kao i oni koji su izvršili krivično delo iz nehata ili u afektu. Pokušaj i saučesništvo kažnjavalo se onom kaznom koja je bila predviđena i za svršeno krivično delo. Međutim, kada se radilo o krivičnim delima protiv države i crkve, kažnjavala se čak i sama namera. Povrat je predstavljao otežavajuću okolnost pri određivanju kazne. Na primer, ukoliko je lopov prvi put kažnjavan bičevanjem i progonstvom, drugi put kazniće se odsecanjem ruke.

Najteža krivična dela kažnjavana su smrtnom kaznom, a u takva dela ubraja se zavera protiv cara, pobuna i veleizdaja. Izvršiocі krivičnih dela protiv crkve i religije kažnjavani su vrlo strogo, kao što su napuštanje pravoslavlja, prihvatanje mojsijevske (jevrejske) vere, jeresi, politeizam, ateizam, otvaranje i pljačkanje grobova, krivokletstvo, vradžbine.⁹⁵

Vizantijsko krivično pravo uglavnom se sagledava kroz odredbi Prohirona.⁹⁶ Ovaj Zakonik razlikuje nekoliko krivičnih dela protiv imovine: krađu, pljačku, razbojništvo, paljevinu i nehatno postupanje sa tuđim stvarima.⁹⁷ U grupu krivičnih dela protiv porodice⁹⁸ i morala ubrajaju se: nasilno zaključeni brak, bigamija, silovanje, polno opštenje sa srodnicima, maloletnicima, životinjama (skotološtvo) i osobama istoga pola. U Prohironu grupu krivičnih dela protiv ličnosti čine ubistvo, telesna povreda, tuča, fizičko

⁹⁴ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 351.

⁹⁵ Monteskje navodi da je čak i car Teodor Laskaris (1204 – 1222) propisivao neku svoju bolest dejstvu magije. Oni koji su bili optuženi kao krivici – veli – nisu imali drugog izlaza nego da uzmu u ruke užareno gvožđe, a da se ne opeku. Videti opširnije: Monteskje, Š., L., op. cit., str. 213.

⁹⁶ Prohiron (Priručnik) je prvo veliko zakonodavno delo rodonačelnika Makedonske dinastije Vasilija I (870. i 879. godine kao rekacija na prethodno zakonodavstvo careve ikonoboraca za koje je rečeno da je u „suprotnosti sa Božanskim dogmama“ i da je imalo za cilj „uništavanja spasonosnih zakona“). U Srbiji je prevod Prohirona uključen u Savinom zakonopravilu. Videti: Jeftić, D., Popović, D., „*Narodna pravna istorija*“, Savremena administracija, Beograd, 2009. godine, str. 78.

⁹⁷ Freshfield, E., „*The Procheiros Nomos*“, University Press, Cambridge, 1928., p. 48.

⁹⁸ Konačno je stavljena tačka na kolebanja ranijeg zakonodavstva (još od vremena Justinijana I) oko mogućnosti razvoda braka prostim dogovorom supružnika. Utvrđuje se princip da se brak može razvesti samo zbog tačno određenih uzroka. Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 167.

zlostavljanje, prodaja slobodnog u ropstvo i kleveta. Umišljajno ubistvo se kažnjava smrtnom kaznom, koja se izvršavala dekapitacijom – odsecanjem glave mačem.

Kazneni sistem Vizantije⁹⁹ poznaje pet vrsta kazni: smrtnu, telesnu i novčanu kaznu, konfiskaciju i progonstvo. Smrtna kazna se najčešće izvršavala se odsecanjem glave, vešanjem, ređe spaljivanjem (na primer za izdavanje vojne tajne, ubistvo srodnika) i nabijanjem na kolac (za razbojništvo).¹⁰⁰ Najrasprostranjenije su telesne kazne,¹⁰¹ poput bičevanja i batinanja, kao i sakaćenja – kao suroviji oblik telesnih kazni. Onome ko proda u ropstvo slobodnog čoveka, ko pravi lažni novac, izvrši otmicu žene, krađu¹⁰² u povratu, ko namerno nekoga teže povredi (rani) i onome ko raskopava grobove, sledovalo je odsecanje ruke. Izvršiocima seksualnih delikata odsecan je nos, dok je za skotloštvo bilo predviđeno uškopljenje. Ukoliko se krivokletstvo i lažno svedočenje dokaže bio je odsecan jezik, a za krađu crkvenih stvari krivac je oslepljivan.¹⁰³ Za krivična dela oštećenja tuđih stvari i za lakše seksualne delikte, uglavnom su propisivane novčane kazne. Kazna konfiskacija celokupne imovine pogađala je učinioce krivičnih dela protiv države, jeretike (ukoliko ni deca krivca nisu pravoslavna) i udate žene koje su živele sa sopstvenih robom. Kao dopunska kazna uz osnovnu kaznu, najčešće uz sakaćenje, određivano je progonstvo.¹⁰⁴

Često se postavlja pitanje porekla brutalnih kazni u Vizantijskom pravu. Neki autori smatraju da je uvođenje brutalnosti u vizantijsko pravo posledica slovenskog

⁹⁹ Vizantijsko procesno pravo razvijalo se uglavnom nadgrađivanjem sudskog postupka Justinijanovog doba. Sve više dolaze do izražaja načela tzv. istražnog postupka, počinje se sa primenom torture. Ispitivanje okrivljenog i svedoka je usavršeno – ispituju se zasebno, a njihove izjave se zapisuju. U krivičnim stvarima svedoci se pozivaju odlukom samoga suda i dužni su da se odazovu, s tim što se tačno predviđa ko ne može biti svedok: maloletnici, žene, najamni radnici, maloumni, sluge, ortaci za ortake, sinovi za očeve i obrnuto, gluvi, nemi, jeretici, Jevreji u sporovima koji se tiču hrišćana ili u krivičnom postupku gde je okrivljeni hrišćanske veroispovesti. Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 215.

¹⁰⁰ Videti: Slavnić, Lj., op. cit., str. 184.

¹⁰¹ Za razliku od Prohirona, Ekloga u svom tekstu sadrži čitav sistem telesnih kazni nepoznatih Justinijanovom pravu – odsecanje nosa, jezika i ruku, oslepljenje, paljenje kose i brade. “Ukoliko Ekloga odstupa od Justinijanovog prava, ona u stvari samo fiksira i potvrđuje običajno pravo, koje se formiralo u Vizantiji tokom VII veka.” Videti opširnije: Ostrogorski, G., „*Istorija Vizantije*“, Prosveta, Beograd, 1993. godine, str. 167.

¹⁰² Krađa je kod Justinijana bila privatni delikt, dok se u Eklogi krađa tretira kao javni delikt. Slavnić, Lj., op. cit., str. 185.

¹⁰³ Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 215.

¹⁰⁴ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš 2011. godine, op. cit., str. 352.

uticaja.¹⁰⁵ Odgovor kralja Milutina dubrovačkom Senatu iz 1306. godine, koji predlaže smrtnu kaznu za Srbe koji bi ubili Dubrovčanina, što kralj odbija i ostaje pri tome da je dovoljno da se nastavi sa starim običajem plaćanja „vražde“, dovoljan je dokaz o potvrdi primene kompozicije u Srbiji u tom periodu.¹⁰⁶ Drugi autori smatraju da je Vizantija mogla naći dostojne uzore u rimskom krivičnom pravu (na primer Rim je koristio razne brutalne načine izvršenja smrtne kazne). Stari Rim je, još u Zakonu XII tablica, primenjivao brutalne načine izvršenja smrtne kazne. Osim što je smrtna kazna bila veoma zastupljena i često upotrebljivana, u otežavanju njenog izvršenja koristile su se i životinje.¹⁰⁷ Za krivično delo ubistva roditelja, ubica se bacao u zašivenoj vreći zajedno sa psom, petlom, majmunom i zmijom.¹⁰⁸ Korišćen je i drugi brutalni način egzekucije: razapinjanje na krstu Rimljani masovno su koristili za kažnjavanje raznih prestupnika. Kako bi smrt bila surovija, ponekad, osuđenika su probadali mačem, šibali i lomili im udove. Lice su im mazali medom, kako bi ih napadali insekti i smrt učinili još težim. Prestupnici su bacani lavovima i drugim krvoločnim životinjama, što je trebalo da posluži kao zabava za narod. Brutalnosti prilikom izvršenja smrtne kazne za vreme vladavine Justinijana bile su svedene na minimum. Treći autori smatraju da je uvođenje brutalnosti u vizantijsko pravo posledica prodora ističnjačkih pravnih nazora (na primer, Georgije Ostrogorski).¹⁰⁹ U prilog ovom gledištu ide i činjenica da ozakonjenje telesnih kazni u Vizantiji uzima maha sa vreme Isavrijske – sirijske dinastije, istočnjačke po poreklu.

U ranom srednjem veku samo je *šerijatsko pravo* još predstavljalo jedan autohtoni, zaokruženi pravni sistem. Šerijatsko pravo je u svojoj biti versko pravo, ali za muslimane ono predstavlja više od toga. Šerijatsko pravo potiče od šari'a (božji zakon) označava i put

¹⁰⁵ Prvo gledište, da je uvođenje brutalnosti u vizantijsko pravo posledica slovenskog uticaja, opovrgava se i u našoj istoriskopravnoj literature. Naime, ne može se sa sigurnošću reći da su u slovenskim običajima telesne sankcije bile popularne, te da su otuda preuzete u vizantijskom pravu. Činjenica je da se telesne kazne izbegavaju i kod Bugara i kod Srba, i sve do XIV veka se široko primenjuje kompozicija kao kazna, a telesne kazne se izbegavaju. Videti: Avramovic, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 165.

¹⁰⁶ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 178.

¹⁰⁷ Bacanje životinjama je takođe bio čest način izvršenja smrtne kazne, koje je uzgred trebalo da posluži kao zabava za narod. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 179.

¹⁰⁸ ibidem

¹⁰⁹ ibidem

“ka pojilu”, “stazu koju treba slediti”, “put ispravnog života”.¹¹⁰ Ovo pravo nije podložno promenama kao javni svet, stoga se smatra vanvremenskom činjenicom. I pravo i vlast potiče iz istog izvora i nalazi se u Božjim rukama. Pravda se izriče u ime Alaha, a ne u ime vladara. Šta je pravedno tj. dozvoljeno po zakonu “halal”, a šta je pogrešno i zabranjeno “haram”, odlučuje se shodno božjoj a ne ljudskoj volji.¹¹¹ Propisi šerijata se, uglavnom, mogu svrstati u dve kategorije. U prvoj kategoriji spadaju uredbe vezane za religiju i vršenje obreda za versko pravo u užem smislu, dok drugoj kategoriji pripadaju propisi pravnog i političkog karaktera (nalik na starorimske pojmove fas i ius).

Ono što je karakteristično za šerijatsko krivično pravo je da ono nije sistematski obrađivano. Kao razlog ovakve pojave, može se smatrati činjenica da predislamska Arabija gotovo da nije imala nikakvu predodžbu o pojmu zločina. Teorija krivice je veoma razrađena, ali izostaje definisanje saučesništva, pokušaja itd. Islamska pravna nauka poznaje tri kategorije krivičnih dela koje čine:

1. Hudud – zločini predviđeni Kuranom;
2. Krivična dela protiv ličnog integriteta;
3. Svi drugi prestupi.

Kuran je predvideo samo pet krivičnih dela. Njime se isključuje oprost ili nagodbu, jer je kažnjavanje počinitelaca ovih dela zahtevao sam Alah. U ovu grupu krivičnih dela spadaju:

- Krađa – koja se kažnjavala odsecanjem desne ruke,
- Razbojništvo – za koje je bila predviđena smrtna kazna,
- Preljuba – koja je, u prvo vreme, povlačila za sobom 100 udaraca bičem (u vreme halifa – kamenovanje, a od XI veka – novčanu kaznu).
- Lažna optužba za preljubu,
- Upotreba vina ili kakvog drugog alkoholnog pića.

Činjenica je da za ova dela nije bio predviđen oprost, donekle je ublažena idejom aktivnog kajanja. Na primer, ukoliko lopov vrati ukradeni predmet pre podizanja tužbi,

¹¹⁰ Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 194.

¹¹¹ Coulson, N., J., „*A History of Islamic Law*“, Aldine Transaction, Edinburgh, 1964., p. 22.

kazna izostaje. Pravo na krvnu osvetu bilo je predviđeno u slučaju ubistva ili ranjavanja, ali je islam uspeo da je suzi samo na krivca. Na ovakav način islamom su pošteđeni članovi porodice okrivljenog. Oštećeni je mogao krivcu da oprost ili da se sa njim dogovori oko nagodbe. Kod nagodbe u slučaju nehomičnog ubistva ili ranjavanja, plaćala se kompozicija (dija). Navedena krivična dela nisu predviđena Kuranom, tako da je za njih bilo isključeno gonjenje po službenoj dužnosti, već je to bila privatna stvar. Svi drugi prestupi podlegali su diskrecionoj kazni (ta'zir) koja je bila u nadležnosti sudije.¹¹² Za takve prestupe predviđeno je više vrsta kazni (ta'zir): prekor, pritvor, izgnanstvo, novčana kazna i telesno kažnjavanje. Zahvaljujući Muhamedu u krivičnom pravu je uspostavljena pravna jednakost. Da bi se takvo stanje održalo, on je upozorio svoje sledbenike: "Propali su narodi pre vas što su uglednog čoveka oslobodili kada bi ukrao, a kada bi nemoćan ukrao nad njim izvršavali kazne."¹¹³

Krivično pravo Francuske, sve do XIV, svoj osnovni izvor ima u običajnom pravu. Krivičnopravne odredbe znatno kasnije se tek pojavljuju u kraljevskom zakonodavstvu, naročito u ordonansama.¹¹⁴ Međutim, za vreme suverene vladavine običajnog krivičnog prava, treba naglasiti, da je značaj sudske prakse kao izvora bio veliki. Sistem kompozicije iz starog franačkog prava, prevaziđen je kroz sudsku praksu, i izgrađeno načelo subjektivne i individualne odgovornosti. Međutim, bilo je i odstupanja od ova dva načela. Iako se vodilo računa o vinosti, pojam uračunljivosti još uvek nije bio razvijen. Za krivično delo uvrede veličanstva, u poznom srednjem veku odgovaraju i potomci krivca, čime se dokazuje da tragovi objektivne odgovornosti¹¹⁵ još nisu iščezli. Cilj kazne, uz odmazdu, sve više postaje i zastrašivanje okoline.¹¹⁶

¹¹² Bousquet, G.-H., „*Le droit musulman*“, University of California, Paris, 1963. , p. 66.

¹¹³ Avramović, S., Stanimirović, V., loc. cit., str. 194.

¹¹⁴ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011, op. cit., str. 270.

¹¹⁵ Godine 1721. na Grevskom trgu u Parizu pogubljen je razbojnik Kartuš i njegov brat, malo dete koje nije imalo nikakve veze sa njegovim zločinom. Videti opširnije: Nikolić, D., „*Fragmentsi pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 234.

¹¹⁶ Ravajak, ubica kralja Anrija IV, kažnjen je 1610. godine tako što su mu najpre usijanim kleštima kidani komadi mesa sa grudi, bedara i nogu. Desna ruka mu je spaljena na sumpornom plamenu, a rane su zalivane vrelom smesom od rastopljenog olova, crvenog voska, ulja i sumpora. Tek onda je pomoću četiri konja raščerečen na delove. Ali po mišljenju sudija, sve to nije bilo dovoljno da zastraši prisutan svet, pa su raščerečeni delovi dela seckani na parčiće u vatru. Videti: ibidem.

Prema zborniku običajnog prava Bovezija,¹¹⁷ Bomanoar 1282. godine sva krivična dela klasifikuje u tri grupe – teška, srednja i laka. U teška krivična dela spadaju jeres, izdaja, ubistvo, silovanje, paljevina, krađe ili neovlašćenog kovanja novca. Po običajnom pravu Bovezija, za ova krivična dela kažnjavalo se smrću ili sakaćenjem. Za srednja je predviđena globa, dok je za laka krivična dela izbor kazne prepušten sudiji. Pri odabiru kazni, sudija nije imao pravo da uvodi nove kazne. On je samo mogao da odabere neku od onih koje poznaje običajno pravo ili kraljevsko zakonodavstvo. Francusko krivično pravo neće biti kodifikovano, ni za vreme trajanja apsolutne monarhije. Naime, ono je rasuto po mnogobrojnim zakonima i propisima običajnog prava, koji su često bili međusobno nesaglasni ili direktno privredni. Ovakvo stanje je omogućilo sudovima veliku slobodu kod kvalifikacije krivičnog dela i izbora kazne. Često se dešavalo da sudije određeno ponašanje proglase za krivično delo i onda kada ono kao takvo nije predviđeno u zakonu. Po sopstvenom nahođenju oni su mogli da pooštavaju odnosno ublažavaju kazne.¹¹⁸

Kazne se dele na teške (smrtna, doživotni prinudni rad), telesne (odsecanje jezika, bičevanje), beščasteće (javni ukor, globa) i one koje nisu povlačile lišenje časti (običan ukor, novčana kazna). Apsolutna monarhija poznaje podelu kazni na redovne, propisane u zakonima ili običajnom pravu i vanredne,¹¹⁹ koje su zavisile od nahođenja suda. Međutim, na osnovu sudsku prakse,¹²⁰ mogu se izdvojiti tri grupe krivičnih dela - protiv religije (bogohuljenje, ateizam, jeres, vradžbine), protiv države (napad na kralja ili članove kraljevske porodice, napad na bezbednost države) i krivična dela protiv privatnih lica.

¹¹⁷ Veoma značajan zbornik običajnog prava Bovezija (*Les Coutumes de Beauvaisis*) koji je 1282. godine sastavio najčuveniji legista toga doba Bomanoar. Već tokom XII veka, u većini severnih pokrajina sačinjeni su takvi zbornici. Ista praksa zapisivanja običajnog prava nastavljena je i tokom XIV veka, da bi se 1389. godine, takođe kao privatna neslužbena zbirka, pojavio Veliki zbornik običajnog prava Francuske (*Grand Coutumier de France*). Videti opširnije: Nikolić, D., „*Uparedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 250.

¹¹⁸ Žalba u pravom smislu reči, javlja se tek od XII veka. Izjavljivana je hijerarhijski višem feudalcu. Kod neosnovanog odugovlačenja postupka ili izbegavanja donošenja presude, nezadovoljna strana bila je ovlašćena da se sukcesivno žali višim feodalcima – sve do samog kralja. Nikolić, D., *Istorija prava stari i srednji vek*, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 273.

¹¹⁹ U maločas pomenutom slučaju ubistva kralja Anrija IV od strane Ravajaka.

¹²⁰ Do sredine XII veka najviša sudska instance bila je kraljevska kurija koju su, uz feudalce, činila i lica koje je kralj pozivao. Među tim pozvanim licima sve češće se pojavljuju legisti. Oni će vremenom sasvim potisnuti feudalce iz sudske funkcije kraljevske kurije. Legisti će konačno preuzeti glavnu ulogu u kraljevskom pravosuđu, onda kada se iz kurije izdvoji vrhovni sud parlament. Širenjem kraljevskih domena na nove

Nemačko krivično pravo je najveći procvat u razvoju dostiglo za vreme vladavine Karla Velikog. Međutim, tako dostignut nivo, nakon njegove vladavine, ono nije održalo niti nastavilo. Naprotiv, može se reći da je ono jedno vreme stagniralo, pa čak i nazadovalo. Slabljenjem centralne vlasti, oživljava starogermansko shvatanje o privatnopravnom karakteru krivičnog gonjenja. Inicijative državne vlasti u gonjenju učinioca krivičnih dela je sasvim iščezla. Kada oštećeni nije mogao da zaštiti svoje interese sudskim putem, oživljava i institut samozaštite (Faustrecht, pravo pesnice).¹²¹ Ovaj krivičnopravni običaj, sve do XVI veka, daje oštećenom mogućnost da zaštiti svoja prava upotrebom sopstvenih sredstava prinude, uključujući i oružje.

Pod uticajem rimskog¹²² i crkvenog prava, ali i usled porasta moći gradova i uspostavljanja skoro suverene vlasti zemaljskih kneževa, menja se gledište o krivičnom delu. Tako, u kasnijim vekovima, krivično delo se posmatra kao povreda društvenog mira, a kazna kao društvena, a ne privatna sankcija. Na ovaj način je potisnuto običajno krivično pravo, koje svoje mesto ustupa zakonskom pravu. Za lakša krivična dela (prestupi) predviđene su telesne, novčane i beščasteće kazne. Teška krivična dela (zločini) kažnjavaju se smrću ili sakaćenjem. Ubistvo s predumišljajem, izdaja, paljevina, silovanje, pljačka, trgovanje, napuštanje hrišćanske vere, tretirani su kao teška krivična dela ili zločini. Kvalifikovano izvršenje smrtne kazne spaljivanje, raspinjanjem i davljenjem, uvodi se postepeno.¹²³ U Ogledalu nemačkih ljudi¹²⁴ za pobunu protiv sizerena, bilo je propisano

teritorije, uspostaviće se i lokalni parlamenti. Oni će preuzeti jurisdikciju bivših gospodara pripojenih oblasti. Pored suđenja, parlamenti imaju pravo da izdaju i naročite odluke koje su obavezne za niže sudove. Ove odluke popunjavale su praznine u zakonodavstvu i običajnom pravu. Nikolić, D., „*Fragmenti pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 235.

¹²¹ Nikolić, D., „*Uporedno pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 273.

¹²² Recepcija rimskog prava u Nemačkoj započinje tako što su najškolovalaniji pravници tog doba obraćali učenim pravnicima za mišljenje o spornim pitanjima. Odgovori i mišljenja koje su oni upućivali nemačkim sudovima bili su u duhu rimskog prava. U početku je primena rimskog prava pred carskim sudom zavisila od pristanka stranaka. Bila je dakle supsidijarna u odnosu na „carevinsko pravo“. Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 287.

¹²³ U period od 1580. do 1680. vršena su masovna spaljivanja lica okrivljena za veštičarenje. To je takođe bio način za dobijanje priznanja. Videti opširnije: http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutio_Criminalis_Carolina pristup: 12.09.2013. godine.

¹²⁴ Ovaj zbornik je iz druge polovine XIII veka i pretendovao je da izloži celokupno nemačko pravo, ali je uglavnom ostao u okvirima saksanskog prava. Ogledalo nemačkih ljudi biće u XVII veku potpuno neosnovano prozvano imenom Švapsko ogledalo. Nazivali su ga još i Carsko pravo budući da je ovaj zbornik posebno govorio i o odnosu nemačkog cara prema papstvu (neskriveno zastupajući ideju o prevlasti pape

zakopavanje u zemlju živog krivca. Saksonsko ogledalo¹²⁵ propisuje vešanje za krađu više od tri šilinga i za noćnu krađu.

Opštenemački krivični zakonik iz 1532. godine, prozvan Karolina po caru Karlu V za čije vladavine je donet, predstavlja najpoznatiji spomenik nemačkog srednjovekovnog krivičnog prava.¹²⁶ Veći deo ovog Zakonika čine odredbe o krivičnom postupku, ali je nešto više od sto članova posvećeno i materijalnom krivičnom pravu. Ovim Zakonikom dostignut je vrhunac nemačkog opšteimperijskog zakonodavstva. Razvitak nemačkog krivičnog prava kasnije se nastavlja u okvirima pojedinih zemalja carstva. Brojni propisi Karoline direktno su preuzimani u mnogim zemaljskim krivičnim zakonima koji su doneti u drugoj polovini XVII veka (Austrija, Bavarska, Saksonija). Kneževi pojedinih zemalja, zadovoljili su se običnim preštampavanjem ovog Zakonika, ili su izdavali naredbe sudovima da se u svom radu rukovode ovim Zakonikom.¹²⁷ Osnovni cilj donošenja ovog Zakona bio je da se popune praznina u lokalnim zakonima. Međutim, ipak je nesporno da je krivično pravo nemačkih zemalja, sve do sredine XVII veka, izrađivano na temeljima koje je ona postavila. Donošenje Karoline, u odnosu na dotadašnje krivično pravo, predstavlja jedan kvalitativan pomak. U opštem delu Karoline definisani su mnogi opšti pojmovi krivičnog prava, kao što su pokušaj, saučesništvo, nehat, nužna odbrana, što predstavlja krupan korak. Krivična dela, osim što su dosta dobro određena, ona se mogu čak razvrstati po grupama (protiv države, religije, ličnosti, morala i svojine). Sve ovo nije sadržalo dotadašnje nepotpuno, nepregledno i često nejasno krivično pravo pojedinih nemačkih zemalja.¹²⁸

nad celokupnom svetovnom strukturom vlasti u tadašnjem feudalnom svetu). Nikolić, D., „*Fragments pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 251.

¹²⁵ Saksonsko ogledalo je 1225. (ili 1235.) godine sastavio Ajke fon Repgof sastoji se iz dva dela. U prvom je sadržano zemaljsko pravo severoistočnih oblasti Nemačke –državno (javno), građansko, krivično i procesno pravo. Drugi deo posvećen je saskonskom feudalnom pravu. Uticalo je na izradu poznate „pravne knjige“ *Ogledalo nemačkih ljudi*. Videti: ibidem

¹²⁶ Iako Karolina po vremenu donošenja ne spada u sredni vek, pravni istoričari je ubrajaju u jedan od najznačajnijih izvora srednjovekovnog prava, zbog toga što u vreme njenog donošenja još uvek postoji feudalno društvo u tadašnjoj Nemačkoj. Nikolić, D., „*Fragments pravne istorije*“, SVEN, Niš, 1997. godine, op. cit., str. 252.

¹²⁷ Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš 2005. godine, op. cit., str. 274.

¹²⁸ ibidem

Kazneni sistem Karoline odlikuje se, pre svega, surovošću.¹²⁹ Osnovni cilj ovog Zakonika je zastrašivanje okoline prizorima mučenja i pogubljenja. Smrtna kazna izvršavana je javno, uz dodatna mučenja – spaljivanjem, čerečenjem, davljenjem, zatrpavanjem, raskinjanjem na točku ili vučenjem do mesta pogubljenja. Telesne kazne su takođe izvršavane javno, dok su najsurovije među njima odsecanje pojedinih delova tela i čupanje jezika.¹³⁰

U sudove načela inkvizitornog (istražnog) postupka počinju da prodiru još u XIV veku. Opštenemački KZ (Karolina) je tome dao značajan podsticaj, koji je kao glavnu formu razmatranja krivičnih stvari označio upravo inkvizitorni postupak. Od donošenja Karoline 1532. godine pa sve do sredine XVIII veka, shodno načelima inkvizitornog postupka, dobijanje priznanja optuženog da je izvršio krivično delo koje mu se pripisuje, predstavlja njegov osnovni cilj. Priznanje je zapravo glavni uslov za donošenje osuđujuće presude. Sudska praksa pokazuje, da i onda kada je optuženi osporavao suštinske delove optužbe, obavezno se pristupilo mučenju ukoliko po mišljenju sudija postoje „osnovi podozrenja“. Po odredbama Karoline (čl. 63), odluka o načini, stepenu i surovosti i dužini ispitivanja pod torturom, prepuštena je „proceni blagonamernog i razumnog sudije“.¹³¹

Sudska praksa je imala bitnu ulogu u izgrađivanju osnovnih kategorija *engleskog srednjovekovnog krivičnog prava*. Pojava specifičnih ustanova, koje se sreću u kontinentalnom pravu, zapravo predstavlja glavnu karakteristiku engleskog srednjovekovnog prava. Trespass je vrsta delikta kojim se nanosi šteta tuđoj imovini ili ličnosti, pritom podrazumevajući i povredu „kraljevskog mira“.¹³² Od XIII veka počinje da se pravi razlika između trespass. Javlja se trespass kao krivično delo učinjeno sa namerom

¹²⁹ Surovost ovog zakona se najbolje može uvideti na primeru kada je neko bio okrivljen za veštičarenje. „Ako je neko optužen za veštičarenje, ispitivan je od strane sudija. Ukoliko bi postojala snažna sumnja da se radi o veštičarenju, osoba je odmah bila uhapšena i saslušavana. Prilikom saslušavanja osoba bi bila i mučena. Mučenje veštica i čarobnjaka sprovodili su dželatari (tzv. lovci veštica). Lovci veštica su primali platu za obavljen posao. Svrha mučenja je da lovci veštica nateraju progongjenog da prizna. Izvršenje kazne bez priznanja progongjenog ne može se sprovesti, a ukoliko bi veštica/čarobnjak i demantovao oni bi svedjedno bili osuđeni.“ Videti: <http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm> pristup 12. 09. 2013. godine.

¹³⁰ Markesinis, B., S., Unberath, H., „*The German Law of Torts. A Comparativ treatise*“, Hart publishing, 2002., p. 68.

¹³¹ Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005. godine, loc. cit., str. 274.

¹³² Kontinentalni pravници bi za ovaj pojam upotreбили pojam javni poredak, međutim pojam „kraljevski mir je kompleksan i složen toliko da se ne može prevesti u par reči. Videti: ibidem

(crime), i trespass, kao građanskopravna protivpravna, nenamerna radnja koja je prouzrokovala imovinsku štetu što je povlačilo nadoknadu (tort). Postojali su različiti sudovi i postupci, jer su pod pojam trespass spadala dela različite težine.¹³³ Pod ovim pojmom se podrazumeva neovlašćeni ulazak na tuđe imanje ili prelazak stoke preko tuđe zemlje, pa sve do najtežih napada na ličnost, uključujući ubistvo. Crime kojim se narušava kraljevski mir od XIII veka počinje da se menja prema težini. Felony (felonija) je teški zločin, koji je u početku označavao povredu vazalnih obaveza zbog čega se gubio feud. Kasnije je označavao sva dela zbog kojih se mogla izreći smrtna kazna, uz konfiskovanje imovine izvršioca (ubistvo, silovanje, podmetanje požara, razbojništva, teška krađa i sl.) Lakši prestupi (misdemeanour) su kažnjavani novčanom kaznom (fine). Međutim, novčana kazna u ovom slučaju ne predstavlja naknadu štete kao kod torts, nego kažnjavanje učinioca. Statutom iz 1352. godine, iz felonije se izdvaja kao posebno teško delo izdaja (treason). Izdaja može imati oblik veleizdaje (high treason), kada je delo upereno protiv njegove porodice ili „mala izdaja“ (petty treason), kada su dela uperena protiv gospodara od strane slugu. Ovako utvrđeni pojmovi ostaće u upotrebi neizmenjeni sve do sredine XIX veka. Početkom XII veka načelo objektivne odgovornosti bilo je napušteno. Naime, zakonodavstvom Henrija¹³⁴ bilo je izričito naglašeno da maloletna i duševno bolesna lica ne mogu biti krivično odgovorna. Za postojanje krivične odgovornosti, kao donja starosna granica, uzimao se uzrast od četrnaest godina. Praksom sudova opšteg prava bio je definisan najveći broj krivičnih dela, a neuporedivno manji broj putem zakona. Sudova imaju izuzetno velika ovlašćenja u određivanju kazne, pošto engleski sudovi nisu bili vezani načelom legalitet kazne.¹³⁵

Kazne engleskog srednjovekovnog prava odlikovale su se surovošću. Cilj ovako uspostavljenog kaznenog sistema bio je ne samo odmazda ili popravljjanje krivca, već i zastrašivanje okoline. Scene vešanja, čerečenja, rastrzanja konjima, spaljivanja ili

¹³³ Hale, M., „*The History of the Common Law in England*“, E. and R. Nutt, Chicago, 2002., p. 53.

¹³⁴ U pogledu krivičnog gonjenja, tokom čitavog Srednjeg veka u Engleskoj postoje dva sistema, privatni i javni. Kraljevska vlast pokreće postupak, tek ukoliko oštećeni ili njegovi srodnici ne bi sudu podneli krivičnu tužbu u roku od trinaest meseci. Prethodnog stadijuma krivičnog postupka skoro uopšte i nema. Tačnije rečeno, prethodne istražne radne uglavnom obavlja sam tužilac uz pomoć svog advokata. Videti: ibidem

¹³⁵ Devlin, P., „*The Judge*“, Oxford, University Press, 1981., p. 67.

odsecanja glava, bile su svakodnevnica srednjovekovne Engleske.¹³⁶ Vekovima je smrtna kazna smatrana kao redovna i uobičajena. Na početku XIX veka bilo je između 220 i 240 krivičnih dela, za koja je mogla biti izrečena smrtna kazna. Izvršavala se na različite načine. Za vreme ćerki Henrija VIII, kraljice Meri Tjudor (Bloody Mary), a potom i njene sestre kraljice Elizabete, u drugoj polovini XVI veka, smrtna kazna se izvršavala tako što se krivac spaljivao na lomači. U vreme Engleske revolucije 1648. godine, za vreme vladavine kralja Ćarlsa I, tek nešto pre no što će njemu samom revolucionari odrubiti glavu 1649. godine, smrtna kazna će biti ukinuta.¹³⁷ Svešteniku za izvršeno krivićno delo su sudili crkveni sudovi, koji nisu izricali smrtnu kaznu, tako da on nije mogao biti pogubljen. Ova lica su uđivala tzv. povlasticu sveštenstva (benefit of clergy) međutim u praksi se dešavalo da je koristi i nesveštena lica. Na ovaj naćin oni su dokazivali na sudu svoju pismenosti i poznavanje hirišćanske doktrine (tj. da nisu sveštenici, ali da to mogu postati). Povlasticu azila do XVII veka mogli su koristiti izvršioći krivićnih dela, ćak i kada im je bila izrećena smrtna kazna. Nakon sedam dana, mogli su da odluće da napuste Englesku ili da umru od gladi u crkvenom azilu. Konfiskacija imovine nije bila predvićena ni u jednom od ova dva slućaja.¹³⁸

Krivićno pravo Anglosasa veoma podseća na pravo drugih germanskih ranih država na Kontinentu. Krvnu osvetu potiskuje ojaćana državna vlast, propisivanje otkupa koji je ispoćetka fakultativan, a kasnije obavezan za oštećenog ili ćlanove njegovog roda.¹³⁹ Kao i u pravu Franaćke, visina naknade za izvršeno krivićno delo direktno je zavisila od

¹³⁶ U Engleskoj su u XVII veku postojali tzv. radni domovi (workhouses) u kojima su boravila lica o kojima se niko nije ųelio starati, skitnice, radnici oterani sa drugih imanja, duševno i telesno bolesna lica, koja su tu dobijala hranu, ali nisu smeli napuštati te domove i morali su veoma naporno da rade. Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 89.

¹³⁷ Inaće, odsecanje glave sekrom je u srednjem veku, ne samo u Engleskoj, obićno predstavljalo privilegiju za kraljeve, plemiće i aristokratiju, kao brz i najbezbolniji naćin. Ostali osuđenići ųivot su najćešće okonćavali vešanjem, koje se u Engleskoj zadržavalo sve do 1964. godine, kada je i ukinuta smrtna kazna. Avramović, S., Stanimirović, V., op. cit., str. 232.

¹³⁸ Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 88.

¹³⁹ U anglosaskim Zakonima krvnina (vergeld), tj. globa koja se plaćala za ubistvo slobodnog ćoveka, ide u korist roda ubijenoga, i to dve trećine krvnine pripadaju oćevom rodu a jedna trećina majćinom. Isto je tako i u slućaju ubistva zavisnog ćoveka, takozvanog vila. tj. kelta koji se nalazio u zavisnom poloųaju od Anglosasa, krvnina je pripadala ne samo gospodaru, ili lordu toga vila, nego i rodovskom savezu (zakon Ine, kralja Veseksa, s kraja VII veka). Nikolić, D., „Uporedna pravna istorija“, SVEN, Niš, 2005. godine, op. cit., str. 258.

društvenog položaja oštećenog.¹⁴⁰ Nekadašnja kolektivna odgovornost roda (klana) kome pripada krivac, vremenom biće prenet na tzv. desetine.¹⁴¹

Deo kazne plaćala se samom lordu, na čijoj teritoriji se dogodila protivpravna radnja, ili pod čijom zaštitom se nalazi oštećeni, što je usledilo nakon jačanja kraljevske vlasti. U anglosaskom pravu pojam krivičnog dela prelazi put, od tretiranja delikta kao privatnog akta, koji se tiče samo oštećenog, do shvatanja delikta kao oblika narušavanja i društvenog poretka, odn. kraljevskog mira, kako se govorilo u Engleskoj. Povećanjem broja krivičnih dela kojim se narušava društveni mir, potisnuta je objektivna odgovornost. Naime, ovakva situacija je išla u korist subjektivnim momentima, koji su bili neophodni za postojanje krivične odgovornosti u svakom konkretnom slučaju.¹⁴²

Krivična dela kojim se narušava kraljevski mir, smatrana su najtežim. U ovu grupu krivičnih dela spadala je veleizdaja, podmuklo ubistvo, silovanje, razbojništvo, kovanje lažnog novca, paljevina. Poštovanje kulta paganskih bogova, vradžbine, „ prenošenje žrtve đavolu“, vršenje pobačaja, ubraja se u krivična dela protiv religije. Kao klasična dela protiv ličnosti smatraju se sve vrste telesnih povrede i ubistava. Krivična dela protiv svojine (krađa i razbojništvo) takođe spada u ovu grupu. Povreda obaveze žene na bračnu vernost kažnjavana je sakaćenjem, odnosno odsecanjem nosa ili ušiju. Kazneni sistem Anglosasa, je poznavao, osim sakaćenja i drugih telesnih kazni, takođe i smrtnu kao novčanu kaznu.¹⁴³

¹⁴⁰ Na prvom mestu stajao je stalež aristokrata – erla, koji su činili rodovsku aristokratiju. Za ubistvo erla plaćalo se 400 šilinga.

Drugo mesto zauzimali su slobodni seljaci – kerli. Za njih je krvnina iznosila 200 šilinga.

Treći stalež činili su leti ili vili, to je bio poluslobodan stalež. Za njih je krvnina iznosila 40, 60 i 80 šilinga.

Četvrti stalež činili su robovi (theow), za koje se nije plaćala krvnina; za njihovo ubistvo plaćala se, kao i za ubistvo stoke, ne krvnina već globa u korist gospodara ubijenog.

Takvo je bilo društveno uređenje u prvo vreme posle osvajanja. Međutim, tokom VII veka raste razlika između slobdnog običnog seljaka, kerla i aristokrate, erla. O tome se može suditi na osnovu krvnine koju su utvrdili kraljevi u Kentu krajem VII veka. U to se vreme krvnina za erla povećavala na 600 šilinga, tj. iznosi triput više nego krvnina za ubistvo običnog slobodnog čoveka. Videti: http://sr.wikisource.org/wiki/Историја_средњег_века_I_6 pristup: 12.11.2013. godine.

¹⁴¹ Stanovnici određenih lokalitet obavezni su da se udružuju u desetine koje traže, hvataju i predaju sudu učinioce krivičnih dela sa njihove teritorije. Ukoliko ga ne pronađu i ne privedu, ili ga privedu drugi ljudi, sami članovi desetine morali su da plate novčanu kaznu. Slične obaveze lokalnog stanovništva postojale su i u drugim ranofeudalnim državama, a naročito podrobno su propisane u Ruskoj pravdi. Nikolić, D., „*Drevnorusko slovensko pravo*“, Službeni list SRJ, Beograd, 2000. godine, str. 92.

¹⁴² Nikolić, D., „*Fragmentsi pravne istorije*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 261.

¹⁴³ ibidem

O prestupima na prostorima drevne Rusije u IX i X veku, svedoče letopisi, ugovori sa Vizantijom, ali i arapski izvori o Slovenima. Prestupima se uglavnom smatraju krađe, ubistva, tuče. Ova kažnjiva dela nisu označavana nekim opštim terminima, mada letopisi te kažnjive radnje povremeno imenuje kao „zlodela“.

Prvi pokušaj određivanja krivičnog dela, na jedan opštiji način, u literaturama vezuje se za Rusk pravdu.¹⁴⁴ Njen najčešći naziv za krivično delo jeste „obida“, što je izraz koji poznaje i srpsko srednjovekovno pravo.¹⁴⁵ Glavno obeležje nedozvoljenog ponašanja u najstarijem periodu, zapravo je njegova kažnjivost. Dakle, postojanje svesti o tome da je neka ljudska radnja krivično delo, onda kada je za nju propisana kazna. Povreda normi kneževskog zakonodavstva, običaja, religioznih i moralnih normi, povlačila je određenu kaznu. Međutim, u najstarijem periodu drevne Rusije, u seoskim opštinama, kažnjavanje je najčešće izvršavano po običajnom pravu. U ovom Zakoniku, bile su poznate samo dve vrste krivičnih dela. Krivična dela protiv ličnosti ubrajaju ubistvo,¹⁴⁶ telesne povrede, uvreda i tuča, kao i krivična dela protiv imovine. U drugu grupu krivičnih dela spadaju razbojništvo, krađa, povreda međa i nezakonito korišćenje tuđe imovine.¹⁴⁷ Pod zaštitom zakonodavca nalazio se pojedinac, kome je takva zaštita bila potrebija, ukoliko je vremenom, dolazilo do izdvajanja iz širih, tradicionalnih zajednica života koje su bile svojstvene prvobitnom uređenju. Ruska pravda u svojim odredbama najviše pažnje

¹⁴⁴ Najznačajniji drevnoruski pravni spomenik, pod nazivom Ruska pravda, pronađen je u jednom novgorodskom Letopisu, iz sredine XV veka, od strane V.N. Tatiščeva, 1738. godine.

¹⁴⁵ U Povelji svetog Save manastiru Sv. Nikole u Vranjani iz 1233. godine, prvi put je reč „obida“ upotrebljena u značenju krivično delo uopšte. Inače, staro srpsko pravo za označavanje ovog pojma koristi još i termine krivina, dlžg zlo, ispakostiti, prestupiti, preslušati, a prvi put u Dušanovom zakoniku i izraz sagrešenje.

¹⁴⁶ U najstarijoj iz izvora poznatoj prošlosti drevne Rusije, ubistvo člana roda obavezivalo je srodnike da ga osvete, a osveta na licu mesta pominje se i u ugovorima Rusije sa Vizantijom. Već u X veku, međutim, pojavljuju se ograničenja vezana za krvnu osvetu i njeno postepeno zamenjivanje otkupom. To se ubrzo već jasno uočava u najstarijoj Pravdi, gde je pravo na krvnu osvetu priznato samo najužem krugu bliskih srodnika. Primanje hrišćanstva pripremlilo je teren za potpuno ukidanje krvne osvete. Budući da se sada ubistvo smatra za težak greh, jedino je država, a ne više pojedinac, mogla da na sebe preuzme breme kažnjavanja. Sa gledišta crkve i hrišćanstva, sama krvna osveta i greh (kao povreda šeste Božje zapovesti „ne ubij“) i krivično delo, po težini ništa manje od ubistva koje se osvećuje. Videti opširnije: Nikolić, D., „Istorija prava stari i srednji vek“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 245-246.

¹⁴⁷ Ruska pravda sadrži tri celine, pri čemu je prva celina doneta u vreme Jaroslava Mudrog i obuhvata osamnaest odredbi Zakona. Drugu celinu čine pravne norme koje su nastale za vreme vladavine trojice sinova kneza Jaroslava Mudrog, dok se treća celina sastoji samo od dva člana (članovi 42. i 43). Videti: Nikolić, D., „Drevnorusko slovensko pravo“, Službeni list SRJ, Beograd, 2000. godine, loc. cit., str. 92.

posvećuje krađi. Zakonodavac je, nastojeći da ništa ne propusti, detaljno nabrajao objekte ugrožavanja. Za onog ko je pretrpeo štetu važio je opšti princip, da kradljivac treba materijalni gubitak nadoknaditi u potpunosti, plaćajući vrednost ukradenog i novčanu kaznu.

Kazneni sistem Ruske pravde dominantno mesto ustupa novčanoj kazni, mada se pretpostavlja, da je u praksi on ipak bio raznovrsniji. Smrtnu kaznu Ruska pravda ne poznaje.¹⁴⁸ Međutim, svedočanstvo o njenoj primeni, u stvarnosti tadašnje drevne Rusije, može se pronaći u istorijskim izvorima iz IX i X veka. Arapski putopisci zabeležili su da su na tim prostorima lopovi i razbojnici kažnjavani vešanjem. U njihovim zapisima, postoje svedočanstva da je smrtna kazna često zamenjivana proterivanjem krivaca u udaljena područja, kao alternativa ovoj kazni. Pred kraj X veka, u drevnoj Rusiji smrtna kazna je u potpunosti zamenjena novčanom kaznom. Novčana kazna vira plaćala se za ubistvo slobodnog čoveka i bila je jednaka za sve ubijene – 40 grivni srebra. Ubistvo roba nije se kažnjavalo plaćanjem vire, već samo naknadom njihove cene. Za vrednost vire određivani su izuzetno visoki iznosi, tako da je malo ko mogao da ih uplati sopstvenim sredstvima.¹⁴⁹ Zato se javio institut „dikaja vira“. Ovaj institut podrazumeva uplate članova opštine kojima se, u slučaju potrebe, podmiruje otkup za ubistvo. Iz tog iznosa platiće se, onda kada je ubistvo, izvršeno od strane člana konkretne opštine, ili kada krivac nije pronađen. Najzastupljeniji vid novčane kazne bila je prodaža, koja ujedno predstavlja i kaznu kojom se potvrđuje da je krivac pripadnik sloja slobodnog stanovništva.

U ovom Zakoniku su bila široko primenjivana i visoko cenjena iracionalna sredstva. Kao najzastupljenija smatraju se svod i praćenje tragova. Za pronalaženje nesavesnog držaoca tuđe stvari koristio se svod. Svod je bio poznat još kao slovenski pravni običaj iz najdrevnijih vremena. Praćenje tragova je bilo dokazno sredstvo vrlo slično svodu. Vezuje se za običajno – pravnu ustanovu kolektivne odgovornosti opštine plaćanja vire. Onda kada nisu postojali racionalni dokazi, koristilo se i pravdanje usijanim gvožđem,

¹⁴⁸ Posle primanja hrišćanstva, knez Vladimir je, po savetu grčkih episkopa, negde u poslednjoj deceniji X veka, uveo smrtnu kaznu za ubistvo, ali ju je ubrzo i ukinuo . . . Življaše Vladimir u strahu Božijem. I umnožiše se razbojništva, i rekoše episkopi Vladimiru: Evo se umnožiše razbojnici; zašto ih ne kažnjavaš smrću: On im odgovori: Bojim se greha.“ Ovo je zapisano u Nestorovom Letopisu 997. godine.

¹⁴⁹ Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 248.

kao i pravdanje vodom. Često je korišćeno i jedno imaginarno dokazno sredstvo poznato kao sudski dvoboj. Pravdanje usijanim gvoždem je takav način dokazivanja kojim se dokazivala odgovornost u slučaju optužbe za ubistvo. Kod ovog dokaznog sredstva, optuženi je morao nositi usijani komad gvožđa ili hodati po njemu. Način na koji se tumače opekotina, koje su dobijane usled njegove primene, nije bio poznat.¹⁵⁰ Pravdanje vodom se koristilo, u slučaju nedostatka drugih dokaza, kada se osumnjičeni tereti za krađu u vrednosti od dve do četrdeset grivni kuna. U drevnoj Rusiji postoji tumačenje, da je nevin onaj koji svezan i stavljen na površinu duboke vode počne odmah da tone. Krivim se smatrao onaj koga voda odmah „ne prima“ tj. ako neko vreme lebdi na površini. Sudski dvoboj se uvek odvijao u prisustvu dvojice izaslanika – jednog kneževog i jednog gradskog. Pobjedniku u tuči toljagama, priznavano je da je u konkretnom slučaju on bio u pravu, a ne suprotna, u dvoboju pobeđena strana.¹⁵¹

¹⁵⁰ Slično dokazno sredstvo je postojalo u srednjovekovnoj Nemačkoj i korišćeno je u dokazivanju veštičarenja. Ovako dobijene opekotine tumačene su i na osnovu njih je utvrđivana krivica okrivljenih. Videti: <http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm> pristup: 27.09.2013. godine.

¹⁵¹ Ako su suprostavljene strane žene, nijedna nije mogla da za sudski dvoboj uzme zamenika, već su morale da se lično bore. Pravo da se umesto njih bore njihovi zamenici, imali su samo sveštenici, monasi, maloletni, bolesni i invalidi. Nikolić, D., „Istorija prava stari i srednji vek“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 250.

Izvršenje smrtne kazne giljotiranjem u Francuskoj

5. Kažnjavanje u novom veku

Ni u vreme raspadanja feudalizma, ideje o ispaštanja i zastrašivanja nisu napuštene kao ciljevi kažnjavanja. Svojom surovošću prednjači englesko zakonodavstvo u XVI veku, u doba Henrija VIII.¹⁵² O stanju engleskog zakonodavstva najbolje svedoči rad Tomasa Mora. Naime, on u svom radu „Utopija“ slikovito opisuje stanje u zakonodavstvu rečima „ovce proždiru ljude“.¹⁵³ U svetu u kojem živi, vidi "samo neku zaveru bogatih, koji se, tobož za račun i u ime državnih interesa, bore jedino za svoje lične interese".¹⁵⁴ Feudalni sistem, koji je izrodio plemstvo Morovog doba, omogućavao je sticanje bogatstva eksploatacijom kmetova, kao i ratnim pljačkanjem. Nasleđivanje tako stečenog bogatstva, sve više je produbljivalo razlike između siromašnih i bogatih. Bogatstvo se gomilalo u rukama plemstva, porodica sa dugom tradicijom pljačkanja što lokalnih kmetova, što suseda tokom raznih sukoba u borbi za prestiž. Međutim, upravo su takvi ljudi upravljali državom, i Mor je na dvoru imao priliku da se lično uveri koliko je to licemeran i sebičan stalež, koliko čvrsto i beskompromisno drži stege društva u svojim rukama, koristeći državu za zaštitu svojih interesa. Iako je Mor uvideo apsurd u izricanju smrtne kazne¹⁵⁵ za

¹⁵² "Kmetstvo je u Engleskoj iščezlo krajem XIV veka, i najveći deo stanovništva predstavljali su slobodni seljaci sa svojim samostalnim posedima. Međutim, razvoj flamanske vunarske manufakture izazvao je porast cene vune, što je u novom ostrvskom plemstvu rodilo nezasiću pohlepu za lakim sticanjem novca. Počinje pretvaranje oranica u pašnjake, slobodni seljaci se nasilno proteruju sa svojih gazdinstava, čak su i pojedina sela bila razrušena da bi se oslobodilo što više zemljišta za ispašu ovaca. U veoma kratkom vremenskom periodu, i Engleska i Evropa bile su preplavljene prosjacima, razbojnicima i skitnicama. Većinu tih skitnica predstavljali su seljaci eksproprisani od zemlje i pripadnici raspuštenih feudalnih pratnji. "Krvavo zakonodavstvo" sa kraja XV veka na ove skitnice gledalo je kao na dobrovoljne zločince, smatrajući da je neprihvatanje novih društvenih uslova koje je prouzrokovala prvobitna akumulacija kapitala stvar ličnog izbora i morala. Zakoni Henrija VII i Henrija VIII težili su da surovošću iskorene ove probleme, ili da nateraju obespravljene seljake na rad. Tako je tokom vladavine Henrija VIII izvršavano 120 pogubljenja mesečno!" Videti : Milić, M., „Utopija –Tomas Mor“, Nolit, Beograd, 2012. godine, str. 8.

¹⁵³ ibidem

¹⁵⁴ ibidem

¹⁵⁵ Smrtna kazna za prestupe koji se kvalitativno razlikuju, ne doprinosi iskorenjivanju razbojništva. Ona potiče iz površnog, ili čak nikakvog uvida u ekonomsku i socijalnu situaciju: smrtna kazna ne rešava probleme koji nastaju prvobitnom akumulacijom kapitala, a koji su pravi uzrok razbojništva i sveopšteg osiromašenja seljaka i najamnika. Ona čak deluje kontraproaktivno, jer izaziva revolt kod stanovništva koje je, s jedne strane, izgubivši svoje posede i mogućnost da proda svoju radnu snagu, dovedeno do ruba egzistencije, a sa druge strane prestrogo sankcionisano za stanje u kome se nalazi. Kratkovidost i ograničenost pravosuđa, kao i stvaranje novih proizvodnih odnosa, kapitalističkih, predstavljaju stvarnu pozadinu neefikasnosti smrtne kazne u Engleskoj s kraja XV i početka XVI veka. Videti: ibidem.

većinu krivičnih dela, u svom radu on ne iznosi rešenje ovog problema. Zbog toga je *Utopija* i čitana više kao idealistički i romantičarski san čoveka koji je mnogo znao, ali smeo i mogao vrlo malo da uradi. Za razliku od Tomasa Mora, Monteskje ima rešenje kada je reč o organizaciji engleskog sudstva. U svom delu "U duhu zakona" knjiga XI on predviđa da u izricanju sankcija učestvuje izabrani sudija, istog materijalnog stanja kao optuženi. "Kod krupnih optužaba, da zločinac u skladu sa zakonom izabere sebi suce; ili makar da ih može odbiti tako velik broj, da se za one koji preostanu može smatrati da ih je sam izabrao [...] Ali ako sudovi i ne treba da budu stalni, presude moraju biti stalne do tog stepena da uvijek predstavljaju samo izričit tekst zakona. Ako bi one izražavale pojedinačno uverenje suca, živeli bismo u društvu ne poznavajući tačno obaveze koje se u njemu preuzimaju. Suci čak treba da budu istog imovinskog ili društvenog položaja kao optuženi, kako on ne bi mogao umisliti da je pao u ruke ljudima sklonim da mu naškode."¹⁵⁶

Osim Engleske većina zakonodavstva u Evropi, sve do poslednje četvrtine XVIII veka, počivala je na ideji javne društvene osвете i zastrašivanja. Zato se u periodu od XV do XVIII u Evropi i na američkom kontinentu broj krivičnih dela, zaprećenih smrtnom kaznom¹⁵⁷ i sakaćenjem, stalno povećavao. Međutim, uprkos tako teškim kaznama nivo kriminaliteta je nastavio da raste. Zbog ratova i bolesti, život je, za većinu stanovništva, predstavljao veliko siromaštvo. Kao rešenje uvodi se kazna progonstva i deportacije¹⁵⁸ koja se izvršavala prema skitnicama, prosjacima i vešestrukim povratnicima koji su, najpre deportovani u američke kolonije, a zatim i u Australiji. U Francuskoj se ova kazna uvodi zbog unutrašnje bezbednosti zemlje, umesto kazne zatvora. Krajem XVII i početkom XVIII veka, uvodi se kazna prisilnog rada koja se primenjivala u većem obimu u XIX i

¹⁵⁶Videti opširnije: <http://ponude.biz/knjige/t/Tomas%20Mor%20-%20Utopija.pdf> pristup: 12.11.2013. godine.

¹⁵⁷ Smrtnu kaznu su pratili uništavanje ili konfiskacija imovine. Dželiti su predstavljali "javne zabavljače", a samo izvršenje kazne posebnu profesiju koja je udruživala u sebi umetnost, nauku i javni spektakl. Izricane su najčešće zbog povrede religije, izdaje, ubistva i teških krađa. Videti: Milutinović, M., „*Penologija*”, Savremena administracija, Beograd, 1981. godine, str. 18-20.

¹⁵⁸ Progonstvo i deportacija kao kazne određene su potrebom za kolonizacijom novoosvojenih zemalja. Ova kazna je važila kao suspenzija za smrtnu kaznu, a u suštini je značila iskorištavanje radne snage za kojom se osećala potreba u kolonijama. Videti: ibidem.

predstavljala je značajan oblik represije u kaznenoj politici. Kazna društvene degradacije primenjivana je u Nju Džersiju.¹⁵⁹

Ovako stanje u kažnjavanju u novom veku dovodi do reforma koje su najpre započete u Nemačkoj. U Nemačkoj, u prvoj polovini XVI veka, Martin Luter je započeo pokret reformacije u crkvi. Tada se ispoljila težnja za humanizacijom krivičnog pravosuđa koja se nastavila u radovima pravnika, filozofa, empirista i racionalista, tokom XVII i XVIII veka. Takve ideje o humanizaciji krivičnog pravosuđa sporo su prodirale u područje krivičnopravne nauke, upravo zbog uticaja crkve i kanonskog krivičnog prava. Na razvoj nauke krivičnog prava uticali su radovi engleskih filozofa XVIII veka Monteskije, Ruso, Volter, Didro, Holbah i drugi. Kažnjavanje i nečovečno proganjanje vračara i veštica,¹⁶⁰ koje je bilo svakodnevna pojava u srednjem veku, oštro osuđuju Bekon, Boden i Mor koji se pritom zalažu za priznanje religijskih sloboda. Tadašnji krivični zakoni su oštro kritikovani zbog svoje svireposti i nehumanog postupanja, kao i načina na koje su kazne izvršavane. Italijanski pozitivisti¹⁶¹ smatraju da opasne delinkvente treba izdvojiti i podvrgavati strogom režimu. Mere bezbednosti, koje preporučuju pozitivisti, nisi mere blagosti, već mere neutralizacije opasnih delinkvenata, čak brutalne, i ako je nužno, nemilosrdne. Ovakvi pokušaji italijanskih pozitivista su urodili plodom, pa su 1889. godine u italijanskom Krivičnom zakonu uvedene mere bezbednosti za abnormalne delinkvente. Ebro u XVI veku takođe pristupa pokretu humanizacije krivičnog pravosuđa u Francuskoj, koji takođe osuđuje kriminalnu politiku i način na koje su telesne kazne izvršavane, kao i

¹⁵⁹ Društvena degradacija kao kazna je imala svrhu uniženja statusa počinioca krivičnog dela, a mogla je biti privremena ili trajna. Poznate su kao kazne: "stub sramote", "zatvoreni kavez", "stolica za kažnjavanje". Na gradskom trgu ličnost je izložena javnoj poruzi, psovci, udarcima od strane prisutnih. Degradacija je uglavnom primjenjivana za lakša krivična dela kao što su prosjačenje, pijanstvo, prostitucija, sitne krađe, itd. Krajem 17. veka postepeno se ukida ova vrsta kazne, jer se pokazalo da ovakve mere ne rezultiraju poboljšanjem. Naprotiv, ličnosti kažnjene na ovaj način trajno se više nisu mogle adaptirati u društvo. Videti: Milutinović, M., op. cit., str. 22.

¹⁶⁰ Mučenje je vršeno tzv. posebnim alatima za mučenje, koje su osim što su žrtvi nanosile prekomerne bolove, trebale da prouzrokuju priznanje optuženih. Krivica je morala biti dokazana priznanjem, u suprotnom nedokazivanje veštičarenja bi predstavljalo sramotu za istražni organ. Videti: <http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm> pristip: 27.09.2013. godine.

¹⁶¹ Pozitivistička škola XIX veka otpočela je s Lombrozom i nastavila s Ferijem i Garofalom. Označavala je kritiku klasične škole, u pogledu: legalizma, slobodne volje, moralne odgovornosti i filozofije retributivne kazne. Pozitivistička škola usmerava krivično pravo ka subjektivnim elementima krivičnog dela, a u domenu odbrane od kriminaliteta teži ka prevenciji i popravljaju, kao osnovnim ciljevima odbrane. Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., op. cit., str. 95.

svirepo postupanje sa osuđenim licima.¹⁶² Epoha dukoboko društvenog nemira, društvenih kriza i oštih socijalnih sukoba prethodila je Francuskoj buržoaskoj revoluciji 1789. godine¹⁶³ zbog primene metoda mučenja i nesrazmernosti kazne s težinom izvršenog krivičnog dela. Deklaracija prava čoveka i građanina iz 1789. godine¹⁶⁴ direktno i indirektno je postavila niz načela krivičnog prava. Najvažnija su sledeća:

- a) Odgovornost se ne može protezati na verska uverenja, te gube važnost sva krivična dela povrede božanstva;
- b) Zakonom se mogu propisati samo neophodne nužne kazne;
- c) Niko ne može biti kažnjen, osim u slučaju kad je zakon unapred utvrdio i odredio kaznu;¹⁶⁵
- d) Kazna treba biti srazmerna težini dela;
- e) Svi građani su jednaki u pogledu zakonske zaštite i u pogledu kažnjivosti;¹⁶⁶

¹⁶² Kao faktori nastanka kazne lišenja slobode javljaju se:

- humanistička orijentacija u oblasti krivičnog prava koju je realizovala Francuska buržoaska revolucija. Proklamuje se princip zakonitosti, jednakosti, ali i ukidanje teških telesnih kazni, a u vezi smrtnih kazni vidljiviji su blaži postupci u izvršenju ove kazne, kao što je npr. vešanje,
- uvažavanje ljudske slobode kao vrednosti bitnog dobra. Gubitak slobode je bila dovoljna kazna za izvršenje određenih vrsta krivičnih dela,
- nastanak buržoaskog društva. Videti: Milutinović, M., op. cit., str. 80.

¹⁶² Uzroci revolucije su:

- socijalne prirode - Društvo se razvija u pravcu kapitalističkih odnosa, a smetaju mu feudalni okviri, iako je francuski feudalizam napredovao pa nije bio klasičnog tipa. To pokazuje i broj parnih mašina, a plemići su se bavili trgovinom. Pred revoluciju, Francuska nije bila jedinstvena nacija, već je bila podeljena na 12 okruga.
- ekonomske prirode - Postojala je potreba za stvaranjem unutrašnjeg tržišta radne snage, a vezanost seljaka za zemlju to omogućava, mada su francuski kmetovi imali više slobode u pravnom smislu, ali je zemlja vlasništvo plemića.

Duhovne prirode - Dakle, revolucija ima i duhovnu pripremu, tj. racionaliste XVIII stoleća. Odbacuju teologiju, srednjovekovnu filozofiju i deduktivnu logiku. Videti: <http://bs.scribd.com/doc/106852981/Francuska-revolucija> pristup:12.11.2013. godine.

¹⁶⁴ Narodna skupština je izglasala 27. avgusta 1789. dokument Deklaracija o pravima čoveka i građanina što je predstavljalo prvi korak ka Ustavu, jer je stavljena u njegov uvodni deo. Racionalistička filozofija, posebno Rusoa, imala je koncept o razvoju čoveka od životinje ka društvenom biću. Razgrađeno je prirodno pravo u smislu da čovek ne može biti zarobljen, osim u smislu ograničavanja slobode u procesu izrastanja u društveno biće. Čovek više svojom voljom ne sme da naruši slobodu drugog čoveka, pa je sloboda jednog čoveka ograničena slobodom drugog. Videti: ibidem

¹⁶⁵ Princip zakonitosti je bio osnova novog krivičnog zakonodavstva koje je nastalo donošenjem Krivičnog zakona iz 1791. godine. Poznati teoretičar prava, Cezar Bekarija, je rezimirao princip zakonitosti u čuvenoj rečenici: „Svaki građanin treba da zna koju kaznu treba da izdrži.“ Videti: Nikolić, D., „*Francuski Krivični zakonik iz 1791. godine*“, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, Sirius, Niš, 1991. godine, str. 68.

¹⁶⁶ Francuska revolucija je u svojoj Deklaraciji o pravima čoveka i građanina naglasila, da se za svakog osumnjičenog građanina pretpostavlja da je nevin, sve dok ga sud ne proglasi krivim. I Napoleon je želio otkloniti mogućnost samovoljnog hapšenja ili preterano dugog pritvora (zatvor pre suđenja). Bonaparte je

f) Kazne mogu biti samo lične (individualne);

g) Smrtna kazna ne može predstavljati mučenje.¹⁶⁷

Naime, u Francuskoj, posle Francuske buržoaske revolucije, donet je Krivični zakonik 6. oktobra 1791 godine, kojim su ukinuti svi oblici kvalifikovane smrtne kazne i ona se izvršavala jedino giljotiranjem. Smrtna kazna se, pre donošenja ovog Zakonika, izvršavala na najsurovije moguće načine, a da je pritom način zavisio od težine učinjenog dela. Nehumanost, nanošenje velikih bolova, zastrašivanje okoline, mučenje i pokajanje pre samu smrt bili su osnovni principi kojim su se rukovodili izvršioc i ove kazne. Smrtna kazna se morala izvršiti u roku od 48 sati, na javnom mestu gde je izvršeno krivično dela, a za to su najčešće korišćeni trg Grev i mesto Estrapade. Postojali su sledeći oblici ove kazne:

- Vešala, koja su se koristila da bi se tela eksponirala i nakon što smrt nastupi, ostajala su da vise da trgovima kako bi prolaznici bili zastrašeni.

- Odsecanje glave mačem je privilegija koju je uživalo plemstvo. Međutim, dešavalo se da najpre bude degradiran oduzimanjem titule plemstva, pa onda usmrćeni vešanjem kao ostali „običan svet“. Ovakav slučaj bi usledio u slučaju pronevere novca od strane ministra i službenika.

- Za falsifikatore je korišćeno ključanje u ulju.

- Lomača se koristila za jeretike.

- Raspinjanje na točku za ubice i pljačkaše.

- I tzv. „čtvorenje“ je postavljanje mrtvog tela na četiri kapije grada za posebno teška krivična dela. U praksi se koristilo jedino za ubistvo kralja ili nekog pripadnika plemićkog staleža.

napomenuo da treba biti pažljiv na očuvanju vlastite slobode posebno kad je predmet pred carskim sudovima: „Ti sudovi će imati veliku moć, ali im treba onemogućiti zloupotrebu te pozicije protiv slabih građanina, kad za to nema osnova.“ Međutim, pritvor je i nadalje ostao normalna procedura kod osumnjičenih za teške zločine, kao što je ubistvo. Videti: http://sh.wikipedia.org/wiki/Code_civil#Kazneni_zakonik_28Code_p.C3.A9nal.29 pristup: 12.11.2013. godine.

¹⁶⁷ Hunt, L., A., „*The French Revolution and Human Right: A Brief Documentary History*“, Bedford Books, Boston, 1996. , p. 82.

Upravo iz ovih razloga, Krivični zakonik iz 1791. godine predstavlja kodifikaciju i razradu pomenutih načela Deklaracije. U pogledu kažnjavanja, Zakonik sprovodi sledeće zahteve:

- a) Kazna mora biti humana;
- b) Kazna mora biti srazmerna krivičnom delu;
- c) Priroda kazne mora odgovarati prirodi dela (npr. surova dela treba kažnjavati fizičkim kaznama);
- d) Svi građani moraju biti jednaki u pogledu kažnjavanja;
- e) Kazne moraju biti određene;
- f) Kazne moraju biti dugotrajne, javne i izvršavane u mestu gde je delo učinjeno.

Član 2. ovog Zakona predviđa „smrtna kazna predstavlja lišenje života, ne treba pritom vršiti nikakvu torturu na zatvorenicima“. Ovaj zakonik predviđa sledeće vrste kazni gde ih pritom ređa po njihovoj težini za prestupnike:

- Smrtna kazna
- Prinudni rad
- Deportacija
- Težak rad¹⁶⁸

Kazna deportacije se uvodi kao zamena za smrtnu kaznu za krivična dela protiv bezbednosti. Predviđena je u prvom članu ovog zakona, dok se 1792. godine donosi poseban zakon o deportaciji u Gijani za tzv. vatrostalne sveštenike koji su bili protiv revolucionarnog ustava i neprijateljski nastrojeni prema crkvi a već 1793. i poseban zakon o emigrantima.

Kazna prinudnog rada uređena je ukazom 17. juna 1938. Osuđeni na ovu kaznu bili su deportovani u koloniji u Gijani, ali osuđeni su ovu kaznu izvršavali i u Novoj Kaledoniji.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Hall, J., “*General Principles of Criminal Law*”, The Lawbook Exchange, 2005., p. 35.

¹⁷⁰ Ovaj zatvor je bio u aktivnosti od 1864. do 1924. godine. Osuđenici koji se šalju u ovom zatvoru mogu se podeliti u tri grupe i to na sledeći način:

- U prvoj grupi su osuđenici sa kaznom od 8 godina robije osuđeni za obična krivična dela (gde spadaju i bludne radnje) i ovi osuđenici se šalju na izgradnju puteva i objekata u kolonijama.
- U drugoj grupi su tzv: politički osuđenici koji su uglavnom osuđeni jer su učestvovali u pariskoj komuni iz 1871. godine.
- U trećoj grupi su osuđenici povratnici ili ponovni prestupnici. Videti: ibidem

Louis Michel Le Peletier de Saint-Fargeau predstavio je nacionalnoj Ustavotvornoj skupštini novi kazneni zakonik – 1791. godine. On je pojasnio da njegov Zakonik kažnjava samo *pravi kriminal* a ne *lažna krivična dela* izmišljena na bazi praznoverja, feudalizma, i despotskog poreznog sistema.¹⁷⁰ On je izbacio iz popisa kriminalnih dela sve one što je stvoreno na *bazi praznoverja* (misleći pritom na hrišćansku religiju), ali to su u ono vreme bili; psovka, krivoverje, svetogrđe i čarobnjaštvo. Svi ta stara kaznena dela su dekriminalizirana, i novi Kazneni zakon izdan za vreme Napoleona - 1810. godine nije sadržavao zakonske odredbe o verskim zločinima, isto tako ni istopolni seksualni odnosi više nisu bili - kriminalni čin. Ovim Zakonikom za surova krivična dela bile su predviđene fizičke kazne. Surovo izvršena krivična dela treba kažnjavati fizičkim kaznama, za dela izvršena iz niskih pobuda treba primeniti beščasteće kazne.

Primer nove krivične kodifikacije iz XIX na tlu Evrope, nastale pod uticajem krivičnopravnih škola bio je francuski Krivični zakonik iz 1810. godine. Ovim Zakonom su pooštrene sankcije u odnosu na revolucionarni, i ponovo uvedene okrutne kazne. U *članu 7.* Ovog zakona predviđene su sledeće kazne:

- Smrtna kazna
- Doživotna robija
- Deportaciju
- Težak rad
- Zatvor

U *članu 8.* ovaj Zakon predviđa: okove, progonstvo i civilnu degradaciju (civilna smrt). Kao kazne za izvršeni prekršaj, u *članu 9* učiniocu se može izreći kazna zatvora u mestu korekcije i kazna gubitka građanskih prava.

Prema *članu 12 i 13*, lice osuđeno na smrt, zbog ubistva oca ili majke, biće dovedeno i izloženo na mesto izvršenja kazne u košulji, bosih nogu i glave prekrivene crnim velom, dok sudski izvršitelj čita presudu narodu, posle čega se kazna neposredno izvršava. Prema muškarcima i ženama, koji su bili osuđeni na kaznu prinudnog rada,

¹⁷⁰ Videti: http://sh.wikipedia.org/wiki/Code_civil#Kazneni_zakonik_28Code_p.C3.A9nal.29 pristup: 13.09.2013. godine.

primenjivani su različiti postupci. Muškarci, osuđeni na prinudni rad,¹⁷¹ radili su najteže poslove i nosili na nogama govozdene kugle ili su bili lancima vezani po dvojica, ukoliko je to dozvoljavala priroda rada na koji su bili upućivani (*član 15*). Žene i devojke, osuđene na prinudni rad, bile su „upotrebljavane“ samo u okviru kaznenog zavoda. Kazna deportacije izvršavala se tako što je osuđeno lice bilo transportovano na doživotni boravak u mesto koje je određeno zakonom, izvan kontinentalne teritorije kraljevstva (republike). *Prema članu 22* ovog Zakona lica koja su osuđena na beščasteće i sramne kazne, najpre su bili izloženi na javnim mestima „da ih narod vidi“. Iznad glave osuđenog lica bio je postavljen natpis, ispisan krupnim i čitljivim slovima, s njegovim/njenim: imenom, prezimenom, zanimanjem, mestom boravka, izrečenom kaznom i uzrokom osude. Javnog izlaganja bili su pošteđeni maloletnici, do navršene osamnaeste godine života i stare osobe, iznad sedamdeset godina života. U slučajevima, kada je izrečena kazna za prestupe, u Zakoniku je bilo propisano da sud može izreći zabranu vršenja svih ili nekih političkih, građanski i porodičnih prava. *Prema članu 62.* ko uzme ukradenu stvar ili stvar dobijenu izvršenjem krivičnih dela kazniće se kao saučesnik za to krivično delo. *Prema članu 66.* ovog Zakonika ukoliko lice optuženi ima manje od šesnaest godina za izvršeno krivično delo, a učinjeno je bez znanja nadležnih lica, ono će biti oslobođeno. Međutim, to lice može biti upućeno u popravni dom odlukom suda, s tim da ne može ostati tamo duže do nenavršene dvadeset i jedne godine.

Pruski Kazneni zakonik, iz 1851. godine, poslužio je kao primer za izradu Krivičnog zakonika Kneževine Srbije iz 1860 godine. U ovim Zakonicima bio je sproveden princip klasične škole krivičnog prava o srazmenosti između krivičnog dela i kazne, što je dovelo do ponovnog oživljavanja principa taliona. Srpski Krivični zakonik iz 1860. godine je sadržao trojnu podelu krivičnih dela po ugledu na pruski Krivični zakonik. Tako da su ovim Zakonom bila predviđena sledeća krivična dela: zločini, prestupi i istupi.

¹⁷¹ Kazna prinudnog rada je dosta stara i poznata je bila čak u drevnom egipatskom krivičnom pravu. Naime, za krivična dela kao što su krađa, prevara, falsifikat i upotreba lažnih mera, izricane su telesne kazne, a uz njih su prema slučaju dodavane još i kazna konfiskacije i upućivanja na prinudan rad. Nikolić, D., „*Istorija prava stari i srednji vek*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 43.

- 1) Zločini („zločinstvo je ono delo, za koje zakoni donose smrt ili robiju ili zatočenje“)
- 2) Prestupi („prestupljenje je ono delo za koje zakoni donose zatvor duži od mesec dana, ili lišenje zvanja, ili novčanu kaznu više od trideset talira, ili boj više od trideset udaraca“)
- 3) Istupi („istupljenje je ono delo za koje zakoni donose zatvor do mesec dana, ili, novčanu kaznu do trideset talira ili boj do trideset udaraca“).¹⁷²

U XIX veku su doneti još i bavarski Kazneni zakonik iz 1813. godine,¹⁷³ pruski Kazneni zakonik 1851. godine i austrijski Kazneni zakonik 1852. godine. Zakonik Marije Terezije obuhvata materijalno i procesni deo kaznenog prava. Stupio je na snagu pred kraj 1768. godine. Osim što je bio u primeni kod austrijskih zemalja, primenjivao se i u Vojnoj krajini. Veliki uticaj na njegovo donošenje ima Bavarski kazneni zakonik. Krivični postupak je inkvizitornog tipa, dok su prava na odbranu prilično oskudna, a torturi je ostavljen znatan prostor. Kazne su jako stroge, njihov primarni cilj je odmazda i zastrašivanje, ali se prvi put kao svrha kažnjavanja ističe specijalna prevencija (popraviti zločinca).¹⁷⁴ Zajedničke karakteristike ovih Zakona su da se krivično delo, a posebno krivac generalizuju, jer se posmatraju apstraktno, van stvarnog života. Objektivizacija je previše izražena jer se sva krivična dela sa bitnim obeležjima smatraju jednakima. Shodno tome, svi počinioci kao razumna bića su jednaki i kažnjavaju se istom kaznom.¹⁷⁵

¹⁷² Videti opširnije: „Code Penal Prussien du 14 avril 1851“, Harvard University, p. 58.

¹⁷³ Foster, N., G., Sule, S., „German Legal System and Laws“, Oxford University Press, 2010., p. 336.

¹⁷⁴ Videti: <http://www.enciklopedija.hr/>, pristup: 12.11. 2013. godine.

¹⁷⁵ Videti: <http://bs.scribd.com/doc/74024101/02-Razvoj-krivichnog-prava-od-17-vijeka>, pristup: 12. 11. 2013. godine.

Dušanov zakonik

6. Istorijski razvoj krivičnih sankcija u Srbiji

Sistem izvršenja krivičnih sankcija, kao nezamenljivu kariku u lancu društvenog ragovanja na kriminalitet u Republici Srbiji, možemo posmatrati u istorijskom i savremenom kontekstu. To znači da se sadržinu ovog pojma menjala tokom vremena, zapravo, menjali su se uloga, organizacija i ciljevi sistema izvršenja krivičnih sankcija u skladu sa opštim trendovima njegovog razvoja u svetu, ali i pod uticajem istorijskih specifičnosti naše zemlje. Polazeći od karaktera i vrste krivičnih sankcija, načina organizovanja, njihovog izvršenja, kao i ciljeva kaznene politike, u razvoju izvršenja krivičnih sankcija kod nas možemo razlikovati sledeće periode: a) do 1918. godine; b) za vreme Kraljevine Jugoslavije; c) od 1945. godine do 2000. godine i d) od 2000. godine do danas.

6.1 Izvršenje krivičnih sankcija do 1918. godine

U srednjovekovnoj Srbiji krivično delo dugo je smatrano za privatnu stvar pojedinca pa je, umesto kazni, postojala privatna reakcija u obliku krvne osvete i sistema kompozicije. Subjekat krivičnog dela se u srpskom srednjovekovnom pravu nazivao krivac. Subjekti krivičnog dela mogu biti svi stanovnici Srbije, uključujući i otroke.¹⁷⁶ U krivičnom pravu feudalne Srbije, kao i pravnom sistemu u celini, vlada pravna nejednakost, koja se pokazuje u nejednakom kažnjavanju za isto krivično delo, pa prema tome i u nejednakoj krivičnopravnoj zaštiti pojedinca. Staleške razlike nisu postojale u slučaju teških i opšteopasnih krivičnih dela, kao što su neka krivična dela protiv vere, države, neki

¹⁷⁶ Otroci su najsiromašniji sloj seljaka u srednjovekovnoj Srbiji. Međutim, o pravnom položaju otroka postoje dosta različitih mišljenja. Dakle, po nekim literaturama oni su bili slobodni slobodni ljudi (jer srednjovekovna Srbija ne poznaje ropstvo), dok po nekim literaturama otroci su robovi. Član 72 Dušanovog zakona predviđa da svakom ko nevoljan dođe na carev dvor učini pravda sem otroku vlasteoskom. Takođe otroci su u većitoj baštini vlastele. Teodor Taranovski je iz svega ovoga izvukao zaključak „čovek koji je predmet svojine nekog drugog čoveka, ne može da se smatra nikako drugačije nego kao rob. Dakle, otrok je rob.“ Videti: <http://sr.wikipedia.org/sr/Отрочи> pristup: 12.11.2013. godine.

slučajevi ubistva, profesionalne krađe i razbojništva. U razvoju krivičnog prava, individualnoj odgovornosti prethodi kolektivna. I u srpskom pravu nalazimo na kolektivnu odgovornost. Kolektivnu odgovornost snosila je kuća, tj. šira porodica ili zadruga, čiji su članovi živeli pod jednim krovom. Kolektivna odgovornost kuće odnosila se samo na globe, kazne koje su imale movinski karakter, a ne lične kazne (telesne i druge).¹⁷⁷ Učinilac se otkupljuje davanjem naknade (najpre u stoci, potom u novcu) oštećenom, odnosno srodnicima ubijenog, koja se kod ubistva zvala vražda ili vražba.¹⁷⁸ Međutim, već od XIII veka vražda nije isključivo privatni otkup; ona više nije samo kompozicija, tj. samo naknada štete oštećenom ili njegovoj porodici, pošto jedan njen deo (najčešće polovinu) država uzima kao globu.¹⁷⁹

Stvaranjem i konsolidovanjem države Nemanjića, kao najznačajnije državne tvorevine Srba od naseljivanja na Balkansko poluostrvo pa sve do XIX veka, privatna reakcija neumitno ustupa svoje mesto javnopravnoj reakciji. Drugim rečima, kazne, pod snažno izraženim uticajem vizantijskog prava, postepeno dobijaju javnopravni karakter.

Najstariji sačuvan pravni akt je Zakonopravilo Svetog Save, koje je usvojeno na saboru u Žiči 1221. godine i smatrano najvišim pravnim aktom srpske crkve. Zakonopravilo je postalo prvi zakonik obnovljene Srbije, 1804. godine kada je počela srpska revolucija. Prota Mateja Nenadović je time nastavljao Savin zakonodavni rad. Na Zakonopravilo nailazimo i u Srpskom građanskom zakoniku iz 1844. godine

¹⁷⁷ Krljuš, Lj., „*Pravna istorija srpskog naroda*”, Službeni glasnik, Beograd, 2010. godine, str. 60.

¹⁷⁸ Za krv se u staroj srpskoj državi plaćala globa, koja se zvala vražda ili vražba. Dečanska hrisovulja naređuje, da se polovina vražde, a arhandelovska i polovina naročite globe, daje crkvi, umesto caru, a polovina prokazivaču krvi. Valjda se slučajno ništa ne govori o naknadi porodici poginulog. Kralj Uroš (1240—1272) govori takođe o vraždi. Ona se spominje u Vinodolskom Statutu iz 1280. i u Statutu Poljičkom. Kralj Milutin 1286. godine nije pristao da za učinjenu krv, kako su Dubrovčani želeli, uvede smrtnu kaznu, već je hteo da se drži vražde, običaja njegovih predaka. Car Dušan je već postupao po modernom pravosuđu, naređujući da se za ubistvo ide pred sud. Tvrtko Tvrtković, Radosav Pavlović i Herceg Stjepan isto tako. Videti opširnije: ibidem.

¹⁷⁹ Visina vražde bila je vrlo različita. Vražda između podanika srpskih i dubrovačkih bila je 500 perpera. U Poljičkom statutu bilo je određeno 240 libara. U Dušanovu zakonu imale su porotničke sudije platiti, ako nepravom reše krivca, vraždu od 1.000 perpera. Već se rano javio prilikom plaćanja vražda kao interesent državna, odnosno teritorijalna vlast, tražeći da se pored vražda i njoj plati izvesni neki iznos. Tako je u Vinodolskom zakonu određeno (čl. 31), da se, pored vražda od 100 libara, ima platiti opštini, kojoj je ubijeni pripadao, 2 libre, a Statut grada Zagreba od 1242. (odnosno 1266.) tražio je, pored vražda, još 20 pensa za gradsku opštinu. Opširnije videti: <http://dalje.com/hr-zivot/vinodolski-zakon--silovatelju-stotinu-libara-a-smrtna-kazna-vracari/309363> pristup: 24.01.2014. godine.

(članovi 93 i 94). Zakonopravilom su predviđene raznovrsne kazne, kao i način njihovog izvršavanja. *Telesne kazne* preuzete su iz Vizantije¹⁸⁰ i bile su vrlo raznovrsne: šibanje, odsecanje ušiju, oslepljivanje, smuđenje kose i brade. Ovi će se načini kažnjavanja sačuvati i do Dušanovog doba, ali i kasnije, poneki čak do Prvog srpskog ustanka 1804. godine. *Smrtne kazne* su mahom je preuzeta iz Vizantije. To su bili: odsecanje glave, mačem, spaljivanje i vešanje.¹⁸¹ *Duhovna kazna* sastojala se u progonstvu iz crkve i nedopuštanje određenim licima da neko vreme dolaze na službu. Zakonopravilo detaljno uređuje krivično delo krađe.¹⁸² Razlikuju se krađe iz crkava:

- Onaj ko bi u toku noći nešto ukrao iz crkve, bio bi kažnjen smrtno, a kazna bi se izvršavala bacanjem zverima u jamu.
- Za dnevnu krađu iz crkve slalo se na doživotnu kaznu kopanja zlatne rude.
- Krađe iz “velikih crkava” kažnjavani su odsecanjem glave mačem.

Ostale krađe se razlikuju u zavisnosti od toga da li je:

- Otkrivena krađa, kada lopov sa ukradenim plenom bude uhvaćen od bilo kog lica, istog tog dana pre nego što sakrije ukradeno. Kazna u tom slučaju je četverostruka vrednost ukradene stvari.
- Neotkrivena krađa: u koliko lopov sakrije ukradeno i bez plena u rukama bude uhvaćen, kada je kazna dvostruka vrednost ukradene stvari.
- Krađa iz grobova i sa grobova: predviđala je imovinsku kaznu od 100 ili 200 perpera, ili koliko sud odredi. U slučaju otkopavanja grobova sa oružjem, tako da se pokojnik ne dira krivci su slati na kopanje zlatne rude, dok bi u suprotnom slučaju da se pokojnik dirao kazna bila odsecanje glave sa mačem.

¹⁸⁰ U Srbiji je prevod Prohirona čitav uključen u Savino zakonopravilo, pa su samim tim i krivične sankcije bile slične gotovo iste.

¹⁸¹ Prema Prohironu spaljivanje je bilo predviđeno za krivična dela kao što su izdavanje vojne tajne, ubistvo srodnika, dok je nabijanje na kolac bilo predviđeno za razbojništvo. Jeftić, D., Popović, D., „*Narodna pravna istorija*“, Savremena administracija, Beograd, 2009. godine, str. 78-85.

¹⁸² Savino zakonopravilo dosta detaljno uređuje krađu crkvenih stvari, jer je i doneto radi uređenja crkvenih odnosa. Za razliku od njega, Prohiron predviđa da će se za krađu crkvenih stvari krivac oslepeti. Videti: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Zakonopravilo> pristup: 24.12.2013. godine.

*Tuče: “Ako se ljudi tuku, pa ukoliko jedan od njih udari trudnu ženu tako da ona izgubi dete, ali ne umre, kazna će biti novčana a ukoliko izgubi dete i umre, kazniće se po principu taliona – Oko za oko, zub za zub.”*¹⁸³

Ubistvo:

- *Ko udari čoveka i on umre kažnjavalo se pogubljenjem*
- *Ko udari majku i oca kažnjavao se pogubljenjem .*¹⁸⁴

Najvažniji pravni spomenik srednjovekovne Srbije, Dušanov zakonik („Zakonik blagovernog cara Stefana“ proglašen 21. maja 1349. godine na saboru u Skoplju, izmenjen i dopunjen na saboru održanom 1354 u Skoplju ili Seru) sadrži brojne krivičnopravne odredbe i detaljno reguliše sistem kazni i način njihovog izvršenja. U Zakoniku se nalazi ceo sistem surovih vizantijskih kazni:¹⁸⁵ smrtna kazna (vešanjem, a za oceubice spaljivanjem); raznovrsne telesne kazne (odsecanje jezika, žigosanje, odsecanje ruku, odsecanje nosa, ušiju, batinanje, „smučanje“, tj. spaljivanje brade i kose, vađenje oba ili jednog oka, odsecanje ruku i jezika); tamnica i progonstvo iz države. Dušanov zakonik, međutim, ne predstavlja potpuni raskid sa srpskom starinom pošto propisuje i niz novčanih kazni. To su: vražda, globa (predviđena u rasponu od 12 do 1.000 perpera); “potka“ (od 50 i 100 perpera); „mehoskubina“ (od 6 perpera); globa „samo sedmo“ (šestostruka naknada štete); globa „šestivolna“ i konfiskacija imovine. Za ista krivična dela pripadnici različitih staleža se kažnjavaju različitim kaznama. Ta razlika se naročito oseća kada je krivično delo učinjeno između pripadnika dva različita staleža, vlastelinskog i sebarskog: *„I ako vlastelin, ili vlasteličić, opsuje sebra, da plati sto perpera; akoli sebar opsuje vlastelina, ili*

¹⁸³ Videti opširnije: http://sr.wikipedia.org/sr/Српско_средњовековно_кривично_право pristup: 11.12.2013. godine.

¹⁸⁴ Videti opširnije: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Zakonopravilo> pristup: 11.12.2013. godine.

¹⁸⁵ Inače u vezi sa pitanjem surovosti sankcija u srednjovekovnoj Srbiji, vođene su rasprava o tome da li su u slovenskim običajima telesne kazne bile popularne, te da su odatle i preuzete u Vizantijsko pravo. Međutim, činjenica je da se kod Srba sve do XIV veka široko primenjuje kompozicija, a telesne kazne se izbegavaju. U prilog ovom zaključku navodi se kao svedočanstvo odgovor kralja Milutina dubrovačkom Senatu iz 1306. godine, koji mu je predlagao uvođenje smrtne kazne za Srbe koji bi ubili Dubrovčanina. To je kralj Milutin izričito odbio, smatrajući da je dovoljno da zadrži stari običaj od 500 perpera za ubistvo. S tim u vezi ističe se, da s obzirom na navedeni izvorni dokument, pre „može se gledati obrnuto – da su u prava slovenskih naroda smrtna kazna i telesne kazne prodrle kao uticaj vizantijskog prava.“ Slavnić, Lj., op. cit., str. 239.

vlasteličića, da plati sto perpera i da se osmudi” (čl. 55).¹⁸⁶ Međutim, nekada je predviđena različita kazna i za pripadnike istog staleža koji se razlikuju po bogatstvu i moći: „*Vlastelin, koji opsuje i osramoti vlasteličića, da plati sto perpera, i vlasteličić, ako opsuje vlastelina, da plati sto perpera i da se bije štapovima*” (čl. 50).¹⁸⁷ Postoje i teška krivična dela za čije je izvršioce kazna jednaka, bez obzira na pripadnost povlašćenom ili potčinjenom staležu: „*Ko se nađe da je ubio oca, ili mater, ili brata, ili čedo svoje, da se taj ubica sažeže na ognju*”. (čl. 96). Pored ovog člana, takvi su članovi u kojima se predviđa kazna za krivična dela protiv crkve i religije,¹⁸⁸ za ubistvo sveštenog lica (čl. 95), za paljevinu¹⁸⁹ (čl. 99), za mađioničarstvo i trovanje (čl. 109), za razbojništvo¹⁹⁰ (čl. 145) itd. Krivična odgovornost je po Zakoniku uglavnom individualna, mada još uvek postoji kolektivna odgovornost za neka krivična dela. Za neveru koju počini vlastelin plaća i njegova kuća (čl. 52). Kuća, koja ujedno označava i porodicu, odgovorna je za „zlo” koje učini njen član: „*I ko zlo učini, brat ili sin, ili srodnik, koji su u jednoj kući, sve da plati gospodar kuće, ili da dade ko je zlo učinio*” (čl. 71). Najčešće se predviđa kolektivna odgovornost za selo za raznovrsna krivična dela — vađenje mrtvaca iz grobova (čl. 20), skrivanje razbojnika u selu (čl. 145), zabranjivanje trgovcu da prenoći u selu (čl. 159), skrivanje zlatara u selu (čl. 169) itd. Vinost je bila nepoznat pojam dok se sudilo po objektivnoj odgovornosti.¹⁹¹ U Zakoniku se

¹⁸⁶ Nikolić, D., „*Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*“, SVEN, Niš, 2002. godine, op. cit., str. 224.

¹⁸⁷ Krivično delo uvrede uglavnom se odnosilo na psovanje, ali je imalo i jedan naročit oblik pod nazivom mehokubina – čupanje brade u toku tuče. Kazne su bile različite: od novčane do smuđenja i odsecanja ruku, ali i oduzimanja imovine i raseljivanja sela (za uvredu sudije). Marković, B., Bogdanović, D., „*Dušanov zakonik*“, Srpska književna zadruga, Beograd, 1986. godine, str. 84.

¹⁸⁸ U ovu grupu krivičnih dela spadaju: jeres, vradžbine i praznoverje. Kazna za jeres bila je žigosanje preko obraza. U vezi sa tim bilo je kažnjavano i propagiranje jeresa i to novčanom kaznom i batinanjem. Sankcionisanje vradžbine predstavljalo je vid borbe države i crkve protiv stare mnogobožacke religije. Za to su bile predviđene novčane globe i kolektivna odgovornost celog sela. Slavnić, Lj., op. cit., str. 237.

¹⁸⁹ U slučaju krivičnog dela paljevine, selo je moralo da preda palikuću ili da kolektivno nadoknadi štetu koju je ovaj prouzrokovao. Marković, B., Bogdanović, D., op. cit., str. 86.

¹⁹⁰ Krađa i razbojništvo su bili izuzetno strogo kažnjavani – kazne su se pružale na sve neposredne i posredne učesnike: razbojnik je bio kažnjavan vešanjem, lopov oslepljivanje, selo u kome bi bili nađeni je raseljivano, a starešine oblasti ne samo da su morale da nadoknade svu pričinjenu štetu nego su bili kažnjavani kao razbojnici i lopovi. Videti: ibidem.

¹⁹¹ Vinost je bila nepoznat pojam dok se sudilo po objektivnoj odgovornosti. „Ipak uticaj rimsko-vizantijskog (i još više uticaj crkvenog) prava stvara i kod slovenskih naroda tačno pojmove o vinosti, o tome da se kod krivca: *voluntas, non exitus inspicitur*” (gleda na nameru, a ne na ishod). Pojam vinosti detaljnije obrađuje Vlastareva Sintagma, dok se u Zakoniku nalazi nekoliko članova u kojima se pravi razlika između umišljaja i nehata. Jeftić, D., Popović, D., op. cit., str. 80.

nalazi nekoliko članova u kojima se pravi razlika između umišljaja i nehata: „*Ko nije došao hotimice, silom, te je učinio ubistvo, da plati trista perpera, ako li je došao hotimice, da mu se obe ruke otseku*” (čl. 87). „*Koji vlastelin na priselici iz zlobe koje zlo učini: zemlji plenom, ili kuće popali, ili koje bilo zlo učini, da mu se ta oblast uzme i druga ne da*” (čl. 57).¹⁹² Uračunljivost se ne spominje, ali se delo koje je izvršeno u stanju pijanstva uzima kao otežavajuća a ne kao olakšavajuća okolnost.

Zakonodavstvo cara Dušana predviđa azil i pomilovanje kao osnove ništenja državnog prava na kažnjavanje. Pravo azila, koje je isključivo bilo rezervisano za crkvu (kazna je opraštana krivcima koji pribegnu u nju, osim ako se radilo o ubicama, preljubocincima i otmičarima), Zakonikom se proširuje i na carev i patrijaršijski dvor. Takođe, caru pripada i pravo pomilovanja u najširem obimu (u obliku pomilovanja u užem smislu, abolicije i amnestije).¹⁹³

Kontinuitet državnog i političkog razvitka, prekinut je viševjekovnom turskom vladavinom, nastavljen je tek sa Prvim i Drugim srpskim ustankom na početku XIX veka. Već tokom prvog srpskog ustanka doneti su Krivični zakonik prote Matije Nenadovića (5. maja 1804. godine na skupštini valjevske nahije) i Karađorđev Kriminalni zakonik 1807. godine. Karađorđev Kriminalni Zakonik se odlikuje dosta strogim načinom kažnjavanja. U članu 18. kod krivičnog dela ubistva bilo je predviđeno raspinjanje na točak „Ko bi ubio čoveka, da se ubije i na kolo metne.“¹⁹⁴ Nemilosrdnost Karađorđevog zakonika potvrđuje se, i u primeru kada su otac i njegova dvojica sinova bili osuđeni na smrtnu kaznu, jer su ubili kaplara koji ih je terao u vojsku. Kazna je izvršena na mestu gde je kaplar ubijen.¹⁹⁵ Oba zakonika su, u skladu sa duhom i potrebama toga vremena, predviđala brojna krivična dela vojne prirode i propisivala izuzetno stroge telesne kazne.¹⁹⁶ (šiba, mrtva šiba i štap) Maja 1850. godine donet je i Kaznitelni zakon za policajne prestupe.

¹⁹² Videti: Marković, B., Bogdanović, D., op. cit., str. 54.

¹⁹³ U članu 112 i 113 uređuje se pravo na azil. Nikolić, D., Đorđević, A., op. cit., str. 230.

¹⁹⁴ Mirković S., Z. „*Komentar Karađorđevog zakonika*“, Gece Kon, Beograd, 2008. godine, str. 54.

¹⁹⁵ ibidem

¹⁹⁶ Tako već prve godine ustanka prota Mateja Nenadović piše, a skupština Valjevske nahije donosi Zakon po kojem se određuje batinanje za otmicu devojke (čl. 2), za krađu stoke (čl. 3) i za krivokletstvo (čl. 6). Kazne su bile određene samo po vrsti ("šibu da trči", "štapovima da se kazni"), ali ne i po broju, što je ostavljano

Prvi potpun krivični zakonik je Kriminalni (kaznitelni) zakonik za Knjaževstvo Srbiju donet 29. marta 1860. godine, koji je, sa brojnim izmenama i dopunama, važio do 31. decembra 1929. Rađen po uzoru na pruski Krivični zakonik iz 1851. godine, ovaj Zakonik prihvata deobu krivičnih dela na zločine,¹⁹⁷ prestupe i istupe, i predviđa sedam vrsta glavnih kazni (smrtna kazna,¹⁹⁸ robija, zatočenje, zatvor, lišenje zvanja, novčana kazna i telesna kazna) i četiri sporedne (gubitak građanske časti, oduzimanje stvari, zabrana vršenja određenih radnji i proterivanje).¹⁹⁹

Kazna robije (većita ili u trajanju od dve do dvadeset godina, sa ili bez okova) izvršavana je u robijašnicama (u kojima su osuđeni nosili robijaško odelo i hranili se o državnom trošku), a kazna zatočenja (od dve do dvadeset godina) u posebnim zatvorima ili odeljenjima robijašnica (osuđeni nisu nosili osuđeničko odelo, a hranili su se svojom hranom, osim u slučaju siromaštva). Osuđeni na kaznu zatvora²⁰⁰ (trideset dana do pet godina) zbog učinjenog prestupa izdržavali su je u zatvorima opštinskih sudova i u policijskim zatvorima (odevali su se i hranili o svom trošku).

Porast kriminaliteta doveo je do izmena i dopuna u Zakoniku 1863. i 1868. godine, kojima su uglavnom, pooštrene kazne. Treća značajna izmena u Zakoniku bila je potpuno ukidanje telesne kazne 1873. godine. Krivični zakonik Kneževine Srbije nije u svim bitnim elementima zaostajao za ondašnjim evropskim krivičnim zakonima. On

sudijama da presuđuju sami. Nema pisanih dokumenata da li je ovaj zakon i primenjivan u celoj Srbiji ili pak samo u Valjevskoj nahiji. Videti opširnije: ibidem

¹⁹⁷ Ovaj Zakonik u glavi XV inkriminiše krivična dela ubistva, praveći razliku između ubistvo sa predumišljajem, umišljajem i iz nehata. U paragrafu 154 “ pod ubojstvom se razume svako nedozvoljeno delo, čez koje kakav čovek život izgubi, nesmatrajući na način i sredstva kojima je to učinjeno.” Videti: Sabahudin, C., „*Obično ubistvo*“, Glasnik advokatske komore Vojvodine, Novi Sad, 2013. godine, str. 425.

¹⁹⁸ Po prvom Krivičnom zakoniku Srbije, koji je donet 1860. godine, smrtna kazna se izvršava javno, streljanjem, a telo pogubljenog se odmah ukopava u zemlju na mestu izvršenja smrtne kazne. Taj Zakonik je propisao smrtnu kaznu za 16 krivičnih dela: različite oblike ubistva i razbojništva sa smrtnom posledicom, kao i za veleizdaju. Kolarić, D., „Krivnično delo ubistva“, Službeni glasnik, Beograd, 2008. godine, str. 36.

¹⁹⁹ Slavnić, Lj., op. cit., str. 315.

²⁰⁰ U paragrafu 33. ovog zakona ko ne bi mogao da podnese kaznu „bojem“ ta kazna biće zamenjena kaznom zatvora i to na sledeći način:

- deset do petnaest udaraca, zatvorom od tri do petnaest dana.
- šestanest do dvadeset i pet udaraca, biće zamenjena zatvorom od petnaest do mesec dana.
- dvadeset i šest do četrdeset udaraca, biće zamenjena kaznom zatvora od tri do šest meseci.

Videti: <http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Kaznitelni%20zakonik%201860.pdf> pristup: 24. 12. 2013. godine.

proklamuje načelo zakonitosti, jedno od osnovnih načela klasičnog buržoaskog krivičnog prava perioda liberalizma.

Uslovi u penitencijarnim ustanovama tog doba (u Beogradu, Požarevcu i Nišu)²⁰¹ bili su veoma loši. Klasifikacija osuđenih vršena je isključivo po polu i uzrastu, a samo izvršenje kazni opterećivali su kompleksni problemi, od kojih se po destruktivnom učinku izdvajaju: nerad, zatvorska monotonija, prekobrojnost osuđeničke populacije i kriminalna zaraza. U suštini, reč je o sistemu formiranom pod dominantnim uticajem klasične škole koja prvenstveno plazi od učinjenog krivičnog dela kao osnove za izricanje i izvršenje kazni čime je princip individualizacije sveden na puku formu, lišen dublje analize i vrednovanja subjektivnih faktora vezanih za ličnost učinioca.²⁰²

Uslovni otpust u Srbiji prvi put je uveden 1869. godine. Uslovno su mogla biti otpuštena lica osuđena na kaznu robije ili zatočenja dušu od dve godine, odnosno na kaznu zatvora dužu od dvanaest meseci, ukoliko su izdržavali plovinu izrečene kazne, a u slučaju povratnika dve trećine kazne.²⁰³

6.2 Izvršenje krivičnih sankcija u Kraljevini Jugoslaviji

Već na samom početku svog državnopravnog života, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca suočila se sa suštinskim razlikama u pogledu krivičnog zakonodavstva i izvršenja krivičnih sankcija između njenih pojedinih delova. Zbog primene partikularnih zakonodavstva iz perioda pre ujedinjenja i postojanja šest različitih pravnih područja na teritoriji novouspostavljene države, sistem izvršenja krivičnih sankcija bio je nejedinstven, a položaj osuđenih lica različit. U cilju prevazilaženja takvog stanja, 1921. godine zpočet je rad na unifikaciji krivičnog zakonodavstva, a podela na više pravnih područja otklonjena je

²⁰¹ „I osuđeni na robiju i osuđeni na zatvor izdržavaju kazne zajedno mahom u neradu i bez ikakvog sistema. Pa i maloletnici izdržavaju kazne zajedno s najokorelijim zlikovcima. Kazneni zavodi su leglo najgorim porocima; za njih se pre može reći da su škole zaspemanje zločinaca, no zavodi u kojima se zločinci imaju da poprave.“ Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji*“, SVEN, Niš, 2011, str. 16.

²⁰² ibidem

²⁰³ ibidem

donošenjem Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije 27. januara 1929.²⁰⁴ Zakonik je stupio na snagu 1. januara 1930. godine, kada i Zakon o izvršenju kazne lišenja slobode. Ostale kazne izvršavane su po Krivičnom zakoniku i posebnoj uredbi ministra pravde. Dakle, počev od 1930. sve kazne izvršavane su po istom normativnom sistemu u celoj zemlji.

Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije spada u red liberalnih i modernih zakonika tog doba:²⁰⁵ postavlja princip legaliteta krivičnog dela i kazne; zabranjuje retroaktivnu primenu zakona, osim kada je on blaži za učinioca; prihvata formalnu koncepciju krivičnog dela; predviđa deobu krivičnih dela na zločine i prestupe; uspostavlja poseban režim za maloletne učinioce krivičnih dela itd. Smrtna kazna²⁰⁶ (vešanjem), robija²⁰⁷ (doživotna ili vremenska od jedne do dvadeset godina), zatočenje (od jedne do dvadeset godina), strogi zatvor i zatvor (od sedam dana do pet godina) i novčana kazna²⁰⁸ bile su propisane kao glavne kazne, a gubitak časnih prava i gubitak službe kao sporedne. Zakonik predviđa i više mera bezbednosti: zadržavanje po izdržanoj kazni (do deset godina u posebnom zavodu ili

²⁰⁴ Krivični zakonik iz 1929. nije dopuštao telesne kazne. Ovo načelo je zvanično važilo i po kaznenim zavodima, ali u velikom broju slučajeva nije poštovano. Stražari su imali pravo da upotrebe oružje kada su bili napadnuti, ali i prilikom pokušaja bekstva osuđenika, s tim što je u tim slučajevima zakonodavac preporučivao da se, ukoliko je to moguće, ide na „lakše osakaćenje koje bi bilo dovoljno da onemogući izvođenje pokušanog bekstva“. Videti opširnije: Jakšić, S., Davidović, D., „*Razvoj kaznenog sistema u krivičnom pravu Srbije*“, Centar za pravnu pomoć, Beograd, 2013. godiine, br. 4, str. 530.

²⁰⁵ Iako je 1929. usvojen moderni Kazneni zakonik po kome kazna nije bila sama sebi cilj, odnosno osuđenika je u zatvoru trebalo popraviti, a ne samo kazniti za učinjeno delo, država nije preduzimala gotovo ništa u prevenciji i zaštiti osuđenika. Tako se i ovom prilikom zakonodavstvo zaustavljalo na pola puta. Uzroci ove pojave bili su pre svega opšte siromaštvo države i slaba zainteresovanost za ljude na marginama. Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 18.

²⁰⁶ Smrtne kazne su izricane najviše za ubistvo i razbojništvo sa smrtnom posledicom, ali i za terorizam. Kao teroristi su kažnjavani komunisti i hrvatski, makedonski i kosovski separatisti. Prema zvaničnim statistikama, od 1920. do 1940. u Srbiji je izrečeno 459, a izvršene su 232 smrtne presude, što daje godišnji prosek od 22 presude i 11 pogubljenja (U celoj Jugoslaviji su u istom periodu izrečene 904, a izvršena 291 smrtna presuda, tj. u proseku 43 presude i 14 pogubljenja godišnje.) Videti: http://sr.wikipedia.org/sr/Smrtna_kazna_u_Srbiji pristup: 24.12.2013. godine.

²⁰⁷ Zakon je propisao da se kazna robije, zatočenja, strogog zatvora i zatvora od jedne godine i duže, izvršava u naročitim kaznenim zavodima, uređenim prema vrsti kazne, i to odvojeno za žene, maloletnike i muškarce. Kazna lišenja slobode, koja je bila izrečena na manje od godinu dana, služila se u zatvorima onih sudova koji su izrekli presudu, i to odvojeno od lica koja su u pritvoru ili istražnom zatvoru. Videti opširnije: Jakšić, S., Davidović, D., op. cit., str. 533.

²⁰⁸ Novčana kazna se mogla izricati u odnosu od najmanje 25 dinara. Naplaćena novčana kazna je bila deo fonda za podizanje i popravljjanje kaznenih zavoda, zavoda za vaspitanje i popravljjanje i zavoda za izvršenje mere bezbednosti. Videti opširnije: Krivični zakonik za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, „Službene Novine“, br. 33-XVI od februara 1929. god. u Beogradu.

odeljenju kaznenog zavoda); upućivanje u zavod za rad (pet godina); upućivanje u zavod za čuvanje i lečenje; upućivanje u zavod za lečenje pijanica (do dve godine); zabrana posećivanja krčmi; zaštitni nadzor (do tri godine po otpuštanju sa izvršenja kazne lišenja slobode); proterivanje; zabrana vršenja poziva ili zanata i oduzimanje predmeta.²⁰⁹

Kazne lišenja slobode izvršavane su u kaznenim zavodima ili paviljonima posebnog tipa u tim zavodima, a kraće kazne strogog zatvora i zatvora u sudskim zatvorima. Osuđeni su kazne izdržavali odvojeno prema individualnim svojstvima. U okviru običnih kaznenih zavoda postojala su i posebna odeljenja za smanjeno uračunljiva, duševno bolesna i osuđena lica sa telesnim nedostacima („kržljavi“).²¹⁰

U skladu sa irskom varijantom progresivnog sistema prihvaćenom u Zakonu o izvršenju kazne lišenja slobode, sam postupak izvršenja kazni lišenja slobode odvijao se u četiri faze: a) ćelijska faza²¹¹ (trajala je tri meseca do godinu dana, a izuzetno i do tri godine); b) zajednički zatvor²¹² (osuđeni su se delili u dva „razreda“, a u okviru njih u više „podrazreda“ koji su se formirali na osnovu uzrasta, ranije osuđivanosti, prirode zločina, vinosti, pobuda i moralne iskvarenosti); c) odeljenje za slobodnjake²¹³ (ova faza je otpočinjala, najranije, nakon izdržane dve petine kazne, kod recidivista posle polovine, a kod osuđenih na doživotnu robiju i onih kojima je milošću kralja smrtna kazna zamenjena kaznom lišenja slobode kada izdrže četrnaest godina) i

²⁰⁹ ibidem

²¹⁰ Videti: član. 40 Krivični zakonik za Kraljevinu, Srba, Hrvata i Slovenaca, 1929. god.

²¹¹ Po progresivnom sistemu osuđenik je, pak, provodio prva tri meseca neprekidno osamljen u ćeliji uz podesan rad, potpuno usamljen pri šetnji, u školi i božijoj službi. Po odluci upravnika zavoda, zatvorenik se mogao u ćeliji ostaviti i duže, ali neprekidno ne duže od jedne godine, „izuzev ukoliko bi po svom vladanju bio opasan po sigurnost ili moral drugih osuđenika ili sam red i disciplinu u zavodu“. U ovim slučajevima odluku je, na predlog upravnika, donosio ministar pravde, ali potpuna izolacija zatvorenika nije mogla trajati duže od tri godine. Zakon je propisivao, da osuđenike, koji su izdržavali prvi stepen kazne, moraju bar dva puta nedeljno obići upravnik, sveštenik i zapovednik zatvorske straže. Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 19.

²¹² Drugi stepen izdržavanja kazne je bio zajednički zatvor – danju obavezan rad, noću zajednički zatvor sa ostalim osuđenicima. U ovom stepenu zatvorenici su mogli razgovarati samo onoliko koliko je to zahtevao zajednički posao. Zajedničke sobe po zavodima su najčešće bile prostrane i velike, pa je u Sremskoj Mitrovici u jednu prostoriju smeštano i po 75 osuđenika, a u Niškom zavodu po 30. Videti: ibidem

²¹³ Po izdržavanju drugog stepena kazne, zatvorenici su prebacivani u odeljenje za slobodnjake. I u tom odeljenju osuđenici su bili pod nadzorom, ali su se mogli slobodnije, bez čuvara, kretati po zavodu. Videti: ibidem

d) uslovni otpust²¹⁴ (primarnim učiniocima mogao je biti odobren posle izdržane polovine izrečene kazne, recedivistima posle dve trećine, a osuđenim kojima je smrtna kazna zamenjena lišenjem slobode tek posle dvadeset godina izdržane kazne).

Zakonom o izvršenju kazne lišenje slobode propisano je da se sa osuđenim licima mora postupati strogo, ali pravedno i humano.²¹⁵ Polazeći od neophodnosti stručnog i profesionalnog osposobljavanja osuđeničke populacije, kazneni zavodi su organizovali odgovarajuće oblike rada. Osuđeni su bili obavezni da rade,²¹⁶ s tim što su imali mogućnost izbora rada prema svojim sposobnostima i sklonostima.

Izvršenje krivičnih sankcija u Kraljevini Jugoslaviji nesumnjivo je imalo uzlaznu razvojnu liniju u odnosu na period pre ujedinjenja, mada je zbog neadekvatnih arhitektonskih i građevinskih rešenja nasleđenih penitencijarnih ustanova, kao i ograničenih materijalnih i kadrovskih resursa bilo ozbiljnih problema u praktičnom implementaciji irskog modela progresivnog sistema.²¹⁷ Drugim rečima, moderna regulativa u oblasti

²¹⁴ Četvrti stepen kazne je bio uslovni otpust. Otpust je predlagao Savetodavni odbor pri kaznenom zavodu, ukoliko je bilo procenjeno da se zatvorenik popravio i da može voditi častan život u slobodi, a konačnu odluku je donosilo Ministarstvo pravde. Ipak, na uslovni otpust puštan je mali broj predloženih zatvorenika, svaki četvrti ili peti, pa su uprave pojedinih kaznenih zavoda, poput onog u Zenici, često protestovale zbog takvog postupanja Ministarstva pravde, budući da su zatvorski kapaciteti bili popunjeni do maksimuma, te su uslovna otpuštanja bila jedinstvena prilika za rasterećenje. Videti više: ibidem

²¹⁵ Praksa disciplinskog kažnjavanja, po kaznenim zavodima u Kraljevini, se u potpunosti uklapala u tadašnje evropske okvire. Statistički podaci pokazuju da je 1932. godine u francuskim zatvorima bilo disciplinski kažnjeno čak 94% svih muških zatvorenika. Državne vlasti su bile protiv preoštrog disciplinskog kažnjavanja osuđenika. Ipak, život po kaznenim zavodima je mnogo više zavisio od (samo)volje i sposobnosti upravnika zavoda, nego od relativno liberalnih propisa. Generalna inspekcija kaznenih zavoda iz 1933. godine pokazala je da su kažnjenici zavoda u Skoplju kažnjavani sa dva ili tri dana ćelijskog zatvora samo zato što nisu znali svoj osudni broj. Videti: Dobrivojević, I., *Kazneni zavodi u Kraljevini Jugoslaviji 1929-1935*“, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006. godine, str. 45-62.

²¹⁶ Smatrano je da rad „mora biti higijenski i zdravstveno podesan“, pa se tako nijedan osuđenik, po slovu zakona, nije smeo terati da radi posao koji bi ugrozio njegovo zdravlje ili život. Zakonom je bilo propisano da se osuđenicima – intelektualcima dodeljuju poslovi koje treba obavljati na čistom vazduhu i koji služe „psihičkom razonođenju i telesnom jačanju“. Kvalifikovana radnike je trebalo upotrebljavati na poslovima za koje su već osposobljeni, a osuđenike koji nemaju profesiju ili su pak premladi upućivati na zanat. Videti: „*Kućni red za kaznene zavode*“, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 3.

²¹⁷ Uvođenje služenja kazne, po irskom sistemu na teritoriji čitave Kraljevine, je predstavljalo značajnu novinu, budući da se u zavodima u Nišu, Skoplju, Požarevcu, u skladu sa praksom u Kraljevini Srbiji, osuđenici „živeli po gomilama, po dvadeset u jednom kazamatu“, a među njima nije bilo ne samo razlikovanja ili separisanja s obzirom na vrstu kazne ili prirodu krivičnog dela, nego ni razlike u pogledu toga da li su prvi put osuđivani ili su povratnici. Videti: Dobrivojević, I., loc. cit., str. 45-62.

izvršenja kazni lišenja slobode često je ostajala mrtvo slovo na papiru, dok je na delu bio režim izvršenja sa naglašenim represivnim obeležjima.²¹⁸

6.3 Izvršenje krivičnih sankcija od 1945. do 2000. godine

U toku Drugog Svetskog rata na oslobođenim teritorijama doneto je više propisa kojima je otpočelo stvaranje novog pravnog poretka. Fočanski propisi iz 1942. godine i „Krajinski dokument“ su u vidu naredbi, regulisali osnivanje narodnooslobodilačkih odbora i organizovanje vojnog sudstva. Uredbom o vojnim sudovima od 24. maja 1944. godine regulisan je rad vojnih sudova. Ovi dokumenti nisu propisivali kaznu lišenja slobode. Za ponašanja koja su smatrana da najviše ugrožavaju društveni poredak, doneti su Zakoni kojim su ta ponašanja inkriminisana. (Zakon o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze, Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju).²¹⁹

Donošenjem Ustava iz 1946. godine stvorena je mogućnost za izgradnju pravnog sistema u novoformirano državi. Zakon o vrstama kazni donet 5. jula 1945. godine²²⁰ predviđao je dvanaest kazni²²¹ (u okviru njih samo dve kazne lišenja slobode, s

²¹⁸ Kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici je početkom 1933. godine bio do te mere popunjen, da je upravnik Bralović u pismu Ministarstvu pravde isticao „da je nemoguće držati toliki broj osuđenika bez štetnih posledica po njihovo zdravlje“. Usled prenatrpanosti, vlasti su bile prinuđene da raspoređuju zatvorenike u zatvore koji su najmanje bili opterećeni, ne vodeći računa da osuđenici imaju pravo da se vide sa svojom porodicom. Jedan od tipičnih primera predstavlja slučaj Lazara Mišića iz Žarkova koji je iz zavoda u Nišu premešten u Maribor 1931. godine. Budući da zbog ekonomskih prilika i velike udaljenosti Maribora porodica nije mogla da poseti osuđenog Mišića, brat se, oktobra 1934. godine, pismom obratio Ministarstvu moleći da se kažnjenik premesti u bilo koji drugi zavod blizu Beograda, po mogućstvu u požarevački, kako bi rodbina bila u mogućnosti da ga s vremena na vreme obilazi. Ni toj, kao ni najvećem broju drugih molbi iste sadržine koje je moguće naći u fondu Ministarstva pravde nije udovoljeno. Takvo postupanje prema osuđenima se nije uklapalo u moderno shvatanje o kazni, koje je uzeto za osnovu novog Krivičnog zakonika, po kome kazna nije ispaštanje, već prilika i sredstvo za popravljavanje osuđenika. Videti: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-3160/2006/0352-31600601045D.pdf> pristup: 14.09.2013. godine.

²¹⁹ Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „Vrste kazni i oblici kažnjavanja u Srbiji do kraja Drugog svetskog rata“, istorijski arhiv Niš, 2005. godine, str. 5.

²²⁰ „Službeni list DFJ“, br. 48/1945.

²²¹ Zakon o vrstama kazni u članu 1 predviđa sledeće:

- 1) Novčana kazna; 2) Prinudni rad bez lišenja slobode; 3) Izgon iz mesta prebivanja; 4) Gubitak političkih i pojedinih građanskih prava; 5) Gubitak prava na javnu službu; 6) Zabrana bavljenja određenom delatnošću i zanatom; 7) Gubitak ili sniženje čina ili zvanja; 8) Lišenje slobode; 9) Konfiskacija imovine; 10) Lišenje slobode sa prinudnim radom; 11) Gubitak državljanstva; i 12) Smrtna kazna. Videti: Jakšić, D., Davidović, D., loc. cit., str. 530.

prinudnim radom i bez njega), kojima su 1946. godine (Zakon o potvrdi i izmenama Zakona o vrstama kazni)²²² pridodate i tri vaspitno-popravne mere. S obzirom da Zakon nije sadržao odredbe o načinu izvršenja kazni, već 27. septembra 1945. godine, doneto je Privremeno uputstvo o izvršenju kazni. U njemu se naglašava da cilj izvršenja kazne „nije samo kažnjavanje krivca, nego i prevaspitanje osuđenog u duhu odanosti otadžbini, radne discipline i časnog odnosa prema državnim i društvenim odnosima, osposobljavanje osuđenog za uslove zajedničkog života i učvršćivanje onih crta njegovog karaktera, koji će ga zadržati od daljeg vršenja krivičnih dela“, čime je prihvaćena ideja resocijalizacije osuđenih lica. Umesto ćelijskog, primenjivan je sistem zajedničkog (skupnog) izdržavanja kazne lišenja slobode, uvedene su klasifikacije osuđenih na osnovu objektivnih i subjektivnih kriterijuma, primena raznovrsnih oblika tretmana (radno angažovanje, školska nastava i kulturno-prosvetni rad), kao i druge novine kojima je sistem izvršenja u značajnoj meri unapređen.²²³

Prvim posleratnim Zakonom o izvršenju kazni iz 1948. godine²²⁴ regulisana je organizacija i način izvršenja svih kazni predviđenih u Opštem delu Krivičnog zakonika donetom 4. decembra 1947. godine.²²⁵ Kada je reč o izvršenju kazni²²⁶ lišenja slobode (s prinudnim radom i bez njega), treba ukazati da je Zakon zadržao osnovnu ideju irskog modela progresivnog sistema o napredovanju osuđenih tokom izdržavanja kazne, ali je eliminisao prvu fazu ćelijskog zatvora, zbog njenog negativnog uticaja na proces prevaspitanja. Sistem izvršenja kazni lišenja slobode počivao je na principima zajedničkog izdržavanja kazne, klasifikacije osuđenih, humanosti, resocijalizacije i individualizacije tretmana. Radno angažovanje osuđenih lica ograničeno je na osam časova dnevno,

²²² „Službeni list FNRJ“, br. 92/1948.

²²³ Videti: Privremeno uputstvo o izvršenju kazni, kab. br. 1199 od 27. septembra 1947. godine.

²²⁴ „Službeni list FNRJ“, br. 92/1948.

²²⁵ Prema učiniocima krivičnih dela mogu se izreći ove kazne: 1) smrtna kazna; 2) lišenje slobode sa prinudnim radom; 3) lišenje slobode; 4) popravni rad; 5) gubitak državljanstva; 6) konfiskacija imovine; 7) gubitak građanskih prava; 8) gubitak čina; 9) zabrana bavljenja određenim zanimanjem; 10) proterivanje; 11) novčana kazna; 12) popravljanje štete. Videti: Krivični zakon, Sl. list FNRJ 106/47.

²²⁶ Zakonikom su kao glavne kazne bile predviđene: smrtna kazna, lišenje slobode s prinudnim radom, lišenje slobode i popravni rad.

garantovan im je nedeljni odmor, naknada za rad, zdravstvena zaštita, osiguranje u slučaju nesreće na radu, komunikacije sa spoljnim svetom itd.²²⁷

Značajne izmene u sistemu krivičnih sankcija usledile su 1951. godine, kada su doneti potpun Krivični zakonik FNRJ (opšti i posebni deo)²²⁸ i Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera. Broj kazni sveden je na sedam²²⁹ (smrtna kazna,²³⁰ strogi zatvor i zatvor kao glavne kazne, ograničenje građanskih prava, zabrana bavljenja određenim zanimanjem i konfiskacija imovina kao sporedne, i novčana kazna koja se mogla izreći kao glavna ili sporedna kazna), predviđene su tri mere bezbednosti (upućivanje u zavod za čuvanje i lečenje, oduzimanje predmeta i proterivanje iz zemlje) i više vaspitno-popravnih mera²³¹ (predavanje roditeljima ili staraocu, upućivanje u vaspitnu ustanovu, ukor i upućivanje u vaspitno-popravni dom ili samo upućivanje u vaspitno-popravni dom). U Zakonu o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera²³² po prvi put su unete odredbe o postpenalnoj pomoći, tj. o pomoći osuđenom po otpuštanju sa izdržavanja kazne lišenja slobode. Takođe, zakonom je predviđeno i osnivanje posebne straže za vršenje poslova obezbeđenja kazneno-popravnih ustanova, koje su do tada vršili pripadnici narodne milicije.

²²⁷ Mladenović-Kupčević, R., „*Osnovi penologije*“, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godina, str. 183.

²²⁸ „Službeni list FNRJ“, br. 13/1951.

²²⁹ Videti: član 25 ovog Zakonika.

²³⁰ Tačnih i pouzdanih podataka nema, ali je od 1944. do 1951. godine u celoj Jugoslaviji verovatno izrečeno oko 10.000 smrtnih presuda, od kojih je većina izvršena. U Srbiji je sigurno bilo nekoliko hiljada osuđenih na smrt i pogubljenih. Pored političkih krivičnih dela, smrtna kazna je izricana i za imovinski kriminalitet – krađe i pronevere državne imovine i, najzad, za klasičan kriminalitet (ubistva i razbojništva). Do 1959. godine, smrtno kazne su izvršavane streljanjem ili vešanjem, prema odluci suda, s tim što se vešanje smatralo za teži oblik i manje je korišćeno. Posle 1950. godine, broj smrtnih kazni značajno opada. Prema zvaničnim statističkim podacima, od 1950. do 1958. godine u Jugoslaviji je smrtnih presuda bilo 229 (oko 29 godišnje), a u Srbiji 122 (oko 15). Ne postoje zvanični podaci o pogubljenjima, ali se može pretpostaviti da je od svih izrečenih smrtnih kazni izvršeno oko dve trećine.

Videti: http://sr.wikipedia.org/wiki/Smrtna_kazna_u_Srbiji pristup: 09.08.2013. godine.

²³¹ Zakonik je vaspitno-popravne mere propisivao prema krivično neodgovornim (navršena četrnaesta godina života) i krivično odgovornim maloletnicima. Maloletnicima, koji su navršili četrnaestu godinu života, mogle su se izreći sledeće vaspitno-popravne mere: predaja roditeljima ili staraocu i upućivanje u vaspitnu ustanovu. Prema krivično neodgovornim maloletnicima, ukoliko im se ne izrekne kazna, bilo je moguće izreći sledeće vaspitno-popravne mere: ukor i upućivanje u vaspitno-popravni dom (ukoliko se radi o mlađem maloletniku od četrnaest do šesnaest godina) ili samo upućivanje u vaspitno-popravni dom (starijem maloletniku od 16-18 godina). Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji*“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 23.

²³² Bitno se ne razlikuje od Zakona iz 1948. godine, ipak je u njemu doslednije regulisana ideja o resocijalizaciji osuđenih lica, kao osnovnoj svrsi izvršenja krivičnih sankcija.

Kazne, mere bezbednosti i vaspitno-popravne mere izvršavane su po ovom Zakonu sve do 1961. godine, kada je donet Zakon o izvršenju krivičnih sankcija,²³³ u skladu sa novelom Krivičnog zakonika iz 1959. godine. Naime, Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika²³⁴ iz 1959. godine reformisan je sistem krivičnih sankcija. Repertoar kazni sužen je na pet (kazna ograničenja građanskih prava je ukinuta, a zabrana bavljenja određenim zanimanje sistematizovana je u mere bezbednosti). Registar mera bezbednosti²³⁵ i vaspitno-popravnih mera²³⁶ značajno je proširen, uvedene su sudska opomena i kazna maloletničkog zatvora.²³⁷ Ove suštinske izmene u sistemu krivičnih sankcija uslovile su i potrebu donošenja Zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 1961. godine. Inače, u Zakonu je u celosti implementiran Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima iz 1955. godine. Od brojnih novina koje je zakon doneo, prevashodno u oblasti izvršenja kazne lišenja slobode, po svom značaju izdvajaju se: osnivanje otvorenih kazneno-popravnih ustanova i domova za mlađa punoletna osuđena lica; formiranje prijemnih odeljenja u kojima se organizuje proučavanje ličnosti osuđenih u cilju njihove adekvatne klasifikacije i individualizacije tretmana; liberalniji režim korišćenja prava (godišnji odmor u neprekidnom trajanju od četrnaest dana) i pogodnosti (odsustvo od sedam dana u krugu porodice); proširivanje mogućnosti za davanje uslovnog otpusta; organizovanje radne terapije primerene potrebama stručnog osposobljavanja i razvijanja radnih navika osuđenih lica itd.

²³³ „Službeni list FNRJ“, br. 24/1961.

²³⁴ Novelirani Krivični zakonik je propisivao sledeće krivične sankcije: kazne, mere bezbednosti i vaspitne mere. Od kazni, Zakonik je propisivao: smrtnu kaznu, strogi zatvor, zatvor, konfiskaciju imovine i novčanu kaznu. Videti: „Službeni glasnik FNRJ“, br. 30/1959.

²³⁵ Od mera bezbednosti Zakonik je predviđao sledeće: upućivanje u zavod radi čuvanja i lečenja, obavezno lečenje alkoholičara i narkomana, zabrana bavljenja određenim zanimanjem, oduzimanje vozačke dozvole, oduzimanje predmeta, oduzimanje imovinske koristi i proterivanje iz zemlje. Videti: ibidem

²³⁶ Vaspitne mere su bile podeljene u tri grupe: disciplinske mere (ukor i upućivanje u disciplinski centar za maloletnike), mere pojačanog nadzora (od strane roditelja ili staraoca u drugoj porodici ili od strane organa starateljstva) i zavodske mere (upućivanje u vaspitnu ustanovu, u vaspitno-popravni dom ili u ustanovu za defektne maloletnike). Videti: Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji“, SVEN, Niš, 2011. godine, op. cit., str. 24.

²³⁷ Kazna maloletničkog zatvora se mogla izricati samo starijem maloletniku, a izuzetno i punoletnom licu do 21. godinu, ako je krivično delo izvršio kao stariji maloletnik. Videti: ibidem.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 1968. godine²³⁸ donosi dve značajnije promene organizacione prirode: služba za izvršenje krivičnih sankcija je iz sastava organa unutrašnjih poslova prešla pod integrenciju organa pravosuđa, a u pogledu normativnog uređenja, materija izvršenja krivičnih sankcija nadležnost je preraspodeljena u korist federalnih jedinica.²³⁹

Proces jačanja neprikosnovenog položaja republika i decentralizacije jugoslovenske federacije, započet ustavnim amandmanima šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, kulminirao je donošenjem Ustava SFRJ iz 1974. godine,²⁴⁰ što je rezultiralo značajnim promenama i u ovim oblastima. Naime, Ustav iz 1974. godine promovise koncepciju o podeli zakonodavne nadležnosti između federacije i federalnih jedinica u oblasti materijalnog krivičnog zakonodavstva, tako da je umesto Krivičnog zakonika iz 1951. godine, 1. jula 1977. godine stupilo na snagu devet krivičnih zakona²⁴¹ (savezni, šest republičkih i dva pokrajinska), koji su menjani i dopunjivani više puta. Novi Krivični zakon donet je 1976. godine,²⁴² kojim su uređena neka načelna pitanja koja se odnose na svrhu kažnjavanja. Ovim Zakonikom je došlo do unifikacije kazne zatvora, tako da je broj kazne sveden na četiri: smrtna kazna, kazna zatvora, novčana kazna i kazna konfiskacije imovine. Inače, ovim Zakonom su pored kazni, u članu 5 predviđene i uslovna osuda i sudska opomena, mere bezbednosti i vaspitne mere.²⁴³ S druge strane, izvršenje krivičnih sankcija u potpunosti je preneto iz nadležnosti federacije u nadležnost federalnih jedinica, pa je u skladu s tim, SR Srbija 28. juna 1977. godine donela svoj Zakon o izvršenju krivičnih sankcija,²⁴⁴ koji je primenjivan jedinstveno na celoj teritoriji republike više od dve decenije.²⁴⁵

²³⁸ „Službeni list SFRJ“, br. 15/1968. i 3/1970.

²³⁹ Popović, V., „*Novela Zakona o izvršenju krivičnih sankcija*“, JRKKP, Beograd, 1968. godine, br. 2, str. 267-277.

²⁴⁰ „Službeni list SFRJ“, br. 9/1974.

²⁴¹ Krivični zakon SFRJ, „Sl.list SFRJ“, br. 44/1976.

²⁴¹ Videti član 5 ovog Zakona.

²⁴² Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, „Sl. List SFRJ“, br. 3/70.

²⁴⁴ „Službeni glasnik SRS“, br. 26/1977.

²⁴⁵ „Službeni glasnik RS“, br. 16/1997.

Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Republici Srbiji donet je tek 1997. godine, a stupio je na snagu 1. januara 1998. godine.²⁴⁶ Neophodnost usklađivanja sistema izvršenja krivičnih sankcija sa Ustavom Republike Srbije iz 1990. godine i što potpunije usaglašavanje pravnog sistema Republike u ovoj oblasti, sa nizom međunarodnih dokumenata univerzalnog i regionalnog karaktera koji formiraju okvir zaštite čoveka i njegovih prava u postupku izvršenja krivičnih sankcija, predstavljali su najvažnije razloge za njegovo donošenje. Utemeljen na pozitivnim iskustvima naše i strane (prvenstveno zapadnoevropske) penološke teorije i prakse, Zakon je zamišljen kao suštinski nov pristup izvršenju krivičnih sankcija u Republici. To potvrđuju brojne rešenja sadržana u njemu, a koja prioritarno determinišu pravac reformi: uspostavljen je jedinstven sistem izvršenja krivičnih sankcija, kao deo celovite zaštite društva od kriminaliteta, na čitavoj teritoriji Republike; svi zavodi su organizaciono povezani u jednu celinu preko novouspostavljene Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, kao organa uprave u sastavu Ministarstva pravde; usvojena koncepcija koju karakteriše postojanje pretežno zavoda poluotvorenog i otvorenog tipa; na potpuniji način regulisana je klasifikacija osuđenih lica; istaknut je značaj multidisciplinarnog ispitivanja ličnosti osuđenih prilikom prijema itd.²⁴⁷

Mada Zakon o izvršenju krivičnih sankcija iz 1997. godine predstavlja značajan kvalitativni pomak u odnosu na zakonsku regulativu iz 1977. godine, njegove pojedine odredbe nisu primenjivane u penitencijarnoj praksi: na primer, zavod za ispitivanje ličnosti osuđenih predviđen u članu 11. nikada nije osnovan.²⁴⁸ Zakonodavac je, kako se u penološkoj literaturi ukazuju, iskoračio ispred stvarnosti.

6.4 Izvršenja krivičnih sankcija od 2000. godine do danas

²⁴⁶ Videti: Stevanović, Z., M., „Osnovne karakteristike i pravci reforme izvršenja krivičnih sankcija“, Zbornik radova, Beograd, 2000. godine, str. 10-14.

²⁴⁶ ibidem.

²⁴⁷ ibidem

²⁴⁸ Mrvić-Petrović, N., „Krizna zatvora“, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 2007. godine, str. 398.

Značajne političke i društveno-ekonomske promene, koje su se u Srbiji dogodile na razmeđu II i III milenijuma, ukazivale su na neminovnost suštinske reforme krivičnog zakonodavstva i sistema izvršenja krivičnih sankcija. Delimične, česte i, po pravilu, ishitrene izmene činile su krivično zakonodavstvo sve lošijim,²⁴⁹ a problem je dodatno potenciran neadekvatnim funkcionisanjem sistema izvršenja krivičnih sankcija, što je rezultiralo pobunama u kazneno-popravnim zavodima od 6. novembra 2000. godine do 12. februara 2001. godine. Funkcionalna i organizaciona neprilagođenost sistema izvršenja novonastalim uslovima zahtevala je posebnu strategiju reforme. Opšte je poznato da su pitanja, koja se odnose na sistem krivičnih sankcija i njihovo izvršenje, od fundamentalnog značaja za demokratski razvoj jednog društva, poštovanje principa legaliteta i legitimiteta u primeni krivičnih sankcija u ostvarivanje jednakosti građana pred zakonom. Reforma je, dakle, bila pretpostavka za uključivanje Srbije u evropsku zajednicu naroda, ali i uslov za izgradnju države u kojoj će postojati vladavina prava.

U skladu s tim, narodna skupština Republike Srbije 29. septembra 2005. godine donela je Krivični zakonik (u daljem tekstu KZ),²⁵⁰ Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu ZM)²⁵¹ i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, koji su stupili na snagu 1. januara 2006. godine (u daljem tekstu ZIKS).²⁵² Tokom 2009. godine KZ je menjan i dopunjavan dva puta,²⁵³ a ZIKS jednom.²⁵⁴

KZ iz 2005. godine predviđa četiri vrste krivičnih sankcija (član 4. stav 1). To su :

1. kazne (zatvor; novčana kazna; rad u javnom interesu; oduzimanje vozačke dozvole);
2. mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena);
3. mere bezbednosti (obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi; obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi; obavezno lečenje narkomana; obavezno lečenje alkoholičara; zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti;

²⁴⁹ Videti opširnije: Stojanović, Z., „*Krivično pravo*“, opšti deo, JP službeni glasnik, Beograd, 2005. godine, str. 54.

²⁵⁰ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispravka i 107/2005 – ispravka.

²⁵¹ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

²⁵² „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

²⁵³ „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009. i 111/2009.

²⁵⁴ „Službeni glasnik RS“, 72/2009.

zabrana upravljanja motornim vozilom; oduzimanje predmeta; proterivanje stranca iz zemlje; javno objavljivanje presude; zabrana približavanja i komunikacije oštećenim; zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama;

4. vaspitne mere.

Mada, formalna struktura važećeg sistema krivičnih sankcija ukazuje na njegov pluralistički karakter, ipak je reč o dualističkom sistemu u kome paralelno sa kaznom egistiraju mere bezbednosti. Naime, mere upozorenja predstavljaju alternativu kazni, dok su vaspitne mere u krajnjoj liniji posebna vrsta mera bezbednosti koje se primenjuju prema određenoj kategoriji učinilaca (maloletnicima).²⁵⁵

Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je, da se putem generalne i specijalne prevencije, suzbijaju dela kojima se povređuju i ugrožavaju vrednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (član 4. stav 2. KZ).²⁵⁶ Krivični zakonik konkretizuje opštu svrhu krivičnih sankcija, određujući i posebnu svrhu pojedinih vrsta krivičnih sankcija. S tim u vezi, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija, svrha kažnjavanja prema članu 42. je: a) sprečavanje učinioca da čini krivična dela i uticanje na njega da ubuduće ne čine krivična dela (specijalna prevencija); b) uticanje na druge da ne čine krivična dela (generalna prevencija) i c) izražavanje društvene osude za krivično delo, jačanje morala i učvršćivanje obaveze poštovanja zakona (pozitivna generalna prevencija). Svrha uslovne osude i sudske opomene je da se prema učiniocu lakšeg krivičnog dela ne primeni kazna kada se može očekivati da će upozorenje uz pretnju kazne (uslovna osuda) ili samo upozorenje (sudska opomena) dovoljno uticati na učinioca da više ne vrši krivična dela (član 64. stav 2); najzad, KZ u članu 78. propisuje da se svrha mere bezbednosti sastoji u otklanjanju stanja ili uslova koji mogu biti od uticaja da učinilac ubuduće vrši krivična dela.²⁵⁷

Prilikom izrade KZ zauzet je načelan stav da se krivičnopravni položaj maloletnika reguliše posebnim zakonom, čime bi se Republika Srbija pridružila većem broju evropskih zemalja koje su to već učinile (posebni propisi o maloletnicima u Engleskoj postoje još od 1908. godine, u Francuskoj i Belgiji od 1912. godine, a u Nemačkoj je poseban zakon prvi

²⁵⁵ Stojanović, Z., op. cit., str. 256.

²⁵⁶ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispravka i 107/2005 – ispravka.

²⁵⁷ ibidem

put donet 1923. godine). U skladu s takvim opredeljenjem, ZM sadrži odredbe koje se primenjuju prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Odredbe Zakona odnose se na materijalno krivično pravo, organe koji ga primenjuju, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija prema ovim učiniocima krivičnih dela. Odredbe Zakona primenjuju se i na punoletna lica kada im se sudi za krivična dela koja su učinila kao maloletnici, kada ispunjeni su uslovi koje ZM predviđa, kao i na lica koja su krivično delo učinila kao mlađi punoletnici (član 1. st. 1 i 2).

Jedna od najznačajnih novina koju ZM donosi je mogućnost da se prema maloletnom učiniocu krivičnog dela primene vaspitni nalozi²⁵⁸ tj. mere sui generis koje nemaju karakter krivične sankcije (član 5). Prema članu 6. ZM, svrha vaspitnih naloga je da se nepokretanjem ili obustavljanjem krivičnog postupka, utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti, kako ubuduće ne bi činio krivična dela, što ukazuje da je njegovo delovanje isključivo na planu specijalne prevencije.

Pored toga, maloletnicima se za učinjena krivična dela mogu izreći vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti predviđene članom 79. KZ, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti (član 9.ZM).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa tri vrste vaspitnih mera, kao najvažnijih krivičnih sankcija, namenjenih ovoj kategoriji učinilaca (član 11. stav 1):

1. mere upozorenja i usmeravanja (sudski ukor i posebne obaveze);

²⁵⁸ “Ako pođemo od odredbi iz Posebnog dela našeg krivičnog zakonika, možemo zaključiti da mogućnost primene vaspitnih naloga nije zanemarljiva, da su u pitanju brojna krivična dela, od kojih nisu sva u kategoriji bagatelnih delikata, već se radi i o delima srednje težine. Primera radi, polazeći od ovog uslova vezanog za propisanu kaznu, vaspitni nalozi se mogu izreći maloletniku koji je izvršio neko od sledećih krivičnih dela: nehatno lišenje života, laka telesna povreda, teška telesna povreda /pojedini oblici/, učestvovanje u tuči, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči i svađi, protivpravno lišenje slobode, prinuda, zlostavljanje i mučenje, ugrožavanje sigurnosti i dr. Iz ove delimično prezentirane „liste“ krivičnih dela koja u pogledu propisane sankcije ispunjavaju uslov za primenu vaspitnih naloga, jasno je da se radi ne samo o značajnom broju krivičnih dela, nego i o krivičnim delima koja su procentualno veoma zastupljena u ukupnom kriminalitetu. Bez obzira što je primena vaspitnih naloga samo mogućnost, može se reći da je u pitanju mera parapenalnog karaktera koja se, to će praksa pokazati, može afirmisati kao veoma zastupljeno sredstvo reagovanja na lakši i srednji kriminalitet kada se kao učinioци pojavljuju maloletna lica.”

Videti: <http://www.ius.bg.ac.rs/Naucni/Razvoj%20pravnog%20sistema%202006/19%20-%20Projekat%202006-13.pdf> pristup: 28.09.2013. godine.

2. mere pojačanog nadzora (pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca, ili staraoca; pojačan nadzor u drugoj porodici; pojačan nadzor od strane organa starateljstva; pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnica) i
3. zavodske mere (upućivanje u vaspitnu ustanovu; upućivanje u vaspitno-popravni dom; upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje).²⁵⁹

Svrha vaspitnih mera je, prema članu 10. stav 1 ZM, da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti, na vaspitanje i pravilan razvoj ličnosti maloletnika, kako bi se obezbedila njegova reintegracija u društvenu zajednicu. Dakle, i kod vaspitnih mera prvenstveno je izražena specijalna prevencija. Svrha kazne maloletničkog zatvora najvećim delom poklapa se sa svrhom vaspitnih mera ali ima i nekih osobenosti. Primenom kazne maloletničkog zatvora nastoji da se ostvari pojačan uticaj na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrše krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10. stav 2. ZM). Drugim rečima, pored specijalne, naglašava se i razvoj generalne prevencije.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija,²⁶⁰ sem toga što reguliše izvršenje novih sankcija predviđenih u KZ, poboljšava postojeća i donosi brojna suštinski nova rešenja koja će biti detaljno razmatrana. Ipak, na ovom mestu treba ukazati da ZIKS posebnu pažnju posvećuje javnosti rada Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (čl.29 i 30); pruža znatno šire garancije kod primene mera prinude (čl. 128-135); proširuje prava osuđenog lica u

²⁵⁹ „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

²⁶⁰ Prema odredbama člana 1, ZIKS-om se uređuje, ako posebnim zakonom nije drugačije uređeno, postupak izvršenja krivičnih sankcija prema punoletnim licima, prava i obaveze lica prema kojima se izvršavaju sankcije, organizacija Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, nadzor nad njenim radom, izvršenje sankcija izrečenih za privredne prestupe i prekršaje, oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim delom i privrednom prestupom, kao i primena mere pritvora. Ukoliko je Zakonom o potvrđivanju međunarodnog ugovora uređeno neko od navedenih pitanja, primenjivaće se odredbe tog Zakona. Inače, član 3 predviđa da se odredbe ZIKS-a primenjuju i prilikom izvršenja krivičnih sankcija koje izreknu strani sudovi, kada je to određeno posebnim zakonom i međunarodnim ugovorom. Videti: „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009.

disciplinskom postupku (čl. 156-163); uvodi pravo osuđenog na sudsku zaštitu koje se ostvaruje u upravnom sporu (član 165) itd.

S ciljem usklađivanja sa Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine²⁶¹ i evropskim pravnim standardima iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija ZIKS je, kako smo već ukazali, izmenjen i dopunjen 2009. Međunarodni standardi, koji su bili okvir za predlaganje izmena i dopuna Zakona, su nova Evropska zatvorska pravila, koja imaju karakter preporuke Saveta Evrope,²⁶² a usvojena su nakon stupanja na snagu ZIKS-a. Državama članica, SE preporučio je da se u donošenju zakona u ovoj oblasti, definisanju politike i u praksi rukovode tim pravilima. Prilikom izrade novih zakonski rešenja, vodilo se računa i o sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, kao i o standardima koje je u svojim opštim izveštajima usvojio Komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u članu 2. određuje svrhu primene krivičnih sankcija kao suzbijanje dela kojima se povređuju ili ugrožavaju čovek i druge osnovne društvene vrednosti; ova svrha ostvaruje se putem izvršenja pravosnažnih i izvršnih sudskih odluka. Svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom njenog izvršenja, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela. S tim u vezi, treba ukazati da je kazna zatvora jedina krivična sankcija čiju svrhu izvršenja ZIKS propisuje.

Sistem izvršenja krivičnih sankcija se, uprkos novoj zakonskoj regulativi i nizu zahvata preduzetih u okviru sprovođenja Strategije za njegovu reformu, suočava sa brojnim teškoćama u funkcionisanju. Kada je reč o izvršenju zatvorskih sankcija, kao dominantni problemi izdvajaju se:

²⁶¹ „Službeni glasnik RS“, br. 83/2006. i 98/2006.

²⁶² Preporuka Komiteta ministara (KM) SE br. R (2006)2 u vezi sa evropskim zatvorskim pravilima. Ovom preporukom zamenjena je Preporuka (KM) SE br. R (87) 3 o evropskim zatvorskim pravilima.

1. prenaseljenost zavoda²⁶³ – mada realni kapaciteti za smeštaj lica lišenih slobode u Republici Srbiji iznose oko 6.000, odnosno 4.500 prema kriterijumima EZP, njihov broj je 31.12.2003. iznosio 7.128, četiri godine kasnije – 8.970, 31.12.2008 – 9701, a 31.3.2009. godine – 10.533, 31.12.2010 – 11.211, 31.12.2011. – 11.094, 31.12.2012 – 10.226.²⁶⁴ Očigledno, prekobrojnost je dostigla epidemijske razmere obesmišljavajući svrhu institucionalnih krivičnih sankcija, pre svega kazne zatvora;²⁶⁵
2. neadekvatna arhitektonska rešenja i zastarelost pojedinih penitencijarnih ustanova – radi se o izuzetno složenom problemu koji onemogućava smeštaj i tretman lica lišenih slobode u skladu sa međunarodnih standardima i zahtevima. Primera radi, zgrada Okružnog zatvora u Pančevu sagrađena je u prvoj četvrtini XIX veka, zatvor u Subotici datira od 1880. godine, dok je zgrada zatvora u Zrenjaninu građena od 1906. - 1908. Zgrade u kojima se nalaze zatvori u Pančevu i Vršcu pod zaštitom su Zavoda za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije, tako da u njima nisu moguće nikakve građevinske intervencije;²⁶⁶
3. kadrovski problemi – nedovoljno brzo popunjavaju se upražnjena formacijska radna mesta u službi za obezbeđenje, što se negativno odražava na funkcionisanje i

²⁶³ Sudovi u Srbiji su samonicijativno gotovo ukinuli institut uslovnog otpusta. Zakon predviđa da svaka osoba nakon isteka 2/3 kazne može da zatraži uslovni otpust. Analizom podataka koje je izvršio Beogradski centar za ljudska prava vidljivo je da sudovi u proseku odbijaju oko 95% svih molbi za uslovni otpust. Korene ovakvog ponašanja sudija treba tražiti pre svega u strahu od pogrešne odluke i političkog pritiska. Tako je u vremenu tzv. reizbora sudija u Srbiji broj odobrenih uslovnih otpusta dodatno pao, što samo po sebi dovoljno govori o nezavisnosti sudstva i širini slobodne sudijske procene.

Nefunkcionisanje instituta uslovnog otpusta, dovelo je, do velikih problema u zatvorima. U tri najveća zatvora u Srbiji vidljive su posledice ovakve politike sudova u Srbiji. Naime, svaka osuđena osoba na odsluženju kazne u zatvoru trebalo bi da bude radno angažovana, što bi pomoglo u procesu resocijalizacije. Napredak u resocijalizaciji kosenkvetno bi doveo do pozitivnog mišljenja nadležnih u zatvoru, prilikom podnošenja molbe za uslovni otpust. Međutim, osuđeni su svesni činjenice da uslovni otpust ne funkcioniše. Takođe im je jasno da će, bez obzira na vladanje tokom izdržavanje kazne (poštovanje discipline, radna angažovanost i sl.), morati da odsluže kaznu zatvora do kraja. Sve ovo proces resocijalizacije čini otežanim, često nemogućim procesom. Videti: „*Opstrukcija evropskog puta*”, Helsinški odbor za ljudska prava, u Srbiji, 2011. godine, str. 58.

²⁶⁴ Videti: GIU/ 2003, GIU/2008, GIU/2009, GIU/2010, GIU/2011, GIU/2012. (GIU – Godišnji izveštaj Uprave za izvršenje krivičnih sankcija).

²⁶⁵ Pavlović, M., „*Prekobrojnost zatvorske populacije*“, PŽ, Beograd, br. 9/2006. str. 937.

²⁶⁶ Videti: GIU/2008. op. cit., str. 45. i 47.

bezbednost penitencijarnih ustanova. Pored toga, veoma je teško, zainteresovati lica za rad u službi za zdravstvenu zaštitu, odnosno tretman;²⁶⁷

4. problemi u ostvarivanju zdravstvene zaštite – svega nekoliko ustanova ima zadovoljavajući primarnu zdravstvenu zaštitu lica lišenih slobode, dok ostale angažuju lekare iz lokalnih bolnica ili domova zdravlja. Zbog prenaseljenosti i sve većeg broja pacijenata, koji se leče od bolesti zavisnosti, Specijalna zatvorska bolnica teško može preuzeti ulogu centralne bolnice za sistem izvršenja.
5. nemogućnost adekvatnog radnog angažovanja osuđenih lica;²⁶⁸
6. negativni trendovi u strukturi lica lišenih slobode i strukturi izvršenih krivičnih dela – uporedo sa povećanjem broja ovih lica, ispoljavaju se i drugi izrazito nepovoljni trendovi: porast broja teških krivičnih dela sa elementima nasilja; organizovani kriminalitet; smanjenje starosne granice počilaca krivičnih dela; izražen problem povrata, kao i visok nivo bolesti zavisnosti (polovina njih imala je iskustvo sa drogama ili su aktivni zavisnici). U uslovima prenaseljenosti zavoda, ovakva kriminološka i psihološka struktura lica lišenih slobode direktno utiče na: razvoj neformalnog sistema; smanjenje kako njihove, tako i bezbednosti zaposlenih; pojavu unošenja nedozvoljenih predmeta i supstanci; narušavanje discipline i nepoštovanje kućnog reda; organizovane proteste; ukupno lošu atmosferu u ustanovama, i posledično smanjen nivo bezbednosti.²⁶⁹

Da bi se navedeni problemi prevazišli, između ostalog, pristupilo se:

1. rekonstrukciji i adaptaciji postojećih, kao i izgradnji novih smeštajnih kapaciteta – npr. novi objekat u Padisnkoj Skeli kapaciteta 450 lica i Posebno odeljenje za izdržavanje kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala u okviru KPZ u Požarevcu – Zabeli, koje treba da omogući smeštaj za 120 osuđenika. Ukupni kapacitet novoizgrađenih objekata u narednom periodu ne bi smeo biti manji od 2.000 mesta.²⁷⁰ Novi

²⁶⁷ ibidem

²⁶⁸ ibidem str. 33.

²⁶⁹ GIU/2007, str. 11.

²⁷⁰ ibidem. str. 13.

objekti moraju biti u potpunosti prilagođeni evropskim standardima u prostornom i bezbednosnom smislu, što će omogućiti čuvanje svakog lica lišenog slobode u humanim uslovima na bezbedan i siguran način;

2. izmeni propisa o prijemu u radni odnos, povećanju broja zaposlenih u pojedinim službama i racionalizaciji radnih mesta – prioritetni zadatak je povećanje broja zaposlenih u službi za obezbeđenje koji, imajući u vidu očekivani rast osuđeničke populacije i nove smeštajne kapacitete, ne sme biti manji od 3.000. Racionalizacijom i sistematizacijom radnih mesta treba omogućiti da što veći broj zaposlenih, direktno i aktivno bude uključen u rad sa licima lišenim slobode;²⁷¹
3. novoj kategorizaciji zavoda i izmeni koncepta resocijalizacije – pored optimalne kategorizacije ustanova prema novim pokazateljima i karakteristikama osuđeničke populacije, učinjeni su i značajni naponi na planu kvalitativne izmene koncepta resocijalizacije. U tretmanu lica lišenih slobode težište je na individualizaciji u pristupu i primeni programa, koji su u funkciji životnih potreba osuđenog (odvikavanje od droga, smanjenje agresivnog ponašanja, osposobljavanje za život u zajednici itd.).²⁷²
4. kontinuiranoj obuci i stručnom usavršavanju zaposlenih u Upravi – s ciljem da svim zaposlenima kao najvažnijem resursu sistema izvršenja i nosiocima reformi omogući obuku, stručno usavršavanje, unapređenje znanja i kvalifikacija, kao i povećanje motivacije za rad, 2004. godine osnovan je Centar za obuku i stručno osposobljavanje u Nišu. Centar sprovodi obuku zaposlenih u vidu osnovnih, dopunskih i specijalističkih kurseva, radionica, seminara i konferencija, samostalno ili u saradnji sa drugim organima, institucijama i međunarodnim organizacijama. U prve tri godine rada kroz različite programe obuke prošlo je preko 2.000 zaposlenih u Upravi. Centar preuzima sve važniju ulogu i u odabiru i testiranju budućeg kadra Uprave;²⁷³

²⁷¹ ibidem

²⁷² ibidem

²⁷³ GIU//2006, str. 24 i 26. i GIU/2008, str. 15.

5. uspostavljanju pretpostavke za implementaciju alternativnog sistema kažnjavanja – nakon potpunog zaokruživanja zakonskog okvira za izvršenje kazne rada u javnom interesu i uslovne osude sa zaštitnim nadzorom, prioriteti su bili: izbor poverenika; osnivanje Povereničke službe u okviru Odeljenja za tretman i alternativne sankcije; izrada dokumenta „Uloga Povereničke službe u sistemu izvršenja krivičnih sankcija“ kojim se bliže uređuje način rada, postupanja i ponašanja poverenika nadležnih za izvršenje alternativnih sankcija; donošenje neophodnih podzakonskih akata; organizovanje seminara za stručno usavršavanje poverenika koje vode eksperti Probacione službe Kraljevine Holandije; sprovođenje sveobuhvatne kampanje promovisanje alternativnih sankcija u javnosti, s obzirom da one predstavljaju novinu u Srbiji itd;²⁷⁴
6. unapređenju transparentnosti rada Uprave i poboljšanju zaštite prava lica lišenih slobode – novim ZIKS-om po prvi put je uveden dvostepeni sistem zaštite prava osuđenih u okviru Uprave, predviđena je sudska zaštita i omogućeno sprovođenje kontrole od strane državnih tela izvan sistema izvršenja, kao i nezavisne kontrole od strane različitih domaćih i međunarodnih organizacija i tela; ratifikovan je Protokol dobre volje; izrađeni su i distribuirani „Priručnik za zatvorenika“ i „Etički kodeks zatvorskih službenika“, u programe obuke penitencijarnog osoblja uključeno je upoznavanje i primena propisa iz oblasti zaštite ljudskih prava; s ciljem obezbeđivanja bolje informisanosti osuđenih lica o njihovim pravima formirane su pravne biblioteke u zavodima, adekvatnim medijskim izveštavanjem u redovnim publikovanjem godišnjih izveštaja o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija ostvaren je napredak u upoznavanju javnosti sa radom zavoda, povećana je transparentnost, kao i monitoring nad ostvarivanjem prava lica lišenih slobode.²⁷⁵

²⁷⁴ GIU/2006, op. cit., str. 12-13.; GIU/2007, op. cit., str. 37.; GIU/2008, op. cit., str. 79-85.

²⁷⁵ GIU/2006, op. cit., str. 14-15 i 48; GIU/2007, op. cit., str. 19; GIU/2008, op. cit., str. 47.

7. Zaključak

Istorijski posmatrano, razvoj krivičnih sankcija se može sagledati kroz tri perioda: stari, srednji i novi vek. Period privatne reakcije na kriminalno ponašanje predstavlja period nastanka prvobitne ljudske zajednice. Ovako formirane grupe, koje je etnolog Luis Morgan podelio na rodove, bratstva, plemena i udruženja koja su slična državi, zasnivaju se na krvnom srodstvu. Težnja takvog okupljanja i nastanka je, da delujući zajedno, zaštite sebe od spoljnog uticaja koje su prouzrokovani dejstvom drugih grupa – plemena. Njihovi međusobni odnosi su regulisani običajima koji su u tesnoj vezi sa religijom tj. „natprirodnim silama“. Poglavica plemena predstavlja njihovog vođu i ostali se prema njemu odnose sa poštovanjem. Pored obaveze poštovanja poglavice, pripadnici plemena su dužni da poštuju i običaje. Njihovim nepoštovanjem došlo bi do ugrožavanja harmonije u plemenu, a u najgorem slučaju i do raspada plemena. Tada se javlja prva potreba da se to „nedozvoljeno ponašanje“ sankcioniše. Takvo ponašanje je moglo poticati od pripadnika tog plemena, ali i od pripadnika drugih plemena. Međusobne konflikte pleme je rešavalo najpre progonstvom, kao prvobitnom reakcijom na jedno „nedozvoljeno ponašanje“. Proteran iz svog plemena, bez zaštite i pomoći, ubrzo bi kažnjeni zapao u zarobljeništvo od strane drugih plemena, bio mučen pa i ubijan. Za pripadnike drugih plemena važila je drugačija kazna, krvna osveta. Muški pripadnici zaraćenih plemena su se okupljali i na tim sastancima pokušavali da reše nastali konflikt. Članovi ubijenog plemena su tražili da im predaju ubicu ili drugog člana, kako bi njegovim ubistvom postigli „pravdu“ za učinjeno zlo. Nekada je za jednog člana, pleme tražilo izručenje dva ili više pripadnika u zavisnosti od značaja koje je imalo ubijeno lice u tom plemenu, npr. za smrt poglavice. Ovakva moralna obaveza je ostavljena svim muškim pripadnicima plemena pa je tako krvna dugo „živela“ i dobila svoju beskonačnost u primeni. Međutim, kako Sima Avramović u svojoj knjizi piše, ovakvo sankcionisanje je bilo vrlo efikasno. Uporedivši tadašnju stopu kriminaliteta sa stopom kriminaliteta u bilo kom pravnom sistemu dobili bismo nesrazmerne rezultate. Dakle, „broj onih pojedinaca, koje bismo savremenim pravničkim rečnikom mogli nazvati prestupnicima, bio je zanemarljivo mali, toliko neznatno sićušan u

poređenju sa brojem delikventa u ma kom savremenom pravnom sistemu“. Strah od ismevanja pripadnika plemena, strah od „božje kazne i uvrede Bogova“ ili strah od kazne svakako je imalo uticaja da se prestupi vrše u veoma malom broju.

Nastanak prvih država označava kraj prvobitne zajednice, ali nakon toga postoje pojedina društva koja zadržavaju odnose karakteristične za preddržavno uređenje. Te prve države su bile zasnovane na religiji, tj. vladari prvih država su svoj autoritet izvodili iz volje bogova. Prvi zakonici su obično predstavljali zapisivanje običaja, a sam tekst je dosta kauzistično uređivao društvene odnose. Naime, kako se društveni odnosi usložnjavaju, potrebno ih je regulisati većim brojem običaja. Postalo je teško pamtiti i prenositi ih kroz generacije. Pronalaskom hijeroglifa i klinastog pisma počinju da se zapisuju. Neki običaji su zapisivani na papirusu, dok drugi su zapisivani na glinenim pločama, što je doprinelo njihovom očuvanju i omogućilo nam da ih i danas izučavamo. Način zapisivanja zavisio je od civilizacije. Međutim, postavlja se pitanje da li su prvi zakonici predstavljali zapisivanje običaja onako kako su nastali, ili su ih naprotiv menjali, dopunjavali a nekada i ukidali uvođenjem sasvim novih pravila ponašanja? Ukoliko se uzmu u obzir najstariji zakonici prvih država, jasno se uočava da oni ne sadrže celokupno, sistematizovano običajno pravo, nego samo neke njegove norme. Hamurabijev zakonik, na primer, ne reguliše najvažniji i najčešći delikt – umišljajno ubistvo. Njime se vrlo precizno govori o specifičnim slučajevima ubistva, recimo kada se sruši kuća i ubije vlasnika ili njegovog sina uređuje se odgovornost građevinara. Gortinski zakonik, na primer, ne govori uopšte o ubistvu ili drugim teškim krivičnim delima, već uređuje preljubu i silovanje. Odgovori su jasni, ovi prvi zakonici ne uređuju ono što je bilo opštepoznato i dosta uređeno običajnim pravom, već o spornim i nejasnim pravnim pitanjima. Na takva pitanja običajno pravo je nudilo loša ili nikakva rešenja, pa se samim tim ovim zakonicima popunjavaju i pravne praznine. U prvim državama se javljaju i društveni slojevi, što je doprinelo robovlasništvo kao društveno uređenje. Društveni položaj, status i ekonomska moć dovode do nejednakosti u kažnjavanju učinioa krivičnih dela. Tako da za isto krivično delo, učioniocu se izriče drugačija kazna. Tako, na primer, u Hamurabijevom zakoniku, kada je telesnu povredu pretrpeo jedan avilum, primeniće se princip taliona, a kada čovek njegovog ranga povredi pripadnika nižeg staleža, zakonodavac propisuje samo novčanu kaznu. Izuzetak predstavlja

egipatsko pravo, pri čemu ova klasna razlika nije uočljiva kao u drugim zakonima tog vremena. Tako se za krivično delo za koje je predviđeno šibanje kao telesna kazna, primeniti i kod pripadnika najviših društvenih slojeva. Princip talion u starom veku javiće se sa ciljem da zameni krvnu osvetu. Za ljude drevnog vremena on je svakako bio i logičan i pravičan način odmeravanja kazne - ni više, ni manje od onoga što je učinjeno oštećenom. Kada se ne bi mogao primeniti „potpuni“ talion onda bi se primenio simbolični talion. Međutim, nisu svi zakonici starog veka brutalni pri izvršenju telesnih kazni, kao što je to slučaj sa Hamurabijevim zakonikom. Egipatsko pravo ističe brutalnosti samo kada su u pitanju teška krivična dela (ubistvo roditelja), ali je nerazvijenije od vavilonskog prava jer predviđa kolektivnu odgovornost, koju zadržava iz prvobitne ljudske zajednice. Atinsko pravo, takođe, ne pribegava primeni brutalnih sankcija, ali se, na primer, progonstvo izjednačava sa smrtnom kaznom, jer progan „prestupnik“ je mogao biti ubijen a da pritom niko ne odgovara za njegovo ubistvo.

Karakteristika srednjeg veka je nastanak feudalnih država, ali i veliki uticaj crkve. Ideja ispaštanja, kao osnovnom cilju kažnjavanja, bila je pridodata ideja zastrašivanja okoline. Izvršenje propisanih kazni izazivalo je svojom svirepošću strah, koji je morao biti opomena potencijalnim učiniocima nedozvoljenih ponašanja. Od krivičnih kazni koje su se izvršavale u feudalnom dobu, prisutne su smrtna kazna, kompozicija i kazna društvene degradacije. U srednjem veku cilj nije samo kazniti učinioca za izvršeno krivično delo, nego ga dovesti do pokajanja mučenjem i posebno osmišljenim torturama. On, pre svega, treba da odvraća i ostale koji su imali nameru da krenu put kriminaliteta, pa su se sve kazne izvršavale javno. Od kazni u srednjem veku su prisutne, smrtna kazna, telesna kazna, „vražda“ tj. otkup, a u nekim zakonodavstvima se još pominje i društvena degradacija. Zavisno od stupnja razvoja srednjovekovne države, zavisila je i vrsta sankcije, ali i krivični postupak. Kao što rekoah, nanošenje velikih bolova i patnji je bilo primenjivano, ne samo pri izvršenju kazne, nego i u postupku koji se vodio protiv okrivljenog. U dokazivanju krivice korišćena su i imaginarna dokazna sredstva „božji sud“, „pravdanje vodom“, „pravdanje usijanim gvožđem“, koja su samo neki od načina dokazivanja. Naime, postupak tumačenja ovako „dobijenih rezultata“ na osnovu ovih dokaznih sredstava nigde nije objašnjen, tako da apsurdnost njihove primene ne treba posebno naglašavati. Zanimljiv je slučaj sudskog

dvoboja koji je postojao u Franačkoj kada bi postojala dva suprotna iskaza, odnosno kada se ne bi mogla drugačije utvrditi istina. U VI veku, za vreme vladavine Gontrana u Franačkoj jedan istaknuti Franak po imenu Hundo se osmelio da lovi u kraljevoj šumi. Čuvar šume je svom kralju to saopšio, na šta je kralj pozvao Hunda na saslušanje. Hundo je optužio čuvara da laže, pa im je kralj odredio sudski dvoboj. Na mestu kraljevog stražara borio se istaknuti profesionalni borac protiv Hunda. I onda, kada je Hundo već bio savladan, uspeo je da pobedi kraljevog borca. Bez obzira na to, on je vrlo brzo uhapšen i usmrćen. Franačko zakonodavstvo u većini slučajeva primenjuje kazne imovinskog karaktera, tj. „vraždu“. Iznos koji je predviđao Salijski zakonik je veoma visok za skoro sva krivična dela, tako da ni celokupnom svojom imovinom okrivljeni Franak ne bih mogao da ga izmiri. Smatra se da je jedan od mogućih razloga za uspostavljanje ovako visokih iznosa, upravo taj što okrivljeni Franak pada u ropstvo ukoliko ne plati kaznu. To je bilo i više nego poželjno, jer se novac vrlo malo koristio u srednjovekovnoj Franačkoj i bila je uspostavljena naturalna privreda. Kada se govori o surovim kaznama, jedne od najsurovijih u njihovom izvršenju su Nemačka i srednjovekovna Engleska. U Nemačkoj načela inkvizitornog postupka prodiru još u XIV veku. U inkvizicionom postupku kraljica svih dokaznih sredstava je priznanje okrivljenog. Istražni postupak, ili inkvizicioni, je mogao da traje neograničeno sve dok okrivljeni ne prizna delo koje mu se stavlja na teret. Bez zaštite osnovnih ljudskih prava, čvrstih dokaza, često o postojanju samo sumnje, okrivljena lica su provodila čak i godine trpeći najrazličitije oblike mučenja. U Nemačkoj su sve kazne izvršavane javno, i telesne i smrtne kazne. Prizori strašnog pogubljenja, sa prethodnim sečenjem delova tela, kidanjem mesa, čupanjem jezika, vađenje očiju, krasili su srednjovekovne trgove. Na kapijama grada visili su leševi obešeni koji su trebali da posluže kao lekcija svakom ko poželi da izvrši krivično delo. Ni Engleska ne zaostaje u takvim načinima izvršenja, a za preko 220 krivičnih dela se predviđa smrtna kazna. Jedina je Ruska pravda od zakona koja ne primenjuje smrtnu kaznu, već novčane kazne koje su zavisile od društvenog položaja učinioca.

Novi vek, upravo zbog neefikasnosti srednjovekovnih kazni, predstavlja period pokreta mnogih reformatora. Naime, istaknuti pravници tog perioda žele da ukažu na potrebu zamene postojećih kazni nekim drugim, npr. neinstitucionalnim. Smatraju da je

smrtna kazna apsurdna, jer se prekomerno izvršavala a stopa kriminaliteta nije opadala. U svom delu „Utopija“ Tomas Mor ukazuje na stanje u Engleskoj za vreme vladara Henrija VIII. Za vreme vladavine Henrija VIII izvršavane su do 120 smrtne kazne mesečno. On kritikuje i ukazuje na slabosti tadašnjeg Zakona, ali ne nudi konkretno rešenje, pa je ovo delo više predstavljeno kao jedan roman koji je imao dobru zamisao. Moteskje ima rešenja za takvo stanje u engleskom zakonodavstvu. U svom delu “U duhu zakona” knjiga XI on predviđa da u izricanju sankcije učestvuje izabrani sudija, istog materijalnog stanja kao optuženi.

Pravna situacija u Francuskoj takođe je bila veoma loša. O tome najbolje svedoči „afera Kalas“. U pozadini ovog događaja su religijski sukob između protestanata i katolika, ali i administrativna zloupotreba dokaza koja je Žana Kalasa koštala života. Naime, 1761. godine pronađen je mrtav najstariji sin Žana Kalasa, Mark Antonio. Koristeći pozadinu sukoba između protestanata i katolika, Žan Kalas biva optužen od strane opštinske skupštine. Kako nije hteo da prizna krivicu tvrdeći da je nevin, odlučili su da ga raspinju na točak. Ni posle toga nije priznao, nakon čega je obešen i spaljen. Njegova žena i sin Pjer su proterani, nakon čega se sreću sa Volterom koji preuzima slučaj. Naime, on iznosi ovaj slučaj Kraljevskom Savetu nakon čega biva ponovljen postupak pred opštinskom skupštinom. Utvrdivši zloupotrebu i doprinos u podizanju lažne optužbe, službenik je bio otpušten nakon čega izvršava samoubistvo. To je bio verovatno samo jedan od mnoštvo sličnih slučajeva. Upravo takvi slučajevi, socijalne razlike, smrtne kazne koje su izvršavane na najsurovije moguće načine, ali i nesrazmernost između krivičnih dela i kazni, budi svest kod naroda. Podstaknuti i radovima pravnika i filozofa, koji takođe sve otvorenije o tome govore, dovešće do velike Francuske buržoaske revolucije 1789. godine. Usvojena su neka od najvažniji načela, koja će pre svega štititi najosnovnija ljudska prava. Međutim donošenjem Napoleonovog Krivičnog zakonika 1810. smrtna kazna se i dalje izvršava okrutno, dok su sankcije vidno pooštrene.

Italijanski pozitivisti smatraju da se u izučavanje kriminaliteta treba pristupiti kao u izučavanju bolesti pa se, samim tim, i prema kriminalcu treba ophoditi kao obolelom koga treba lečiti, a ne kazniti. Ovi pokušaji su urodili plodom pa se u Italijanskom krivičnom zakonu unose nove odredbe o uvođenju mera bezbednosti. Sve ovo doprinosi, da

se u istoriji krivičnog prava kao savremena pojava tj. pojava XX veka, javi i pokret društvene odbrane. Naime kroz istoriji, sagledavši razvoj krivičnih sankcija, javljaju se određene težnje: - da se pored kazne kao vid ispaštanja, obezbedi zaštita društva;

- da se pored kazni, koje imaju cilj naknadu štete za učinjeno zlo, omogući popravljjanje ako ne i prevaspitanje učinioca krivičnog dela;
- da se u krivičnom pravosuđu, obezbedi očuvanje ljudske ličnosti prema kojoj uvek mora se čovečno postupati.

Ovakve težnje su ujedno postale i osnovne postavke pokreta društvene odbrane. Međutim, kada govorimo o ovakvim ciljevima koji su trebali dovesti do reforme u krivičnom pravu, ne možemo se striktno vezati za XX vek i pokret društvene odbrane. Takvi ciljevi su uočljivi i u delu Platona koji veruje u popravljjanje učinioca krivičnog dela, smatra da treba podsticati prevenciju i sprečiti dalje vršenje krivičnih dela „kako od onog ko izdržava kaznu, tako i od onih koji prisustvuju izricanju kazne”. Francuska je u srednjem veku čak našla rešenje kako skloniti sa ulice prosjake, skitnice i žene “rđavog vladanja” i sprečiti da upravo oni postanu kriminalci. Organizovana su skloništa, najpre u Francuskoj a onda i u ostalim državama, a popravljjanje je teklo kroz rad i strogu disciplinu. Tako ideje o popravljjanju zločinca sve više u budućnosti zauzimaju mesta, potiskivajući zastrašivanje i surovo kažnjavanje. Kako ističe Tomas Mor u svojoj “Utopiji”, kao veliki protivnik smrtne kazne, da su i Rimljani poznavali sve te kazne, ali su osuđene slali na rad u rudnicima . Tako se prema njemu srednjovekovni zakonici, a pre svega sudije koje izriču kazne, ponašaju kao zli učitelji koji više vole da tuku svoju decu, nego li da ih uče. Pod uticajem ovakvih ideja, donose se novi zakonici kao što je to slučaj sa bavarskim Krivičnim zakonikom, gde dominiraju zahtevi zakonitosti, moralne odgovornosti i razmatranja krivičnog dela kao strogo objektivnog elemenata.

Istorijski razvoj krivičnih sankcija u Srbiji može se pratiti na sledeći način: a) do 1918. godine; b) za vreme Kraljevine Jugoslavije; c) od 1945. godine do 2000. godine i d) od 2000. godine do danas.

Do donošenja Dušanovog zakonika, o razvoju krivičnih sankcija i načinu kažnjavanja ne postoji neki sačuvan dokument. Zakonopravilo Svetog Save uređivalo je crkvene odnose i njime se nastojalo očuvati disciplinu i zaštititi crkvenih dobara. Dušanov

zakonik uređen je na principu taliona, kojim kazna treba biti jednaka izvršenog krivičnom delu, ali sa jasnim razlikama u izricanju kada je reč o različitoj društvenoj pripadnosti. Klasne razlike postoje u određivanju kazne, pa smrtna kazna može biti zamenjena telesnom ukoliko je žrtva rob a izvršilac krivičnog dela slobodan čovek. Krivični zakonik prote Matije Nenadovića (5. maja 1804. godine na skupštini valjevske nahije) i Karađorđev Kriminalni zakonik (1807. godine) su nastavili razvoj krivičnog prava posle Prvog srpskog ustanka. Oba zakonika su, u skladu sa duhom i potrebama toga vremena, predviđala brojna krivična dela vojne prirode i propisivala izuzetno stroge telesne kazne. Među potpunijim zakonima tog vremena spada je Kriminalni (kaznitelni) zakonik za Knjaževstvo Srbiju donet 29. marta 1860. godine.

S ciljem prevazilaženja razlika u pogledu zakona kojim su uređivana krivična dela i sankcije na teritoriji Kraljevine SHS donet je Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije 27. januara 1929. godine. Ovaj Zakonik spada u red liberalnih i modernih zakonika tog doba. Pored smrtne kazne, robije, zatočenja, strogog zatvora i zatvora (kao glavne kazne) i novčane kazne kao sporedne, ovaj Zakonik predviđa još i primenu mera bezbednosti. Tako se ovim Zakonikom predviđaju sledeće mere bezbednosti: zadržavanje po izdržanoj kazni, upućivanje u zavod za rad; upućivanje u zavod za čuvanje i lečenje; upućivanje u zavod za lečenje pijanica; zabrana posećivanja kričmi; zaštitni nadzor; proterivanje; zabrana vršenja poziva ili zanata i oduzimanje predmeta.

U periodu od 1945. do 2000. godine naše materijalno krivično zakonodavstvo menjano je više puta, zbog revolucionarnog karaktera nove vlasti samoupravnog eksperimentisanja mnoga rešenja bila su kratkog veka, pa je sasvim razumljivo da je takav razvoj praćen i odgovarajućim izmenama i dopunama zakonodavstva iz oblasti izvršenja krivičnih sankcija. Zakon o vrstama kazni donet 5. jula 1945. godine predviđao je dvanaest kazni kojim su pridodate i tri vaspitno-popravne mere. Prvim posleratnim Zakonom o izvršenju kazni iz 1948. godine regulisana je organizacija i način izvršenja svih kazni, predviđenih u Opštem delu Krivičnog zakonika, koji je u sebi sadržao ideju irskog progresivnog sistema u načinu izvršenja krivičnih sankcija. Značajne izmene u sistem krivičnih sankcija usledile su 1951. godine, kada su doneti potpun Krivični zakonik FNRJ (opšti i posebni deo) i Zakon o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih

mera. Ovaj Zakonik je predviđao sedam kazni i tri mere bezbednosti. U Zakonu o izvršenju kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera po prvi put su unete odredbe o postpenalnoj pomoći. Kazne, mere bezbednosti i vaspitno-popravne mere izvršavane su po ovom Zakonu sve do 1961. godine, kada je donet Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, u skladu sa novelom Krivičnog zakonika iz 1959. godine. Od brojnih novina koje je Zakon doneo prevashodno u oblasti izvršenja kazne lišenja slobode, po svom značaju izdvajaju se osnivanje otvorenih kazneno-popravnih ustanova i domova za mlađa punoletna osuđena lica. Ovaj Zakon je važio sve do 1. jula 1977. godine kada je stupilo na snagu devet krivičnih zakona (savezni, šest republičkih i dva pokrajinska), koji su menjani i dopunjivani više puta. S druge strane, izvršenje krivičnih sankcija u potpunosti je preneto iz nadležnosti federacije u nadležnost federalnih jedinica, pa je u skladu s tim, SR Srbija 28. juna 1977. godine donela svoj Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, koji je primenjivan jedinstveno na celoj teritoriji republike više od dve decenije. Novi Zakon o izvršenju krivičnih sankcija donet tek 1997. godine koji predstavlja značajan kvalitativni pomak u odnosu na zakonsku regulativu iz 1977. godine.

Narodna skupština je 2005. godine donela novi Krivični zakon koji je predviđao sledeće vrste krivičnih sankcija:

1. kazne (zatvor; novčana kazna; rad u javnom interesu; oduzimanje vozačke dozvole);
2. mere upozorenja (uslovna osuda i sudska opomena);
3. mere bezbednosti (obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi; obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi; obavezno lečenje narkomana; obavezno lečenje alkoholičara; zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti; zabrana upravljanja motornim vozilom; oduzimanje predmeta; proterivanje stranca iz zemlje; javno objavljivanje presude; zabrana približavanja i komunikacije oštećenim; zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama;
4. vaspitne mere.

Prilikom izrade KZ zauzet je načelan stav da se krivičnopravni položaj maloletnika reguliše posebnim zakonom, čime bi se Republika Srbija pridružila većem broju evropskih zemalja koje su to već učinile. Krivični zakon je primenjivan, osim na maloletne učinioce krivičnih dela, i na punoletna lica koja su učinila krivično delo kao maloletnici kao i na

koja su krivično delo učinila kao mlađi punoletnici. Jedna od najznačajnih novina koju Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica donosi je mogućnost da se prema maloletnom uiniocu krivičnog dela primene vaspitni nalozi. tj. mere sui generis koje nemaju karakter krivične sankcije (član 5). Svrha vaspitnih naloga je, da se nepokretanjem ili obustavljanjem krivičnog postupka, utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti, kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Pored toga, maloletnicima se za učinjena krivična dela mogu izreći vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti predviđene članom 79. KZ, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti (član 9.ZM).

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa tri vrste vaspitnih mera kao najvažnijih krivičnih sankcija namenjenih ovoj kategoriji učinilaca (član 11. stav 1):

1. mere upozorenja i usmeravanja (sudski ukor i posebne obaveze);
2. mere pojačanog nadzora (pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioca, ili staraoca; pojačan nadzor u drugoj porodici; pojačan nadzor od strane organa starateljstva; pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnica) i
3. zavodske mere (upućivanje u vaspitnu ustanovu; upućivanje u vaspitno-popravni dom; upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje.)

L i t e r a t u r a

Literatura na srpskom jeziku

- Aleksić Ž., „*Neka pitanja u vezi sa čl.138 KZ*“, Pravni život, Beograd 1959. godine,
- Ancel, M., „*Društvena odbrana*“, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1991. godine,
- Atanacković, D., „*Penologija*“, Naučna knjiga, Beograd, 1988. godine,
- Nedeljković, B., „*O saborima i zakonodavnoj delatnosti u Srbiji u vreme vladavine cara Stefana Dušana, sa posebnim osvrtom na donošenje Zakonika cara Stefana Dušana, Zakonik cara Stefana Dušana*“, I, Struški i Atonski rukopis, SANU, Beograd 1975. godine,
- Marković, Č., „*Zakonik Hamurabia*“, Gece Kon, Beograd, 1925. godine,
- Dimovski, D., „*Kriminološko određenje ubistva*“, Niš, 2013. godine,
- Janković, D., „*Srpska feudalna država od XII do XV veka*“, Gece Kona, Beograd ,1962. godine,
- Jovašević, D., „*Komentar Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbija sa sudskom praksom*“, Službeni glasnik SRJ, 2000. godine,
- Umičević, D., „*Sistem izvršenja kazni lišenja slobode*“, Institut za istoriju, Sarajevo 1938. godine,
- Đrođević, M., „*Istorija države i prava*“, Gradina, Niš, 1977. godine,
- Nikolić, D., Djordjević, A., „*Zakonski tekstovi starog i srednjeg veka*“, SVEN, Niš, 2002. godine,
- Nikolić, D., „*Opšta istorija prava*“, SVEN, Niš, 2007. godine,
- Drakić D., „*Svrha mera bezbednosti kao krivičnih sankcija – svrha mera bezbednosti prema Osnovnom krivičnom zakonu*“, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2005. godine,
- Gams, A., „*Biblija u svetlu društvenih borbi*“, Naučna knjiga, Beograd 1970. godine

Jasić, S., „*Zakoni starog i srednjeg vijeka*“, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1968., godine,

Jovanović, Lj., „*Krivično pravo*“, Opšti deo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.god.,

Kandić, LJ. „*Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*“ Savremena administracija, Beograd 1977. godine,

Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Penologija*“, SVEN, Niš, 2011. godine,

Konstantinović Vilić S., Kostić, M., „*Vrste kazni i oblici kažnjavanja u Srbiji do kraja Drugog svetskog rata*“, Peščanik, Niš, 2005. godine,

Miomira, K., Dimovski, D., „*Postpenalna pomoć kao oblik tretmana i/ili kriminalno politička mera, prostor i način njene primene*“, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Niš, 2011. godine,

Slavnić, Lj., „*Istorija pravnih institucija*“, Alfa-graf NS, Novi Sad, 2008., godine,

Matić, O., „*Ispitivanje ličnosti maloletnika kao osnov za određivanje vaspitne mere i mere tretmana u VP domovima*“, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd 1974., godine,

Milosavljević, Lj., „*O tradicionalnom i modernom*“, Zograf, Niš 2004., godine,

Milić, M., „*Utopija, Tomas Mor*“, Neolit, Beograd 2012., godine,

Milutinović, M., „*Kriminalna politika*“, Savremena administracija, Beograd 1984., godine,

Morgan, L., „*Drevno društvo*“ Prosveta, Beograd, 1981., godine,

Nikolić, D., „*Krivični zakonik Kneževine Srbije*“, Gradina, Niš 1991., godine,

Nikolić, D., „*Uporedna pravna istorija*“, SVEN, Niš, 2005., godine,

Nikolić, D., „*Fragments pravne istorije*“ SVEN, Niš, 1997., godine,

Obelisk iz Ksantosa, „*Zakonik pravnih, običajnih i moralnih načela Srba*“, Serbona, Niš, 2003. godine,

Pihler, S., „*Osnovne karakteristike krivičnih sankcija u Srbiji XIX veka do Kodifikacije iz 1860.g.*“, Penologija, Beograd, god.2, br.1, 1974., godine,

Konstantinović Vilić, S., Kostić, M., „*Sistem izvršenja krivičnih sankcija i penalni tretman u Srbiji*“, SVEN, Niš, 2011. godine,

Solovjev A. „*Odabrani spomenici srpskog prava od XII do XV veka*“, Gece Kon, Beograd, 1926. godine,

Taranovski, T., „*Istorija srpskog prava u nemanjičkoj državi*“, Službeni list, Beograd 1996. godine,

Živanović, T., „*Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije*“, Opšti deo, Gundulić, Beograd, 1937. godine.

Literatura na stranom jeziku

Bousquet, G.-H., „*Le droit musulman*“, University of California, Paris, 1963. godine,

Cardascia, G., „*Les lois assyriennes*“, ED. Du Cerf, Paris 1969. godine,

Coulson, N., J., „*A History of Islamic Law*“, Aldine Transaction, Edinburgh, 1964. godine,

Devlin, P., „*The Judge*“, Oxford University Press, 1981, godine,

Diamond, A., S., „*Primitive Law, Past and Present*“, Routledge, London 1971. Godine,

Drew, K., F., „*The Laws of the Salian Franks*“, Philadelphia 1991. godine,

Finet, A., „*Le Code de Hammurapi*“, Les Editions du Cerf, Pariz, 1973. godine,

Finkelstein, J., „*The Laws of Ur-Nammu*“, Journal of Cuneiform Studies 22/1969,

Foster, N., G., Sule, S., „*German Legal System and Laws*“, Oxford University Press, 2010. godine,

Freshfield, E., „*A Manual of Byzantine Law*“, University Press, Cambridge, 1930. godine,

Freshfield, E., „*The Procheiros Nomos*“, University Press, Cambridge, 1928. godine,

Garofalo, R., „*Griminologia*“, Torino : Bocca, 1885., godine,

Hale, M., „*The History of the Common Law in England*“, E. and R. Nutt, Chicago, 2002. godine,

Hall, J., „*General Principles of Criminal Law*“, The Lawbook Exchange, 2005. godine,

Harrison, A., R., W., „*The Law of Athens*“, I-II, Oxford 1968-1971. godine,

Hentig, H., „*Zločini uroci i uslovi*“, Veselin Masleša, Sarejevo 1959., godine,

Hrozny, F., „*Code Hittites*“, Cran Rusak, London, 1986. godine,

Hunt, L., A., „*The French Revolution and Human Right: A Brief Documentary History*“, Bedford Books, Boston, 1996. godine,

Lombrozo, C., „*Crime its Causes and Remedies*“, Patterson Smith, Montclair, New Jersey, 1968., godine

Macqueen, J., G., „*The Hittites*“, Miler, London, 1986. godine,

Markesinis, B., S., Unberath, H., „*The German Law of Torts. A Comparativ teatrise*“, Hart publishing, 2002. godine,

Milutinović, M. „*Kriminologija*“, Školska knjiga, Zagreb 1981., godine

Mladenović-Kupčević, R., „*Osnovi penologije*“, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine,

Mladenović-Kupčević, R., „*Penologija*“, Svjetlost, Sarajevo, 2000. godine,

Modrzejewski, J., „*L'Egypte Ptolemaique*“, Aspects institutioneles, Paris, 1989. godine,

Rivers, T., J., „*Laws of the Salian and Ripuarian Franks*“, AMS Press, University of California, 1986. godine,

Roth, M., T., „*Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*“, Atlanta, 1995. godina,

Videti opširnije: „*Code Penal Prussien du 14 avril 1851*“, Harvard University, str. 58.

Watson, A., „*The state, law and religion: Pagan Rome*“ Amazon, Univerzity of Georgia Press, 1992. godine,

Willets, R., „*The Law Code of Gortyn*“, Berlin, 1967. godine,

Elektronske adrese

<http://anarhisticka-biblioteka.net/library/pierre-clastres-vlast-u-primitivnom-drustvu>

http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%BE%D0%B2_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BA,

<http://povijestokultnog.blogspot.com/2011/06/hetiti.html>,

http://en.wikipedia.org/wiki/Constitutio_Criminalis_Carolina,

http://sr.wikisource.org/wiki/Историја_средњег_века_I_6,

<http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm>,

<http://ponude.biz/knjige/t/Tomas%20Mor%20-%20Utopija.pdf>,

<http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm>,

<http://bs.scribd.com/doc/106852981/Francuska-revolucija>,
http://sh.wikipedia.org/wiki/Code_civil#Kazneni_zakonik_.28Code_p.C3.A9nal.29,
: <http://www.enciklopedija.hr/> ,
<http://bs.scribd.com/doc/74024101/02-Razvoj-krivichnog-prava-od-17-vijeka>,
<http://sr.wikipedia.org/sr/Отроки>,
<http://dalje.com/hr-zivot/vinodolski-zakon--silovatelju-stotinu-libara-a-smrtna-kazna-vracari/309363>,
<http://sh.wikipedia.org/wiki/Zakonopravilo>,
http://sr.wikipedia.org/sr/Српско_средњовековно_кривично_право,
<http://www.smrtinakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Kaznitelni%20zakonik%201860.pdf>,
http://sr.wikipedia.org/sr/Smrtna_kazna_u_Srbiji,
<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-3160/2006/0352-31600601045D.pdf>,
<http://www.ius.bg.ac.rs/Naucni/Razvoj%20pravnog%20sistema%202006/19%20-%20Projekat%202006-13.pdf>,